EDITURA UNIVERS

Ultima zi a războiului... Niciodată nu m-am simţit atît de legat de ceilalţi oameni, ca în anii războiului. În această perioadă unii scriitori au realizat romane valoroase, nuvele, poeme. Dar ce mi-a rămas mie de pe urma acestor ani? Mii de articole, toate semănînd între ele, pe care acum le va putea citi numai un istoric deosebit de conştiincios, şi cîteva zeci de poezii scurte; cu toate acestea anii aceştia sînt cei mai preţioşi pentru mine, căci în timpul lor am suferit împreună cu toţi ceilalţi, am disperat împreună cu ei, am urît, am iubit. Am învăţat să cunosc oamenii mai bine decît pe parcursul unor decenii lungi, i-am îndrăgit mai mult. Au fost atîtea suferinţe, atîta putere spirituală...

Lei 6,75

124

1970

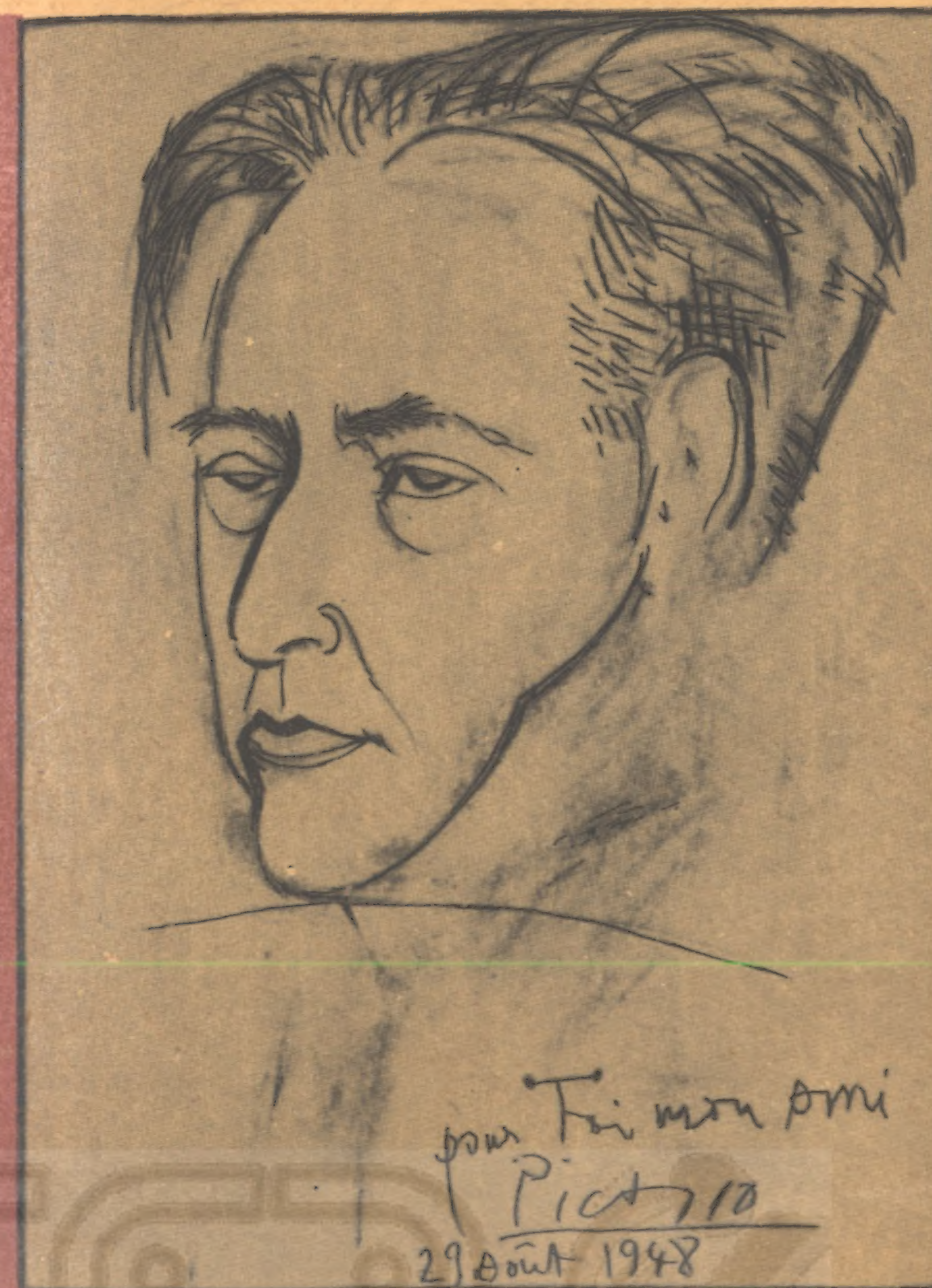
* * * * *

ILYA EHRENBURG ● OAMENI, ANI, VIAŢĂ

ILYA EHRENBURG

OAMENI, ANI, VIAŢĂ

COLECŢIA MERIDIANE

Pe copertă: *Desenul lui P. Picasso reprodus după originalul din colecția lui Ilya Ehrenburg*

Илья Эренбург

ЛЮДИ, ГОДЫ, ЖИЗНЬ

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДЕВЯТИ ТОМАХ

ТОМ ДЕВЯТЫЙ

Издательство «ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА»

Москва 1967

Ilya Ehrenburg

Oameni, ani, viață

Volumul V

Traducere de *Tatiana Nicolescu*

Editura Univers

București — 1970

Cartea a cincea

1

ANII despre care urmează să povestesc s-au întipărit puternic în amintirea fiecăruia dintre noi. Acestor ani le-au închinat pagini minunate Nekrasov, Kazakevici, Grossman, Panova, Berggolț, Bek (firește lista e departe de a fi completă). Să nu se mire deci cititorul că unele evenimente de seamă le voi aminti doar în treacăt sau chiar le voi trece cu totul sub tăcere. Nu este cazul să mai repet ceea ce alții au spus foarte bine.

Spusesem altădată că în vreme de pace fiecare om își are drumul său de viață, bucuriile și amărăciunile sale, pe cînd războiul nu numai că îi îmbracă pe toți în kaki, el nu îngăduie nici varietate de frămîntări spirituale ; în fața lui totul trece în umbră : și vîrsta, și trăsăturile specifice de caracter, și biografiile. În anii războiului am gîndit și am simțit deopotrivă cu toți compatrioții mei.

Nu am de loc dorința să mă repet, dar teamă mi-e că nu o voi putea evita. În voluminosul meu roman „Furtuna", multe întîlniri, discuții, multe momente și frămîntări sufletești sînt legate de amintirile autorului însuși. La Rjev fuseseră două

case pe care le poreclisem „colonel“ şi „locotenent-colonel“. Raia, una din eroinele romanului meu, le privea adesea; l-am întîlnit pe Osip la Minsk, în timp ce erau aruncate în aer clădirile minate de nemţi, am vizitat împreună cu Serghei cimitirul Ros din Vilnius şi întocmai ca şi doctorul Krîlov am înnoptat la Scigrî în casa unei tinere femei care trăise cu un ofiţer neamţ. Dorinţa mea nu este atît să reconstitui evenimentele, cît mai ales să le privesc cu ochii de astăzi.

Revăd imagini din primele luni ale războiului. Mai tîrziu oamenii s-au obişnuit cu tot felul de greutăţi, iar viaţa de război a căpătat contururi precise; dar, în vara, în toamna lui 1941 oraşele se zbuciumau, scîrţîiau, se prăbuşeau retezate asemenea copacilor. Totul era nou şi de neînţeles: centrele de recrutare, despărţirile, cîntecele entuziaste, lacrimile, gărzile pe acoperişurile caselor, zvonurile sinistre, cuvîntul „încercuire“, fioros ca ciuma, ca molima, trenurile militare fără de sfîrşit, drumurile ticsite de refugiaţi, starea crescîndă de îngrijorare. În agenda mea sînt însemnate date şi oraşe: 27 iunie — Minsk, 1 iulie — Riga, 10 iulie — Ostrov, 14 iulie — Pskov, 17 iulie — Vitebsk, 20 iulie — Smolensk, 14 august — Krivoi Rog, 20 august — Novgorod, Gomel, Herson, 26 august — Dnepropetrovsk, 1 septembrie — Gatcina, Kahovka, 13 septembrie — Cernigov, Romnî, 20 septembrie — Kiev... (Numele localităţilor aici notate le aflam din „Krasnaia Zvezda“; comunicatele vorbeau în majoritatea cazurilor de „direcţii“.) În trei luni de zile pierdusem un teritoriu cu mult mai mare decît toată

suprafaţa Franţei. Astăzi nu facem decît să întoarcem file din cartea istoriei, dar pe atunci aceste ştiri aduceau tristeţe şi moarte. Aşteptam comunicatele cu răsuflarea tăiată. Aparatele de radio fură curînd rechiziţionate, nu rămăseseră decît „farfuriile“ — megafoanele — şi de două ori pe zi „farfuria“ anunţa cu voce răguşită că unitatea sergentului Vasiliev a distrus trei tancuri inamice, că prizonierii vorbesc despre descompunerea morală a armatei germane, că patrioţii greci sau olandezi salută Armata Roşie şi că noi ne retragem, ne retragem mereu, tot mereu.

„Ce noutăţi mai aveţi ?“ îl întrebam eu pe Karpov, ori de cîte ori veneam la redacţie. „Se dau lupte în direcţia Viazma, dar Viazma a şi fost părăsită“, îmi răspundea el. Era cu neputinţă să înţelegi ceva, nu-ţi rămînea decît să ai încredere şi eu, întocmai ca şi toţi ceilalţi, aveam încredere — în ciuda comunicatelor, a refugiaţilor, a femeilor cu boccele care umpluseră străzile Moscovei.

În perioada aceea am stat de vorbă cu mulţi oameni: şi vechi prieteni, şi necunoscuţi care veneau la redacţia ziarului „Krasnaia Zvezda“; am vizitat spitale militare, aerodromuri; am fost pe front, am discutat şi cu generali şi cu soldaţi. În mintea mea mai stăruiau încă proaspete amintirile primului război mondial, fusesem în Spania, văzusem dezastrul Franţei, s-ar fi zis că eram pregătit pentru orice, şi totuşi, mărturisesc, uneori mă cuprindea disperarea. Iar oamenii mai tineri decît mine se întrebau uluiţi: „Ce se întîmplă ?“ Li se spusese doar că dacă duşmanul va încerca numai să-şi bage nasul în casa noastră îi vom da o re-

plică zdrobitoare, că războiul se va purta pe teritoriu inamic, cînd colo ei i-au văzut pe fasciști străbătînd în goană, aproape fără oprire, distanța de la Brest la Smolensk. În comunicate se repetau aceleași cuvinte: „Forțele mult superioare ale inamicului". Aceste cuvinte ar fi trebuit să explice multe, dar ele nu explicau principalul: de ce au nemții mai multe avioane și tancuri?

În dimineața zilei de 3 iulie am ascultat cu toții discursul lui Stalin. Era probabil emoționat, se auzea cum bea apă și, de altfel, ni s-a adresat într-un chip neobișnuit, numindu-ne „frați și surori", „prieteni". Stalin explică insuccesele militare prin atacul neașteptat, vorbi despre „perfidia" lui Hitler. Totodată repetă că datorită pactului germano-sovietic am cîștigat timp și am reușit să ne pregătim pentru apărare. Oamenii îl ascultau în tăcere. Ziua am ieșit să mă plimb prin oraș. La Moscova vremea era foarte caldă. Pe bulevarde, în scuaruri, la intrările în blocuri oamenii stăteau și discutau. În vitrina ziarului „Izvestia" din piața Pușkin era afișată o hartă mare. După ce o consultau posomorîți, moscoviții plecau pe la casele lor.

Doamne, cîte nedumeriri, cîtă amărăciune, cîtă îngrijorare era în sufletul fiecăruia dintre noi! Dar nu era momentul potrivit pentru a face aprecieri de ordin istoric; fasciștii înaintau spre Moscova!

Pe străduțele din Zamoskvorecie treceau în marș voluntari, pășeau greoi, gîfîiau, purtînd povara anilor și a bolilor. De altfel, în zilele acelea

rar se mai gîndea cineva la o ținută militară impecabilă.

Și eu, ca toți ceilalți, eram foarte îngrijorat, și întocmai ca și pe ceilalți evenimentele mă eliberau și pe mine de îndoieli. Niciodată în viața mea nu lucrasem atît de mult: scriam cîte trei-patru articole pe zi. De dimineață pînă seara, acasă, în străduța Lavrușinski, băteam la mașină; iar seara mă duceam la redacția ziarului „Krasnaia Zvezda", scriam un articol care intra în numărul de a doua zi, parcurgeam documente germane, citeam textele emisiunilor de radio interceptate, redactam traduceri sau alcătuiam texte pentru fotografii. În cele ce urmează am să mai vorbesc despre munca mea la redacția ziarului „Krasnaia Zvezda". Deocamdată nu vreau decît să descriu starea sufletească în care mă aflam. În articolele mele căutam să demonstrez că vom birui. Credeam în victorie nu pentru că mă bizuiam pe resursele noastre sau contam pe cel de al doilea front, ci pentru că doream foarte mult să cred în victorie. La data aceea nici eu, nici compatrioții mei nu aveam altă soluție.

Începură să sosească telegrame din străinătate cu propuneri din partea unor ziare ca: *Daily Herald*, *New York Post*, *La France*, a unor ziare suedeze sau a agenției americane *United Press*, de a scrie pentru ele. Nu era vorba de o simplă schimbare de vocabular. Suedezilor neutri trebuia să le aduc alte argumente decît ostașilor roșii. Aproape în fiecare zi vorbeam la radio: pentru ascultătorii sovietici, ca și pentru cei francezi, cehi, polonezi, norvegieni, iugoslavi.

Lozovski îmi spuse că Stalin acordă o mare importanţă emisiunilor pentru America şi Anglia. *Sovinformbiuro*-ul începu să organizeze la radio diferite mitinguri : evreieşti, slave, de tineret, de femei — ce se adresau, în primul rînd, Americii. În cadrul mitingului evreiesc am luat cuvîntul şi eu. În afară de mine au mai vorbit S. M. Mihoels, S. M. Eisenştein, Pereţ Markiş, D. Bergelson, arhitectul B. M. Iofan, de asemeni P. L. Kapiţa şi alţii. (Unii dintre cei ce au luat atunci cuvîntul sau au semnat apelul, au fost arestaţi opt ani mai tîrziu pentru simplul motiv că au făcut parte din comitetul evreiesc antifascist.)

În aceeaşi zi am primit vizita unui vechi prieten de al meu poetul polonez Bronewski. Cu puţin timp înainte fusese eliberat din închisoare. Era sumbru, îmi povesti cîte îndurase şi la cîte se gîndise în timpul detenţiunii, multe lucruri îl indignau. I-am spus că acum trebuie să luptăm pentru a nimici fascismul, la care el îmi răspunse cu un zîmbet uşor : „Asta am înţeles-o înaintea ta". Adăugă că soarta lui este să stea prin închisori, o ştie foarte bine. Dacă nemţii vor fi învinşi şi Polonia eliberată, va fi întemniţat în Polonia. Dar e de acord să fie închis într-o temniţă poloneză. Nu pentru că acolo ar fi mai bine, dar pentru că el e polonez...

Bronewski era un comunist înflăcărat şi cinstit. L-am întîlnit prima oară la Varşovia, în timpul guvernării lui Pilsudski, şi mi-am zis de îndată : iată un internaţionalist adevărat !... În lume se produseseră unele schimbări pe care la data aceea încă nu le puteam formula, dar le simţeam nelămurit şi îl înţelegeam pe Bronewski. Amîndoi fuseserăm educaţi în ideile secolului 19, uram mărginirea naţională, eram convinşi că graniţele îşi trăiesc ultimele zile de existenţă. Am fost uluit de ceea ce am văzut petrecîndu-se în timpul primului război mondial. Am căutat să aflu dezlegare la Descartes. Dar istoria n-a frecventat niciodată cursul de logică. În Spania am înţeles durerea poporului, dar acolo era război civil. Actul de eroism al Brigăzilor internaţionale apărea ca o continuare a Comunei, a lui Dombrovski, a lui Garibaldi. Pe neaşteptate mi-am dat seama că există o noţiune foarte importantă şi foarte concretă : pămîntul. Şedeam într-o zi pe un bulevard din Moscova. Alături stătea o femeie cu un copil, o femeie tristă lipsită de frumuseţe, dar ale cărei trăsături mi se păreau foarte cunoscute. Femeia spunea : „Petea, ai milă de mine, fii cuminte !" Am simţit că femeia aceasta mi-e apropiată, că aş putea muri pentru Petea al ei. Ideile sînt idei, dar există şi sentimente ca acesta...

Către sfîrşitul lui iulie aviaţia inamică a început să bombardeze Moscova. După Madrid şi Barcelona bombardamentele mi se păreau slabe, apărarea antiaeriană lucra bine. Dar pentru moscoviţi ele erau o noutate. Firea oamenilor e deosebită şi deosebită e şi comportarea lor : unii îşi păstrau calmul, alţii, neobişnuiţi, se speriau, alţii cărau în adăpost saci cu tot felul de boarfe. De obicei bombardamentele mă prindeau la redacţia ziarului „Krasnaia Zvezda". Stînd în subsolul vilei de pe Malaia Dmitrovka continuam să lucrăm (în glumă poreclisem această pivniţă „dispreţul morţii"). Iar

dis-de-dimineață cînd ieșeam de acolo și o porneam pe strada Gorki mă bucuram cînd vedeam toate casele la locul lor ! Niciodată nu-mi plăcuse stilul lor arhitectonic, dar acum le priveam cu duioșie, de parcă ar fi fost niște ființe dragi scăpate teafere din bătălie.

Într-o noapte, cînd mă întorceam de la redacție, am fost oprit la intrarea în strada Lavrușinski : blocul nostru era înconjurat, lucra o echipă de pompieri. M-am înspăimîntat : ce s-o fi întîmplat cu Liuba ? cu Irina ? Dar peste cîteva clipe le-am găsit în stradă și am aflat că o bombă de calibru nu prea mare nimerise chiar în aripa în care locuiam noi. Toți locatarii fuseseră scoși din casă.

La 26 iulie bombardamentul mă surprinse în locuința mea. Tocmai scriam un articol. Poetul Selvinski a fost atins de suflul unei bombe. Îmi amintesc cum țipa. Bomba explodase în apropiere : pe Iakimanka.

Am participat într-o zi la o conferință de presă : S. A. Lozovski arăta corespondenților străini niște documente germane care atestau pregătirea unui război chimic. La un moment dat sirenele începură să urle. În adăpost mă aflai alături de scriitorul american Caldwell și de soția lui. Intrarăm în vorbă și cele cîteva ceasuri trecură neobservate. După încetarea alarmei, am plecat spre casă cu E. P. Petrov. Trecînd pe Bulevardul Nikolski am văzut cum se scoteau cadavre de sub dărîmăturile unei clădiri. În depărtare pîlpîiau focurile incendiilor.

Chiar în primele zile ale războiului Lozovski convocase scriitorii, arătîndu-le ce importanță prezintă colaborarea lor la ziare. Unii au spus cu acest prilej că ar fi cazul să se renunțe la formule stereotipe, să se dea scriitorilor posibilitatea de a vorbi cititorilor cu glasul lor propriu. Lozovski era un om care înțelegea foarte multe, dar era îngrădit în posibilitățile sale : cel ce hotăra de fapt era A. S. Șcerbakov. În agenda mea am însemnate cîteva rînduri dintr-o discuție lungă și complicată pe care am avut-o în ziua de 3 septembrie cu Șcerbakov. Cînd i-am spus că oamenii parcurg cu indiferență articolele stereotipe, el mi-a răspuns : „Prea bine le-a mers înainte de război..." Apoi am început să discutăm despre aliați. Șcerbakov mi-a spus că trebuie să scriu în fiecare zi cîte un articol pentru presa apuseană. I-am replicat că articolele mele sînt sau ciopîrțite la *Sovinformbiuro* sau pur și simplu nepublicate. El s-a supărat : „Nu face nici dumneata pe originalul..."

În alte condiții, o discuție ca aceasta m-ar fi descurajat, dar acum continuam să lucrez. Nu era timp de îndoieli. Probabil că prin asemenea clipe au trecut pe vremea aceea mulți : — unii în spatele frontului, alții pe front — ciocnindu-se de dezordine, de tembelism, de nedreptăți. Și totuși nimeni nu stătea să discute viciile noastre, nu-și întrerupea munca, nu se oprea din luptă. Toți se sacrificau în fel și chip. S-ar zice că nimeni n-ar fi putut imagina o perioadă mai grea ca aceasta, și totuși oamenii care au trăit-o își aduc aminte de anii aceia cu mîndrie.

Multă vreme scriitorii au trecut sub tăcere primele luni ale războiului (bineînțeles nu din voința lor), începîndu-și narațiunile cu contraofensiva

din decembrie 1941. Dar, de fapt, totul a fost hotărît în primele luni, cînd poporul a dat dovada forţei sale spirituale.

Au fost, desigur, cazuri de panică şi de derută. Nu o dată mi-a fost dat să aud cuvintele crude : „Uite unde am ajuns !" Într-o zi mă aflam în satul Afonino, pe frontul de la Breansk. Pentru scurtă vreme satul fusese cucerit din mîna nemţilor. O colhoznică dădea ostaşilor apă de băut şi le explica foarte serios că e o prostie să opună rezistenţă : nemţii sînt disciplinaţi, au venit în maşini, sînt bine îmbrăcaţi, chiar şi soldaţii primesc ciocolată. Cîţiva ostaşi înjurară. Dar s-au găsit şi alţii care să ofteze în semn de înţelegere.

Era octombrie, iar lanurile stăteau nesecerate. Operaţiile de evacuare se făceau adesea în dezordine. Tancurile germane pătrundeau prin spărturile frontului şi goneau spre răsărit. Au fost cazuri în care autorităţile locale au declarat calm : „N-are rost să facem panică", pentru ca peste cîteva ceasuri s-o întindă. Aparatul administrativ era greoi, cu tot felul de „şuruburi" şi „rotiţe". În timp de pace lucrase de bine de rău, dar în toamna lui 1941 se cerea altceva : iniţiativă, sentimentul răspunderii personale, inspiraţie civică.

Mi-amintesc de discursul rostit de Stalin în noiembrie 1941. Mi-au făcut o impresie neplăcută cuvintele lui despre „intelectualii înspăimîntaţi". Bineînţeles s-au găsit şi printre intelectuali oameni derutaţi, dar în nici un caz mai mulţi decît în alte pături ale populaţiei. Nu ştiu de ce a mai ales Stalin încă o dată intelectualitatea noastră drept ţap ispăşitor. Intelectualitatea era alături de popor,

lupta pe front, muncea în batalioanele sanitare, în uzinele militare. N-am să mă refer decît la scriitori. Din prima zi, aproape toţi au muncit pe cît le-a stat în puteri. Gaidar, Krîmov, Lapin, Haţrevin, Petrov, Stavski, Utkin, Vişnevski, Grossman, Simonov, Tvardovski, Kirsanov, Surkov, Lidin, Gabrilovici şi mulţi alţii au plecat de îndată pe front. Cu toţii am sorbit din cupa amărăciunilor, nu numai pentru că armata lui Hitler era într-adevăr puternică, dar şi pentru că ne dădeam seama de repercusiunile grele ale anilor dinainte de război asupra potenţialului de apărare a ţării : lăudăroşenia, înfumurarea, tămîierea, tonul de comandă, birocratismul şi îndeosebi pierderile groaznice suferite încă înainte de război de conducerea Armatei Roşii şi de altfel şi de toţi „intelectualii".

Am răsfoit colecţiile vechi de ziare din iulie pînă în noiembrie 1941. Numele lui Stalin nu se întîlneşte aproape de loc. Pentru prima oară, după mulţi ani, nu mai găseai portrete, nici epitete pline de adoraţie. Fumul exploziilor apropiate gonise pe cel al cădelniţelor. (Se vede că şi Stalin îşi dăduse seama că trebuie să stea mai retras.) Unii ştiau că luptînd împotriva fascismului obtuz şi crud, apără Revoluţia din Octombrie, alţii se gîndeau la căsuţa lor dar oricum poporul rezista, lupta şi împreună cu poporul se avînta în luptă şi intelectualitatea sovietică.

Străinii se întrebau mereu şi voiau să ghicească de unde au ruşii atîta putere de rezistenţă. Unii recurgeau la formule cunoscute : „misticismul rus", „răbdare seculară", „fatalism oriental". După contraofensiva de la Moscova, un ziarist american

mi-a spus: „Nu e vorba de nici un fel de mister, dimensiunile uriaşe ale teritoriului v-au salvat". Argumentul pare convingător la prima vedere, dar pe mine el nu m-a convins. Ţineam minte că în Spania fasciştii parcurseseră aproape fără oprire distanţa de la Cadix pînă la suburbiile Madridului, pentru ca acolo să întîlnească pe neaşteptate o rezistenţă pătimaşă. Dacă Moscova ar fi fost situată mai aproape de Brest, decembrie ar fi putut avea loc în septembrie sau în octombrie.

Mi-amintesc de discuţia pe care am avut-o cu Caldwell în timpul bombardamentului. El îmi punea tot felul de întrebări, se vede că voia să înţeleagă lucrurile, zicea că, probabil, este foarte puternic ataşamentul oamenilor de pămîntul natal. I-am răspuns că sîntem legaţi şi de pămîntul rusesc şi de rînduielile sovietice, deşi viaţa ne-a fost grea. (Nu puteam povesti lui Caldwell despre toate greutăţile noastre, mîndria mă împiedica s-o fac. Dar sovieticii ştiau multe şi nu mergeau să înfrunte moartea numai pentru că li se poruncea: cînd moartea e alături, disciplina singură nu ajunge, se mai cere şi spirit de sacrificiu.)

Din punctul de vedere al unui istoric militar, primele luni ne oferă un tablou destul de sumbru; puţinele succese obţinute de armatele noastre la Elna, la Breansk nu puteau sta în cumpănă cu victoriile germanilor care cuceriseră un teritoriu imens şi încercuiseră importante unităţi militare. Şi totuşi nu-mi pierdeam speranţa. La Breansk văzusem în ce constau şi slăbiciunile şi forţa noastră; era multă dezordine, comunicaţiile lăsau de dorit, tancurile germane înaintau nepedepsite şi de altfel

şi în aer duşmanul era mult mai puternic. Dar oamenii luptau chiar dacă îşi dădeau seama că sînt condamnaţi, şi nemţii sufereau pierderi mari.

În apropiere de Breansk am făcut cunoştinţă cu generalul Eremenko. L-am auzit discutînd cu recruţii, nişte tineri care nu primiseră încă botezul focului. Le vorbea simplu, omeneşte, recunoscînd că la început fiecăruia îi e teamă, dar că trebuie să ştii să te stăpîneşti. Le povesti ostaşilor că în tinereţe fusese păstor.

Cu acelaşi prilej l-am întîlnit pe unul dintre „spanioli", pe generalul de tancuri Petrov. El îmi zîmbi şi spuse: „Ţi-aminteşti ?... Acelaşi tablou... Cu diferenţa că aici — cred — vom rezista pînă la capăt..." Ne aflam într-o colibă. O ţărancă istovită de muncă îşi certa încetişor copilul: „Fii cuminte, nu vezi că generalul gîndeşte..."

Căruţele înaintau pe drumuri, scîrţîind. Avioanele germane veneau în picaj şi am văzut din nou o mamă care-şi bocea copilul ucis. Era multă suferinţă, foarte multă, dar oricît s-ar părea de ciudat în lunile acelea oamenii s-au arătat mai buni unii faţă de alţii. Nu vreau să idealizez nimic, dar acesta e adevărul: dacă în timp de pace, locuind în comun un apartament, oamenii se puteau certa între ei din cauza unei cratiţe mutate de pe plită, sau în prăvălie din cauza vreunei stofe de costum, împărţeau acum ultima bucăţică de pîine, se ajutau unii pe alţii să ducă copiii în braţe.

Într-un oraş de pe Volga am întîlnit un bătrîn mecanic de locomotivă. Condusese trenul 72 de ore la rînd; îmi povesti că în clipele cînd îl cotropea somnul, oprea trenul şi-şi freca faţa cu ză-

padă. Se miră de mirarea mea : „Dar cum puteam să fac altfel ?... Acuma nu se poate altfel." La „Krasnaia Zvezda" veni o evreică bătrînă din Vinniţa, îmi povesti cum reuşise să scape din oraş ; străbătuse o sută de kilometri pe jos ; apoi a luat-o un camion. Femeia ducea cu ea un copil străin ai cărui părinţi fuseseră ucişi de nemţi. Din oraşul Oriol fusese evacuat muzeul „Turgheniev". În fiecare gară directorul muzeului implora ca vagonul conţinînd exponatele să nu fie trecut pe linie moartă. Oamenii se supărau : „Cine are nevoie de vechiturile astea ?" În vagon se afla, între altele, un divan vechi, numai găuri. Directorul explica pentru a suta oară că acest divan fusese poreclit de Ivan Sergheevici „doarme-singur". Atunci oamenii se îmbunau : „Haide, dă-i drumul". Tot ce relatez aici pare a fi fără şir. Am scris romanul „Furtuna", acolo există un plan, un subiect. Acum cînd mi-amintesc de lunile acelea, mă podidesc lacrimile ; prea a fost grea viaţa oamenilor, şi zău că n-au meritat-o.

Nemţii înaintau rapid spre Moscova. O fetiţă mică spuse mamei sale : „Măicuţă, nu vrei să mă naşti înapoi !"

„Krasnaia Zvezda" a fost mutată în subsolul teatrului Armatei Roşii, ni s-a spus că acolo sub pămînt e mai multă linişte. În jurul teatrului se săpaseră gropi, chiar şanţuri, nopţile erau întunecoase, am căzut, m-am lovit, totuşi articolul pentru a doua zi l-am scris.

Ce să mai ascund, eram într-o dispoziţie sufletească din cele mai proaste, totuşi oamenii au nevoie să rîdă şi într-o bună zi un prilej ne-a fost

oferit de P. G. Bogatîrev, savantul slavist. Mă împrietenisem cu el încă la Praga, prin 1920. Se pricepea cu mult mai bine la folclorul vechi ceh decît la operaţiile militare. Umbla ca un arici, tîrşind picioarele. Într-o dimineaţă veni foarte vesel şi ne declară că nemţii vor fi înfrînţi curînd. Liuba îl întrebă de unde are ştirile acestea atît de îmbucurătoare. Bogatîrev îi explică : „În timp ce veneam spre dumneavoastră, cineva, nu oricine ! un militar, mi-a spus că armata lui Guderian se apropie de Moscova. Are multe tancuri, înseamnă că nemţii vor fi izgoniţi". Bogatîrev îşi închipuise că Guderian e armean. Am rîs mult, dar el se întunecă la chip şi zise : „Dar în cazul acesta nu e nimic de rîs".

Pe la mijlocul lui octombrie în blocul nostru din strada Lavruşinski rămăsese puţină lume. Eu, personal, nu voiam să părăsesc Moscova. Într-o bună zi mă pomenii cu un telefon de la E. P. Petrov. Şcerbakov dăduse dispoziţie să fie evacuat *Informbiuro*-ul şi grupul de scriitori aferent lui. În zăpăceala primelor luni de război nu fusesem trecut pe statele lor de funcţiuni. Redactorul de la „Krasnaia Zvezda" socotea că aparţin de ziarul lui. Dar Şcerbakov spunea că trebuie să scriu pentru străinătate, că lucrul cel mai important e să trimit articole prin *Informbiuro*. Şi cum Şcerbakov era secretar al C. C.-ului, discuţiile erau inutile.

Gara Kazan oferea o privelişte cumplită. Dar ciuma tot ciumă rămîne, oriunde ar fi, iar eu mai văzusem Barcelona şi Parisul. Îmi dispăru o valijoară în care se afla şi manuscrisul ultimei părţi din „Căderea Parisului". Mai tîrziu mi-a părut

rău, dar în clipa respectivă numai la literatură nu-mi era gîndul, regretam că-mi pierdusem aparatul de ras și mă întrebam cum am să mă rad. De la Kazan am călătorit într-un vagon de tipul celor suburbane; era o înghesuială îngrozitoare, abia te puteai mișca, și am făcut pînă la Kuibîșev cinci zile. Trenul era lung. În vagonul de dormit călătoreau diplomații. În alt vagon se aflau activiștii Kominternului (printre ei Dolores, Raymond Guyot). Prin gări diplomații luau cu asalt bufetele. Văzînd lanurile nesecerate, nevasta lui Iaroslavski ba plîngea, ba înjura. Petrov încerca să glumească, dar nici el nu reușea s-o facă. Afinoghenov căuta să se convingă pe sine însuși cu voce tare că totul e în ordine. Într-o gară ticsită de refugiați, am ascultat comunicatul: dușmanul străpunsese linia de apărare și se apropia de Moscova.

La Kuibîșev am dormit o noapte în casa redactorului ziarului „Voljskaia Kommuna" apoi cîteva zile am locuit la *Grand Hotel* de unde am fost evacuați pentru că englejii ceruseră camere pentru femeile de serviciu ale ambasadei lor.

M-a găzduit pentru o noapte Iakov Zaharovici Surîț. Tot timpul, pînă dimineața, am stat de vorbă. Surîț nu se putu abține să nu-mi spună că Stalin fusese în repetate rînduri prevenit că vom fi atacați, că el nu știe cum trăiește țara, că cei din jur îl înșală. Apoi Iakov Zaharovici scoase din geamantan un desen al lui Rodin, îl propti de tăblia patului și uitînd de lumea întreagă, îmi ceru să-l admir.

Scriam articole pe coridorul clădirii, unde își aveau sediul Comisariatul poporului pentru afaceri externe și *Sovinformbiuro*. Mașina de scris mi-o așezam pe o ladă.

După cîteva zile am primit locuință. În camera de alături locuiau Grossman și Gabrilovici, care veniseră de pe front. Mi-am așezat mașina de scris pe geamantan și am continuat să scriu.

Corespondenții străini mă înnebuneau cu tînguirile lor: de ce nu li se dă voie să plece pe front? de ce au fost aduși la Kuibîșev și li se cere ca telegramele să fie datate din Moscova? Locuiau la *Grand Hotel*, beau într-una, uneori ne tratau pe Petrov și pe mine cu whisky sau cu votcă. Socoteau că peste o lună-două Hitler va cuceri întreaga Rusie, se consolau și ei și căutau să ne consoleze și pe noi că lupta va continua în Egipt sau în India. Cînd sosi știrea despre atacul japonezilor la Pearl-Harbor ziariștii americani care locuiau la *Grand Hotel* îi luară la bătaie pe japonezi. Afinoghenov fu chemat la Moscova și muri imediat după sosirea sa, într-un bombardament. Nu știam cum să anunțăm acest lucru soției sale, Jenny.

Umanski ne povestea despre America și istorisirile sale ne făceau să ne simțim și mai stingheri în viață. La o masă oferită lui înainte de plecarea la Washington, Litvinov îmi spuse sincer: „Tare mi-e frică că o să fie rău"... De ce, însă nu-mi explică. Orice s-ar zice, era cu mult mai diplomat decît Surîț: știa să tacă la momentul oportun.

La începutul lunii decembrie mă aflam nu departe de Saratov; asistam la parada armatei generalului Anders formată din polonezi prizonieri de

război. Veni Sikorski întovărăşit de Vîşinski. Nu ştiu de ce a fost ales tocmai Vîşinski pentru o ocazie ca aceasta. Poate pentru că era de origine polonez? Eu însă mi-l aminteam în rolul de procuror la procese... Ciocnea cu Sikorski şi zîmbea dulce. Printre polonezi erau mulţi morocănoşi, înrăiţi de cele suferite; unii nici nu se puteau abţine, mărturiseau deschis că ne urăsc. Îmi dădeam seama că aceştia nu vor putea face abstracţie de trecut. Sikorski şi Vîşinski îşi spuneau unul altuia „aliaţi", dar din spatele cuvintelor amabile, răzbea antipatia.

La Saratov juca Teatrul de artă din Moscova. Se montase piesa „Trei surori". Pe scenă Verşinin declara: „Peste 200—300 de ani viaţa pe pămînt va fi neînchipuit de frumoasă, uimitoare..." Spectatorii ascultau şi oftau.

Insistam să mi se dea permisiunea de a mă reîntoarce la Moscova. Lozovski îmi răspundea mereu: „Peste o săptămînă totul se va lămuri. Deocamdată trebuie să lucraţi..."

Şedeam şi scriam cîte cinci articole pe zi.

Redactorul ziarului „Krasnaia Zvezda" generalul Ortenberg (unul şi acelaşi personaj cu Vadimov) hotărî fără întîrziere să facă din mine un colaborator permanent al ziarului său. Spunea că articolele mele plac ostaşilor pe front. Într-o zi, la începutul lui iulie, îmi spuse că trebuie să scriu un articol de fond. Am încercat să-i replic că nu ştiu să fac aşa ceva. El îmi răspunse: „La război trebuie să ştii să faci orice". Două ore mai tîrziu i-am adus articolul. El începu să-l citească şi se

porni pe rîs. Era un om care rîdea foarte rar şi de altfel articolul nu avea nimic vesel. „Ce fel de articol de fond e acesta? De la prima frază se vede cine l-a scris..." Cu acest prilej am aflat că articolele de fond trebuie să fie scrise în aşa fel încît toate cuvintele să sune obişnuit. Ortenberg puse dedesubtul articolului numele meu şi spuse: „Pentru pagina a treia".

Poate că scurtele mele articole plăceau ostaşilor de pe front tocmai pentru că nu aduceau cu cele de fond. Sau poate pentru că uneori reuşeam să exprim o părticică din ceea ce simţeau oamenii în vremea aceea. De obicei războiul aduce cu sine foarfeca cenzurii. La noi însă în primul an şi jumătate de război scriitorii s-au simţit cu mult mai liberi decît altădată.

Iată cîteva fraze din articolele mele de atunci: „Duşmanul înaintează. Duşmanul ameninţă Moscova. Gîndul nostru nu poate fi decît unul singur: să rezistăm". „Probabil că vom reuşi să ne îndreptăm lipsurile, dar şi cu toate lipsurile noastre vom rezista. Poate că duşmanul va reuşi să pătrundă şi mai adînc pe teritoriul ţării noastre. Sîntem pregătiţi şi pentru această eventualitate. Nu ne vom preda. Am încetat să trăim după minutarul ceasornicului, de la comunicatul de dimineaţă pînă la cel de seară. Ritmul vieţii noastre s-a schimbat. Privim cu curaj în faţă: acolo ne aşteaptă suferinţe, dar ne aşteaptă şi victoria..." „Mulţi dintre noi s-au obişnuit ca alţii să gîndească în locul nostru. Acum vremurile s-au schimbat. Acum fiecare trebuie să poarte pe umerii săi

toată povara răspunderii... Să nu mai spui că altcineva are să gîndească în locul tău. Să nu contezi că altcineva te va salva". „Bine sau rău, dar am trăit în casa noastră. Nemții aduc tuturor pieirea..." „Multe lucruri nu le înțelegeam. Erau printre noi oameni cu părul cărunt, dar cu sufletul de prunci. Astăzi pînă și copiii înțeleg totul. Am crescut cu 100 de ani..." Nu înțeleg de ce mă învinuia A. S. Șcerbakov că aș face pe originalul. După frazele pe care le-am citat se vede că articolele mele nu conțineau nici un fel de idei originale. Dar se vede că ostașii de pe front le citeau cu plăcere, căci în fiecare zi primeam numeroase scrisori din partea soldaților și a ofițerilor.

Scrisesem pe vremea aceea în ziarul „Literatura i Iskusstvo" („Literatură și artă"): „Va veni momentul potrivit cînd se va naște «Război și pace». Astăzi războiul este fără ghilimele, război în viață și nu în roman... Scriitorul trebuie să știe să scrie nu numai pentru eternitate, dar și pentru o clipă scurtă, dacă în clipa respectivă se hotărăște soarta poporului său..."

În anii de pace orice scriitor, ca și orice compozitor, ar dori să sesizeze acele sunete neclare pe care alții încă nu le percep. Nu reușește totdeauna. Scriitorul se poate afla mai adesea în rolul muzicantului, care cîntă mereu la unul și același instrument. Există totuși epoci cînd scriitorul devine numai un instrument — fie el goarnă, fie el fluier — găsit în drum, care răsună pentru că în el pătrunde respirația oamenilor.

2

ÎN ZIUA de 16 septembrie am citit la redacție reportajul transmis din Kiev, prin telefon, de B. Lapin și Z. Hațrevin. Spuneau că nemții au ajuns la marginea orașului, dar locuitorii Kievului nu sînt demoralizați: „Ca de obicei e lume multă și multă agitație pe Kreșceatik. De dimineață strada este stropită cu furtunul, spălată, curățată... Școlile au început să funcționeze... Pe toate ulicioarele zărești baricade... La casa circului e coadă..." Patru zile mai tîrziu pe Kreșceatik treceau în marș nemții.

Lapin și Hațrevin plecaseră pe front încă din luna iunie. În august se întorseseră la Moscova. Hațrevin se îmbolnăvise. Redacția ziarului „Krasnaia Zvezda" îi zorea să revină cît mai repede pe front și peste o săptămînă ei plecară din nou la Kiev. La începutul lui septembrie Lapin ne dădu un telefon din Kiev, glumea, spunea că probabil ne vom revedea curînd...

În 1932 făcusem cunoștință cu mulți scriitori tineri: Lapin, Slavin, Boris Levin, Gabrilovici, Hațrevin. Discutam cu ei despre căutarea formelor noi, despre rolul reportajului, despre romantism, despre căile de dezvoltare ale literaturii noastre. Lapin îmi dăruise cartea sa „Jurnalul din Oceanul Pacific" care îmi plăcu prin prospețimea sa, dar și prin măiestria sa artistică. Mă atrase și autorul însuși. La prima vedere semăna cu un tînăr și modest conferențiar universitar, părea a fi un spirit profund livresc, dar în realitate hoinărise

prin lumea întreagă, schimbase cu plăcere masa de lucru pentru puntea corabiei, pentru iurtă sau baracă de grăniceri.

În toate cărțile lui Lapin îl simțeai în căutarea unui gen nou, fantasticul se înveșmînta în cronică istorică, reportajele erau realizate ca niște nuvele, dorea să șteargă deosebirile dintre procesele verbale aride și poezie. Toate acestea decurgeau din firea autorului însuși. Lapin se interesa de lucrări de istorie și de economie, de filologie și botanică, dar iubea cel mai mult pe lume poezia.

Povestisem într-un volum anterior al acestei cărți, cum mi-a anunțat Irina căsătoria ei cu Boris Matveevici Lapin. Mă aflam în Spania, cînd am primit locuința din blocul scriitorilor de pe stradela Lavrușinski. Am trăit cu toții împreună o jumătate de an între 1937—1938, apoi ultimul an dinainte de război. Nu a fost o perioadă prea lungă, dar vremurile erau de așa natură încît oamenii se puteau cunoaște bine în scurt timp. L-am cunoscut și l-am îndrăgit pe Boris Matveevici.

Lapin avea doisprezece ani cînd izbucnise revoluția. Tatăl său, medic, plecînd să lupte pe frontul războiului civil, luase băiatul cu el (maică-sa plecase în străinătate). La vîrsta de șaptesprezece ani, Lapin publicase un volum de versuri, entuziaste dar haotice, în care se simțeau și vîrsta autorului și contradicțiile epocii. Îl pasionau vechii romantici germani și revoluția chineză, cosmosul și formarea cuvintelor, frecventa discuțiile literare furtunoase, visa să plece în India. Curînd trecu la proză, dar versurile continuau să-l atragă. Își includea poeziile în diferite cărți, dîndu-le drept tălmăciri din vechii

poeți tadjici, din bocetele ciukote, din versurile japoneze, din cîntecele americane.

Irina păstrează un vechi document: „Adeverim prin prezenta că tovarășul Buri, fiul lui Mustafa Kuli, originar din Adjaristan, sosit în ziua de 11 mai 1927 la ordinul Statului sovietic, pentru a executa recensămîntul general, în decurs de nouă zile a trecut pe hîrtie toată populația din obștea Iazgulom, iar acum se întoarce acasă pe drumul său, drept care tovarășului Buri, fiului lui Mustafa Kuli i s-a eliberat prezenta hîrtie". Tovarășul Buri, fiul lui Mustafa Kuli, era Boris Matveevici Lapin în vîrstă de 22 de ani, care străbătuse ba călare, ba în căruță satele Pamirului, îmbrăcat cu halat pestriț și încălțat cu pantofi afgani cu botul ascuțit. Studia limba tadjikă și, îndrăgostindu-se de vechea poezie persană, uitase de Hoffmann.

Un an mai tîrziu Lapin plecă în Ciukotka, unde se angajă funcționar într-o factorie de blănuri. Trăind în mijlocul localnicilor, deprinse limba lor. Ciukcii îl îndrăgiseră și-l porecliseră „tindliliaka", ceea ce însemna „micuțul cu ochelari". Vizitase mai apoi Alaska, Insulele Kurile, se întorsese la Moscova unde publicase o carte și ar fi putut deveni un scriitor respectabil, fixîndu-și sediul în capitală. Dar omul acesta căuta orice prilej ca să vadă pămînturi noi și să întîlnească oameni noi. A făcut parte dintr-o expediție geobotanică în Asia centrală și dintr-o expediție arheologică în Crimeea. Se angajase timonier pe vasul „Cicerin" și vizitase Turcia, Alexandria, fusese trimis de două ori în Mongolia. În 1939 plecase împreună cu Hațrevin

la Halkin-Gol în calitate de corespondent de război al ziarului „Krasnaia Zvezda".

Această listă de călătorii și enumerare de profesiuni ar putea induce în eroare, căci prea seamănă a state de serviciu ale unui amator de aventuri. În realitate, Lapin aducea foarte puțin a turist atras de exotism. Știa să se adapteze la viața cotidiană din Pamir sau Ciukotka, nu refuza nici un fel de muncă, își însușea repede limba localnicilor, găsea în firea lor, în obiceiurile lor lucruri care-l atrăgeau și-i erau apropiate.

Învăța ușor limbile străine. În sufletul lui trăia o pasiune neconsumată de lingvist. Citea în germană și în farsi, în engleză și în limbile popoarelor nordului; cunoștea sute de hieroglife chineze. În lunile din ajunul războiului ne petreceam serile, ascultînd fiecare în camera lui, perete în perete, transmisiunile radiofonice. Uneori cînd mă întorceam tîrziu acasă, treceam pe la Lapin să-l întreb ce noutăți a mai anunțat radio Londra. Aflam cu acest prilej că din simplă pasiune ascultase trasmisiuni în limbi pe care nu le cunoștea; era fericit că înțelesese multe cuvinte în comunicatul sîrbesc sau norvegian. Îl pasionau rădăcinile cuvintelor, în această privință tot un poet rămînea.

Cu toate deprinderile vieții sale hoinare, era foarte muncitor. Îl văd la masa de lucru. Putea să stea ore întregi deasupra foii albe de hîrtie, pînă găsea o comparație exactă sau cuvîntul necesar. Uneori scria scenarii sau reportaje în colaborare cu prietenul său Hațrevin, pe care-l poreclisem în glumă Haț. Acesta publicase o carte

frumoasă, „Teheran", avea fantezie bogată, dar era foarte leneș. Avea obiceiul să stea retras pe pat și din cînd în cînd să spună „nu merge" sau „aici trebuie să fie un peisaj", iar Lapin între timp ședea la masă și scria cu sîrguință.

Boris Matveevici Lapin aparținea primei generații de intelectuali formați în epoca sovietică. Multe lucruri care pe mine mă mirau, mă entuziasmau sau îmi stîrneau repulsie, lui i se păreau firești. Sosi 1937. Colegii mei de generație Mandelstam, Paustovski, Pasternak, Fedin, Babel, aveau peste 40 de ani. Apucaserăm să scriem multe și mai ales să medităm la multe lucruri. Pe Lapin și pe scriitorii din generația lui evenimentele i-au luat prin surprindere. Abia atunci începeau să se gîndească la cărți de maturitate. Le-a fost cu mult mai greu decît nouă celor din generația mai vîrstnică, căci ei abia apucaseră să-și ia rămas bun de la tinerețe.

Lapin era un om curajos. Mi-amintesc că generalul Vadimov, ori de cîte ori își exprima nemulțumirea în ce privește unii colaboratori ai ziarului, avea obiceiul să adauge: „Cu Lapin și Hațrevin n-am nici o grijă. Ăștia n-au să se ascundă pe la statul major. I-am văzut eu la Halkin-Gol..." La drept vorbind, lui Boris Matveevici nu-i displăcea primejdia. Dar în 1937 cînd începură să dispară fără urmă prieteni, tovarăși, cunoștințe, el parcă se închise în sine. Era un om curios de a ști, sociabil, și această nouă învățătură a vieții și-o însușea cu greu. Totuși pînă la urmă învăță să nu întrebe și să nu răspundă. Nici înainte nu avea obiceiul să discute cu glas tare, iar

acum se deprinse să vorbească şi mai încet. Uneori glumea cu Irina, cu mine, şi cînd îşi scotea ochelarii vedeam în privirea lui tristeţe şi mirare.

Într-o zi — era la începutul lui 1938 — intrai în odaia lui. Tocmai scria. Nu ştiu cum, începurăm să discutăm despre literatură, despre ce trebuie să facă în zilele noastre scriitorii. Lapin îmi spuse cu un zîmbet: „Scriu despre pustiul Gobi... Cînd am scris «Jurnal din Oceanul Pacific», «Eroism», mi-am ales tema. Mi-am descris viaţa. Acum este altfel... Aş dori nespus de mult să scriu despre un alt pustiu, dar e imposibil... Şi totuşi trebuie să munceşti, altfel e şi mai greu..."

Epoca la care mă refer a fost deosebit de grea pentru Lapin: suferea văzînd degenerarea relaţiilor dintre oameni. Era un om de un rar devotament; îl răneau mai ales neîncrederea, încălcarea prieteniei, năzuinţa zadarnică a unora de a se salva cu orice preţ.

Aproape în fiecare seară trecea pe la el Haţrevin, un om plin de farmec, deşi ciudat. Avea un fizic atrăgător, plăcea femeilor, dar se temea de ele, trăia singur. Mă impresiona firea lui delicată, visătoare, şi totodată ipohondră. Nu ştiu de ce ascundea tuturor, chiar şi lui Lapin, că este bolnav de epilepsie. În august Lapin căutase să-l convingă să mai rămînă o lună-două la Moscova, dar Haţrevin ţinea să se întoarcă cît mai curînd pe front.

Am povestit în paginile anterioare cum am citit împreună cu Lapin la Peredelkino într-una din ultimele seri romanul lui Hemingway. În depărtare urlau tunurile antiaeriene. Din cînd în cînd

puneam deoparte paginile manuscrisului şi Lapin îmi povestea impresii de pe front: eroism, dezordine, vitejie, derută... Avusese prilejul să trăiască retragerea din primele săptămîni. Nu ştiu în ce ordine de idei ne aduserăm aminte de 1937. Lapin îmi spuse: „Ştiţi, orice s-ar zice, dar acum e mai uşor de trăit. Lucrurile parcă s-au aşezat la locul lor..." Ne-am reluat lectura. Aruncîndu-i la un moment dat o privire mi-am zis că, fără să bag de seamă, m-am ataşat de el. În drum spre Moscova, la întoarcere, Lapin spuse: „După ce se va termina războiul mulţi dintre noi vor scrie, probabil, cărţi în adevăratul înţeles al cuvîntului. Aşa cum a făcut-o Hemingway..."

Lapin n-a mai apucat să scrie cartea la care visa.

Lapin şi Haţrevin au părăsit Kievul, retrăgîndu-se împreună cu armata la Darniţa şi de aici au ajuns pînă la Borispol. Nemţii au încercuit unităţile noastre. Unii au reuşit să iasă din încercuire. De la cîţiva din aceştia am aflat mai tîrziu despre soarta lui Lapin şi Haţrevin. Nu trebuia pierdută nici o clipă, iar Haţrevin zăcea într-o criză de epilepsie. Lapin a refuzat să-şi părăsească prietenul. „Grăbiţi-vă! Nemţii se apropie!" le strigă un corespondent. Boris Matveevici Lapin răspunse: „Am la mine revolverul". Acestea sînt ultimele lui cuvinte care ne-au parvenit.

Multă vreme Irina a sperat într-o minune. În timpul războiului se nasc inevitabil mituri: ba venea unul, ba venea altul, care, chipurile, îl văzuse pe Lapin cînd într-un sector al frontului, cînd în altul.

Înainte de a pleca la Kiev, Boris Matveevici transcrisese pe curat versurile sale din tinerețe. Poate că și lîngă Borispol în urechile sale mai răsunaseră cuvinte, strofe neterminate, era poet, o fire timidă, căreia nu-i plăcea să-și trădeze sentimentele, „micuțul cu ochelari", cum îl porecliseră ciukcii, îngăduitor cu toți afară de sine însuși. Mi-am adus aminte de versurile poetului tadjik Rudaki, din secolul X, traduse cîndva, de mult de tot, de Lapin : „Și multe pustiuri vor deveni livezi înfloritoare și bogate, dar adesea vei întîlni pustiuri unde altădată au fost livezi de aur".

Ziua de 9 mai 1945 a fost sărbătoare. Pustiul războiului se sfîrșise. Dar aproape în viața fiecăruia dintre noi se deschidea un nou pustiu care niciodată n-are să mai înverzească — amintirea celor dragi...

3

DISCUTÎND cu ostașii în primele luni ale războiului, eram uneori cuprins de un sentiment de mîndrie, alteori ajungeam la disperare. Bineînțeles eram îndreptățiți să ne mîndrim că școala sovietică educase copiii și adolescenții în sentimentul frăției între popoare. Dar și acum cînd cedam oraș după oraș, nu o dată mi-a fost dat să aud de la ostașii roșii că soldații inamicului au fost împinși de capitaliști și moșieri să atace țara noastră, că în afară de Germania lui Hitler există o altă Germanie, că

dacă am arăta muncitorilor și țăranilor germani adevărul, aceștia ar lepăda armele. Mulți credeau sincer acest lucru, alții erau dispuși să-i dea crezare — nemții înaintau rapid și omul simte totdeauna nevoie să aibă o speranță.

Cei ce apărau Smolensk sau Breansk repetau cuvintele pe care le auziseră la început la școală, apoi la ședințe, pe care le citiseră prin ziare : clasa muncitoare din Germania este puternică, fiind vorba de o țară industrială înaintată ; e adevărat că fasciștii sprijiniți de magnații Ruhr-ului și de social-trădători, au pus mîna pe putere, dar poporul german e împotriva lor, el continuă să lupte. „Desigur, spuneau ostașii roșii, ofițerii sînt fasciști, poate și printre soldați se găsesc oameni induși în eroare, dar milioane de ostași merg la atac numai pentru că sînt amenințați cu împușcarea." În primele luni ale războiului armata noastră nu cunoștea cu adevărat ură față de armata germană.

A doua zi după izbucnirea războiului am fost chemat la Direcția politică a armatei și rugat să scriu un manifest pentru ostașii germani, explicîndu-mi-se că armata fascistă se bizuie pe înșelarea ostașilor și pe disciplină de fier. La data aceea mulți ofițeri din conducere mai puneau speranțe în manifeste și megafoane.

Manifeste se scriau multe, s-ar zice convingătoare, dar nemții continuau să înainteze.

Poate că și eu aș fi împărtășit iluziile multora dacă aș fi trăit la Moscova în anii dinainte de război și aș fi ascultat conferințe despre situația internațională. Dar în amintirea mea se întipărise

Berlinul anului 1932, muncitori asistînd la întrunirile fasciste, ţineam minte discuţiile purtate cu aviatorii germani în Spania, şi mai petrecusem o lună şi jumătate în Parisul ocupat. Nu credeam nici în megafoane şi nici în manifeste.

Puţinii prizonieri (mai ales tanchişti) pe care i-am întîlnit în primele luni ale războiului se ţineau ţanţoşi, socoteau că li s-a întîmplat un lucru neplăcut, dar că nu va trece mult şi vor fi eliberaţi de unităţile lor în ofensivă. Unul dintre ei propuse chiar comandantului de regiment să se predea lui Hitler: „Vă garantez dumneavoastră şi tuturor soldaţilor dumneavoastră viaţa, şi o întreţinere convenabilă într-un lagăr de prizonieri. Războiul se va termina în preajma Crăciunului şi vă veţi putea întoarce acasă". Printre aceşti prizonieri se aflau şi muncitori. E adevărat că după insuccesul de la Moscova am auzit pentru prima oară din gura unor prizonieri speriaţi: *„Hitler Kaput"*, dar în vara lui 1942 cînd nemţii declanşaseră ofensiva din Caucaz, ei îşi recăpătară din nou încrederea în invincibilitatea lor. În timpul interogatoriului prizonierii se arătau prudenţi, se temeau deopotrivă şi de ruşi şi de proprii lor tovarăşi. Dacă au fost cazuri de soldaţi care să-l înjure sincer pe Hitler, aceştia erau mai ales ţărani din satele îndepărtate ale Bavariei, catolici, taţi de familie. Adevărata cotitură a început numai după Stalingrad, dar de fapt pînă în vara lui 1944 sutele de milioane de manifeste nu aduceau decît un număr infim de transfugi.

La începutul războiului ostaşii noştri nu numai că nu simţeau ură faţă de duşmani, dar purtau

chiar un anumit respect nemţilor, datorat ploconirii în faţa semnelor exterioare ale civilizaţiei. Şi în acest caz — de vină era tot educaţia. În perioada 1920—1940 orice şcolar sovietic cunoştea indicii de civilizaţie proprii diferitelor popoare: densitatea reţelei de căi ferate, numărul de automobile, gradul de industrializare, răspîndirea şcolilor, igiena socială. În toate aceste privinţe, Germania se situa pe unul din primele locuri. În rucsacurile prizonierilor de război, ostaşii din armata roşie găseau cărţi şi agende, aparate de ras perfecţionate, prin buzunare fotografii, brichete complicate, stilouri. „Uite ce înseamnă civilizaţia!" — îmi spuneau cu admiraţie şi în acelaşi timp cu tristeţe, ostaşii roşii, colhoznici de pînă mai ieri din regiunea Pensa, arătîndu-mi vreo brichetă germană în formă de revolver minuscul.

Mi-amintesc de o discuţie neplăcută pe care am avut-o cu nişte artilerişti în linia întîi a frontului. Comandantul bateriei de artilerie primi ordin să deschidă foc asupra şoselei. Dar ostaşii nici nu se clintiră. Văzînd că-mi ies din fire, unul îmi explică: „N-are rost să nu facem nimic altceva tot timpul decît să azvîrlim obuze pe şosea, iar apoi să ne retragem. Trebuie să-i lăsăm pe nemţi să se apropie mai mult şi să încercăm să-i lămurim că este timpul să-şi bage minţile în cap, să se răscoale împotriva lui Hitler, iar noi îi vom ajuta". Ceilalţi aprobau cu simpatie. Un flăcău tinerel, cu un aer isteţ, spuse: „În cine tragem? În muncitori şi ţărani. Ei socotesc că sîntem împotriva lor,

iar noi nu le dăm posibilitatea să găsească o soluţie..."

Bineînţeles, lucrul cel mai îngrozitor în timpul acelor luni era supremaţia tehnicii militare germane: ostaşii Armatei Roşii se năpusteau asupra tancurilor înarmaţi cu „sticle". În ce mă priveşte însă nu mi se păreau mai puţin înspăimîntătoare pasivitatea, naivitatea, deruta.

În mintea mea era proaspăt „războiul ciudat": funeraliile solemne ale aviatorului german, megafoanele urlînd... Războiul este un lucru fioros, cumplit, potrivnic firii umane, dar nu noi am fost cei care l-am început, iar duşmanul era puternic şi crud. Eram conştient că datoria mea este de a înfăţişa chipul autentic al soldatului fascist, care notează cu un stilou excelent, într-o agendă frumoasă, cuvinte sîngeroase şi absurde despre superioritatea sa rasială, vorbe crude şi fără ruşine, capabile să intimideze orice sălbatic. Datoria mea era să-i previn pe ostaşii noştri că ar fi zadarnic să conteze pe solidaritatea de clasă a muncitorilor germani, pe trezirea conştiinţei la soldaţii lui Hitler, trebuia să le arăt că nu este momentul să caute în rîndurile armatei inamice în ofensivă „nemţi cumsecade" şi să cedeze între timp în braţele morţii oraşele şi satele noastre. De aceea scriam „Ucide-l pe neamţ".

În articolul intitulat „Justificarea urii", scris într-o perioadă foarte grea, în vara lui 1942, spuneam: „Acest război nu seamănă cu cele precedente. Pentru prima oară poporul nostru nu are în faţă oameni ci nişte fiinţe pline de răutate, de ticăloşie, nişte sălbatici înarmaţi cu toate cuceririle tehnicii, nişte monştri care acţionează după regulamente, se bizuie pe ştiinţă şi care au transformat nimicirea pruncilor în supremă înţelepciune de stat. Ura am cucerit-o cu greu. Am plătit-o cu oraşe şi ţinuturi întregi, cu sute de mii de vieţi umane. Dar am înţeles acum că nu putem trăi pe acelaşi pămînt cu fasciştii... Fireşte printre germani se găsesc şi oameni buni şi oameni răi. Dar nu este vorba de calităţile sufleteşti ale unuia sau altuia dintre hitlerişti... Hitleriştii ucid pentru că au convingerea că numai oamenii de sînge german sînt demni de a trăi pe pămînt... Ura noastră faţă de hitlerişti este dictată de dragostea noastră pentru ţară, pentru om, pentru omenire. În aceasta rezidă forţa urii noastre, în aceasta îşi află ea justificare. Acum cînd ne ciocnim de hitlerişti, ne dăm seama că răutatea oarbă a pustiit sufletul Germaniei. Noi sîntem departe de asemenea răutate. Noi urîm pe fiecare hitlerist pentru că el este purtătorul urii faţă de om, pentru că este criminal din convingere şi tîlhar din principiu. Îl urîm pentru că este vinovat de lacrimile vărsate de văduve, de copilăria sumbră a orfanilor, de caravanele triste ale refugiaţilor, îl urîm pentru că ne-a călcat cîmpiile, pentru că a distrus milioane de vieţi omeneşti. Nu luptăm împotriva oamenilor, ci împotriva unor roboţi cu chip de oameni. Ura noastră sporeşte din cauza faptului că în aparenţă ei seamănă a oameni, pot rîde, pot mîngîia un cîine sau un cal, în însemnările lor se îndeletnicesc cu introspecţia, poartă măşti de oameni, măşti de europeni culţi... Oamenii noştri nu sînt înseţaţi de răzbunare. Tineretul nostru n-a

fost educat ca să coboare la nivelul răfuielii cu hitleriştii. Ostaşii noştri nu vor ucide niciodată copii germani, nu vor arde casa lui Goethe la Weimar sau biblioteca din Marburg. Răzbunarea presupune plată cu aceeaşi monedă, discuţie în aceeaşi limbă... Dar noi nu putem avea un limbaj comun cu fasciştii... Pe noi ne bucură varietatea şi complexitatea vieţii, specificul individual al fiecărui popor şi al fiecărui om. Există loc pe pămînt pentru toţi. Îşi va afla loc şi poporul german după ce se va fi purificat de crimele cumplite săvîrşite în timpul celor zece ani de conducere hitleristă. Dar şi mărinimia sufletească are o margine: nu vreau acum nici să vorbesc, nici să mă gîndesc la fericirea viitoare a Germaniei eliberate de dominaţia lui Hitler, gîndurile şi cuvintele nu-şi au acum rostul şi nici n-ar fi sincere atît timp cît pe pămîntul nostru îşi fac de cap milioane de nemţi"...

Citeam zilnic ziare germane, comunicate de război, jurnalele de însemnări şi scrisorile soldaţilor germani, trebuia să dovedesc cu documente, precis, cu exactitate, nimicnicia spirituală a fasciştilor.

La război omul are uneori nevoia să şi zîmbească, de aceea nu mă mărgineam să-i demasc pe soldaţii lui Hitler, îmi mai şi băteam joc de ei. Am fost pare-mi-se unul dintre primii care am pus în circulaţie porecla „Fritz". Iată titlurile cîtorva dintre scurtele mele articole (scriam în fiecare zi): „Fritz-filozoful", „Fritz-Narcis", „Fritz-berbantul", „Fritz la Smolengs", „Fritz-misticul",

„Fritz-scriitor" şi aşa mai departe, zeci şi sute de articole.

Am văzut pentru prima oară manifestîndu-se ura faţă de duşman, în zilele în care trecînd la contraofensivă lîngă Moscova, unităţile noastre au ocupat satele arse de nemţi. Femei şi copii stăteau şi se încălzeau în jurul grămezilor de tăciuni. Ostaşii roşii înjurau sau tăceau, stăpînindu-şi furia. Unul dintre ei intră în vorbă cu mine şi-mi mărturisi că nu înţelege nimic. Socotea că oraşele sînt bombardate pentru că acolo există şefi, cazărmi, ziare. Dar ce rost avea să dea foc caselor de ţară? Acolo nu sînt decît femei, copii. Iar afară e un ger cumplit... Am stat mult timp şi am privit la Volokolamsk spînzurătoarea ridicată de nemţi. O priveau şi ostaşii... În aceste condiţii s-a născut un sentiment nou care a hotărît multe.

Războiul dezlănţuit de Germania fascistă nu semăna cu cele cunoscute anterior în istorie. Acest război nu s-a mulţumit să ucidă şi să schilodească, el a dus la descompunerea spirituală a oamenilor şi a popoarelor. Hitleriştii au reuşit să insufle milioanelor de nemţi dispreţ faţă de oamenii de altă origină, să desfiinţeze frînele morale în sufletul soldaţilor, să transforme oameni ordonaţi, oameni cinstiţi, muncitori, în „incendiatori", care au dat foc satelor şi au organizat adevărate vînători de bătrîni şi copii. Şi altă dată puteai întîlni în orice armată sadici şi jefuitori, războiul nu este o şcoală de moralitate. Dar Hitler n-a atras în sălbăticiile de masă numai pe SS-işti, pe Gestapo-vişti, pe călăii profesionali sau amatori, ci întreaga sa armată, solidarizînd prin aceste acţiuni zeci de mi-

lioane de nemţi. Mi-amintesc de un neamţ blond cu un aer de om cumsecade. Înainte de război fusese maistru la Düsseldorf şi familia lui continua să locuiască acolo. Neamţul acesta aruncase într-o fîntînă un prunc, un copilaş rus; suferea de insomnie, luase cîteva tablete de luminal, iar copilul nu-l lăsa să adoarmă. Am ţinut în mîna mea săpun purtînd stampila „săpun evreiesc pur", fabricat din cadavrele celor împuşcaţi. De altfel nu are rost să mai amintesc, lucrurile sînt descrise în mii de cărţi.

Ruşii sînt oameni buni din fire, ca să-şi piardă cumpătul trebuie să le aduci o jignire din cale-afară de mare. La mînie sînt de temut, dar le trece repede. Într-o zi mergeam cu un Willys spre linia întîi a frontului, fusesem rugat să caut alsacieni printre prizonieri. Şoferul era un bielorus. Cu puţin timp înainte aflase că nemţii îi uciseseră întreaga familie. Ne încrucişarăm cu o coloană de prizonieri. Şoferul apucă o puşcă mitralieră, abia avui timp să-l împiedic să tragă. Am stat de vorbă mult timp cu prizonierii. La întoarcere, în drum spre punctul de comandă, şoferul mă rugă să-i dau puţin tutun. Pe vremea aceea o duceam foarte prost cu tutunul. În ajun tocmai făcusem rost la statul major al diviziei de două pachete, dintre care unul îl oferisem şoferului. „Dar unde ţi-e tutunul?" El tăcea. În cele din urmă fu nevoit să mărturisească: „În timp ce dumneavoastră stăteaţi de vorbă cu francezii, Friţii au înconjurat maşina. I-am întrebat dacă sînt printre ei şoferi. Erau doi. Le-am dat să-şi aprindă o ţigară. Atunci toţi au început să se milogească... Una din două, mi-am zis: sau să-i ucid pe toţi, sau dacă nu se poate, omul trebuie să fumeze..." Asta se petrecea în 1943, iar un an mai tîrziu, lîngă Minsk, la Trostianţ, unde hitleriştii uciseseră femei şi copii, m-am convins din nou de mărinimia oamenilor noştri. Ostaşii înjurau furioşi, spuneau că nici un neamţ nu trebuie luat prizonier. Într-o pădurice din vecinătate, mai rezista un grup de germani. Un infanterist fu luat prizonier. Maiorul mă rugă să fiu interpret. Întrebat cîţi ostaşi se află în pădure, prizonierul răspunse că-i vine greu să vorbească căci îl chinuie setea. I s-a adus apă într-o cană. Prizonierul a strîmbat din nas, a spus că e murdară cana şi i-a şters buza cu o batistă. Pe mine gestul m-a înfuriat. Dacă omul suferă de sete, nu mai stă să facă nazuri! Dar ostaşii, care ţipaseră la început că n-are rost să discutăm cu el, că trebuie împuşcat ca o fiară, se liniştiseră între timp şi după o jumătate de oră unul dintre ei aduse prizonierului o farfurie cu supă: „Ia şi haleşte, ticălosule!"

(De altfel nici eu nu mă comportam altfel. Adesea întîlnind prizonieri care se temeau că vor fi ucişi, scriam pe un colţ de hîrtie că sînt „alsacieni", sau „nemţi de treabă" şi mă iscăleam, într-un cuvînt urînd fascismul căutam să scap de la moarte pe fasciştii dezarmaţi. Cred că oricare altul, ar fi procedat la fel în condiţii similare.)

Avînd nevoie de o sperietoare de ciori, Goebbels a răspîndit legenda că evreul Ilya Ehrenburg doreşte nimicirea poporului german.

Păstrez tăieturi din ziarele germane, textele unor transmisiuni radiofonice interceptate, manifeste.

Hitleriştii scriau adesea despre mine, spuneau că sînt gras, chior, că am nasul strîmb, că sînt ahtiat de sînge, că în Spania am furat obiecte de muzeu în valoare de 15 milioane mărci, pe care le-am vîndut în Elveţia, că Wilhelmina, regina Olandei şi cu mine avem acelaşi misit, că am capitaluri depuse la băncile din Brazilia, că îl vizitez zilnic pe Stalin şi am alcătuit pentru el un plan de distrugere a Europei, denumit „Trustul D.E.", că vreau să transform în deşert pămînturile dintre Oder şi Rin, că îi îndemn pe ostaşi să violeze femei germane şi să-i împuşte pe copiii germani.

În ordinul de armată, de la 1 ianuarie 1945, Hitler însuşi îmi acordă atenţie: „Lacheul lui Stalin, Ilya Ehrenburg declară că poporul german trebuie desfiinţat".

Propaganda şi-a atins scopul. Nemţii mă socoteau o creatură a iadului. La începutul lui 1945 mă aflam la Bartenstein, orăşel în Prusia orientală, ocupat în ajun de unităţile noastre. Comandantul sovietic m-a rugat să mă duc la spitalul german şi să explic că nu există nici o ameninţare pentru personalul medical german, nici pentru răniţi. Mi-a trebuit mult timp ca să-l pot linişti pe medicul şef. În cele din urmă el mi-a spus: „Bine, bine, dar cum rămîne cu Ilya Ehrenburg..." Plictisit de această conversaţie, i-am răspuns: „Nu vă fie teamă, Ilya Ehrenburg nu e aici, e la Moscova". Medicul se linişti întrucîtva.

Toate acestea erau ridicole şi respingătoare. Pe nemţii care pătrunseseră în ţara noastră nu-i uram pentru că locuiau pe teritoriul dintre „Oder şi Rin", nici pentru că vorbeau limba în care scrisese unul din poeţii cei mai apropiaţi sufletului meu, Heine, ci pentru că erau fascişti. Încă din copilărie mă lovisem de trufia de rasă şi naţională, suferisem destul în viaţa mea din cauza lor, credeam în frăţia dintre popoare, şi iată că mi-a fost dat să văd cum se naşte fascismul. În romanul utopic „Trustul D.E.." la care se referea adesea Goebbels, Europa se prăbuşeşte ca urmare a demenţei fasciştilor europeni, susţinuţi de lacomii businessmeni americani. Fireşte în multe privinţe nu avusesem dreptate: pe vremea cînd scrisesem această carte, în Ruhr se aflau trupe franceze de ocupaţie şi nu se stinsese încă speranţa că revoluţia va izbucni în Germania. În roman, Franţa în fruntea căreia se află fascistul Brandevo, duce la faliment Germania, Polonia şi o parte din Uniunea Sovietică. Dar figurile dansului s-au dovedit a fi altele: Franţa, Polonia şi o parte din Uniunea Sovietică au fost distruse de fasciştii germani, iar în locul lui Brandevo a apărut Hitler.

Am să povestesc o întîmplare legată de propria mea persoană, dar care depăşeşte semnificaţia unei biografii particulare. În 1944, comandantul grupului de armate „Nord", vroind să-şi îmbărbăteze soldaţii demoralizaţi de retrageri, scria în ordinul de zi: „Ilya Ehrenburg îndeamnă popoarele Asiei «să bea sîngele» femeilor germane. Ilya Ehrenburg cere ca popoarele Asiei să violeze femeile germane: «Luaţi femeile blonde, sînt prada voastră!» Ilya Ehrenburg aţîţă instinctele josnice ale stepei. Ar fi o ticăloşie să ne retragem, căci

soldații germani își apără acum nevestele". Auzind despre acest ordin de zi, am răspuns de îndată printr-un articol publicat în „Krasnaia Zvezda": „Altă dată nemții au falsificat documente de importanță statală. Astăzi au decăzut pînă într-acolo, încît îmi falsifică articolele. Citatele pe care mi le atribuie generalul german trădează pe autorul lor".

Legenda creată de generalul hitlerist a supraviețuit și falimentului celui de-al treilea Reich, și procesului de la Nürnberg și multor altor evenimente.

De curînd Kindler, un editor din München care a publicat traducerea germană a cărții mele „Oameni, ani, viață" mi-a trimis cîteva fotografii amuzante. Am aflat cu acest prilej că un oarecare Jurgen Thorwald a publicat în 1950, la Stuttgart, o istorie a războiului în care scria: „Timp de trei ani Ilya Ehrenburg a declarat, plin de ură, deschis, ostașilor roșii că femeile germane vor fi prada lor de război". Am aflat că Jurgen Thorwald nu este altul decît Heinz Bogartz, care în 1941 publicase o carte de proslăvire la adresa lui Hitler, închinînd-o amiralului Raeder, criminal de război.

În 1962, ziarul *Soldatenzeitung* din München a dezlănțuit o campanie împotriva publicării cărții mele în Germania de Vest. Bineînțeles ziarul a amintit de presupusul manifest în care aș fi îndemnat ostașii să violeze femeile germane. Ziarul amenința pe editor, iar pe mine mă califica drept: „cel mai mare criminal din istoria lumii". Unii

scriitori ca, de pildă, Ernst Jünger au sprijinit ziarul fascist, alții dimpotrivă, și-au exprimat indignarea. Kindler a demonstrat că Thorwald nu face decît să repete minciunile lui Goebbels. Cu toate acestea pînă astăzi revanșarzii continuă să susțină: „Memoriile unui asasin și ale unui satir".

Repet încă o dată, nu e vorba de mine. Dar între cele 50 de milioane de victime ale celui de al doilea război mondial, lipsește una: fascismul. El a supraviețuit lui mai 1945, a fost o vreme bolnav, a dus-o prost un timp, dar a rămas în viață.

În anii războiului repetam zi de zi: „trebuie să ajungem în Germania ca să distrugem fascismul". Mi-era teamă că toate sacrificiile făcute, eroismul poporului sovietic, bărbăția partizanilor din Polonia, Iugoslavia, Franța, suferințele și mîndria Londrei, cuptoarele de la Auschwitz, rîurile de sînge, toate acestea pot rămînea focuri de artificii ale victoriei, un episod al istoriei, dacă politica josnică, murdară va triumfa din nou.

Scriam în 1944: „Scriitorul francez Georges Bernanos, un catolic militant, respingînd cu indignare încercările unor democrați de a lua apărarea fascismului, spune în *«La Marseillaise»*: «Înainte de război o parte însemnată a opiniei publice din Anglia, America, Franța justifica, sprijinea, lăuda fascismul. Repet că nu se mulțumea să admită existența fascismului, dar îl ajuta să se dezvolte, cu speranța, pe care aș numi-o prostească, de a ține această ciumă sub control, de a o folosi împotriva rivalilor și a concurenților săi... Münchenul n-a

fost pur și simplu o prostie. Münchenul a fost deznodămîntul ticălos al unei afaceri de speculă...» Din păcate, pînă astăzi există oameni care vor să păstreze mobila «de rezervă», doar diluînd puțin bulionul în care se cultivă bacteriile ciumei... Trebuie să ținem minte: fascismul s-a născut din lăcomia și obtuzitatea unora, din intrigile și lașitatea altora. Dacă omenirea vrea să pună capăt coșmarului sîngeros din acești ultimi ani, ea trebuie să termine cu fascismul. Dacă fascismul va rămîne pe undeva de sămînță, peste zece sau douăzeci de ani vor curge din nou rîuri de sînge... Fascismul este o tumoare canceroasă groaznică, ce nu poate fi tratată cu apă minerală, ce trebuie extirpată. Nu cred că oamenii ce-i deplîng pe călăi au inimă bună, acești așa-ziși oameni cu inima bună, pregătesc moartea a milioane de nevinovați".

Parcurg pagini din ziarele de altă dată și simt că mă trec fiorii. Totul s-a întîmplat așa cum prevăzusem. Fasciștii au rămas de sămînță. Cadrele *Reichswehr-ului* au rămas de rezervă. Se fac propuneri de a se da armatei germane arma atomică; se întreține atmosfera revanșardă. Continuă ceea ce defunctul Bernanos numise „o afacere de speculă", doar că pe pînza verde nu mai apar clasicele „butoaie cu pulbere", nu mai apar tancuri și avioane de bombardament, ci rachete și bombe cu hidrogen. Conștiința omenească nu se poate împăca cu asemenea lucruri!

Am făcut o incursiune de peste două decenii în viitor. Trebuie să mă întorc la prima iarnă a războiului. Mașina mergea pe șoseaua Varșoviei spre Maloiaroslaveț, în jurul căruia se dădeau lupte. Treceam prin fața satelor arse pînă în temelii. În jur zăceau, sau uneori stăteau sprijinite de copaci cadavrele nemților. Era un ger cumplit, soarele părea o picătură de gheață trandafirie, zăpada bătea în albastru. Din cauza gerului, morții erau rumeni, păreau vii. Ofițerul care se afla împreună cu mine în mașină exclama plin de admirație: „Ia priviți ce mulți am ucis! Ăștia n-o să mai ajungă la Moscova..." Și trebuie să mărturisesc, mă bucuram și eu.

Cineva poate replica: e un sentiment urît, care nu face cinste unui om. Da, așa e. Dar și eu ca și alții am cucerit cu greu ura, acest sentiment îngrozitor care îți usucă sufletul. O știam și în anii războiului, cînd scriam: „Europa visase să urce în stratosferă, dar acum ea trebuie să trăiască asemenea unei cîrtițe în adăposturi și bordeie săpate în pămînt. Datorită lui Hitler și a celor de felul lui, veacul trăiește în întuneric. Îi urîm pe nemți nu numai pentru că sînt niște josnici și niște ticăloși care ne ucid copiii, îi urîm și pentru că sîntem nevoiți să-i ucidem, îi urîm pentru că din toate cuvintele cu care se poate desfăta omul, ne-a rămas unul singur «ucide!» Îi urîm pe nemți pentru că ne-au furat viața". Scriam aceste rînduri într-un articol de ziar, dar le-aș fi putut scrie în jurnalul meu intim sau într-o scrisoare adresată unui om apropiat. Tinerii cu greu pot înțelege prin ce am trecut noi în anii aceia de camuflaj general, în anii aceia de ură, în care viața ne-a fost furată și desfigurată...

4

DEȘI zăpada era înaltă, înaintam repede. În mijlocul troienelor înnegrite răsări un stîlp cu indicatorul „Pokrovskoe". Satul nu exista însă. Incendiatorii nemți îl arseseră pînă în temelii. Poate că ostașii roșii avuseseră impresia că grăbind pasul nu vor îngădui ca satul să fie ars, și vor putea salva oamenii. De pildă la Belousov toate casele rămăseseră neatinse, ba mai mult nemții fugind, își lăsaseră chiar lucrurile lor, iar la Balabanov, luați noaptea prin surprindere, o zbughiseră din case numai în izmene.

Istoviți ostașii roșii loveau cu îndîrjire pămîntul înghețat bocnă cu tîrnăcoapele lor: dezgropau cadavrele soldaților germani înmormîntați în piața din Maloiaroslaveț.

Nemții își înmormîntau cu grijă pe ai lor (e poate unicul lucru pentru care îi invidiam). În anii ce au urmat am văzut multe cimitire în care se înșiruiau crucile de mesteacăn cu inscripții caligrafice purtînd numele celor îngropați. În primul an de război însă — nu știu de ce — îi îngropau pe cei căzuți în piețele orașelor rusești. Poate că le era mai la îndemînă, poate că voiau să dovedească că s-au stabilit aici pentru multă vreme. Dar pe ostașii roșii acest lucru îi indigna. Blîndețea de mai înainte dispăruse, acum se războiau chiar și cu morții.

Și colhoznicii erau mîniați la culme. Un bătrîn mi-a mărturisit: „Eu ziceam că neamțul e civilizat și n-are să se atingă de noi. Dar el, ticălosul, mi-a luat vaca și toate cratițele mi le-a spurcat: își spăla picioarele în ele, mama lui!... Aseară au venit vreo patru, se rugau să le dăm drumul în casă, ziceau c-au înghețat. S-au năpustit muierile și i-au bătut de i-au lăsat morți..."

Gerurile erau cumplite, dar ostașii roșii, originari din Siberia nu se arătau mulțumiți: „De ar veni un ger cum trebuie, într-o clipă s-ar zice cu ei..." Un ucrainean îmi povestea: „Cum am văzut că o ia neamțul la fugă, am simțit că-mi tresaltă inima de bucurie".

Tuturor victoria le părea neașteptată. Femeile din colhozuri mărturiseau: „N-am fi crezut că se vor întoarce ai noștri..." Soldații fumau țigări bulgărești, găsite pe la statul major al inamicului și-și făceau visuri: „Pînă în primăvară terminăm cu ei..."

Generalul Golubev spunea rîzînd: „Am absolvit două academii, asta e a treia, mai serioasă". Îmi povestea că fusese în încercuire și reușise să scape de acolo în uniformă de general, dar cu opinci în picioare. Îmi spunea că armata lui a primit un ajutor important din partea muncitorilor din Podolsk, uzina fusese evacuată, dar bătrînii rămăseseră și continuau să fabrice muniții pentru aruncătoarele de mine.

Totul era nou pentru mine: cîntecele, votca cu piper, care-ți ardea cerul gurii, Mașenka, care era, nu mai știu, ori telefonistă ori nevasta comandantului, discuțiile îndelungate despre trecut și viitor. Limbile se dezlegaseră, oamenii înjurau pe birocrați. Un ofițer îmi povesti pe un ton indignat: „Știți cu se se lăuda procurorul nostru? cu numă-

ıul de condamnări. Depăşea norma". Un altul spuse cu un aer gînditor: „Cîţi oameni cumsecade nu s-au prăpădit..." Dar toţi îşi dădeau seama că nu-şi apără numai propria lor casă, ci şi statul sovietic care le era scump în ciuda jignirilor, a greşelilor, îşi dădeau seama că muncitorii sovietici din Podolsk au venit în ajutorul armatei, iar cuvintele „cauza noastră este dreaptă" nu reprezintă o nouă lozincă, ci purul adevăr. Poporul vota fără agitatori şi fără buletine de vot, vota cu sîngele său.

În sufletul meu se amestecau două sentimente: prima victorie mă făcuse şi pe mine să-mi pierd capul, dar căutam să-mi păstrez firea, zicîndu-mi că armata germană este încă foarte puternică, iar războiul abia începe. Totuşi era greu să judeci lucid. Germanii afirmaseră cu puţin înainte că vor petrece Crăciunul la Moscova, dar iată-i acum alungaţi spre apus. De altfel şi înfăţişarea prizonierilor te îmbărbăta: îngheţaţi, cu capul înfăşurat în broboade, în tot felul de zdrenţe, speriaţi, plîngăreţi, aminteau de soldaţii lui Napoleon la 1812, aşa cum îi înfăţişase unul dintre pictorii peredvijnici, bineînţeles cu un ţurţure sub nas.

Armatele noastre cuceriseră Medîn, se auzea discutîndu-se despre Veazma, chiar despre Smolensk. Toţi voiau să creadă că a venit momentul de cotitură. Şi eu simţeam dorinţa să împărtăşesc această credinţă (proroc n-a ieşit din mine)... În ziua solstiţiului de iarnă scriam: „Soarele înclină spre vară, iarna spre ger, războiul spre victorie..."

Da, în ianuarie aveam impresia că ofensiva noastră nu se va mai opri. În ziua de 18 ianuarie îl vizitasem pe generalul Govorov. Omul acesta îmi plăcu de la prima vedere. În această parte a cărţii mele voi avea nu o dată prilejul să vorbesc despre întîlnirile mele cu diferiţi generali. Ca şi scriitorii, ca şi oamenii de orice profesiune, generalii nu semănau între ei, puteau avea spirit novator sau conservator, puteau fi inteligenţi sau mărginiţi, modeşti sau îngîmfaţi. Leonid Alexandrovici Govorov era un artilerist în adevăratul înţeles al cuvîntului, adică un om al calculului precis, cu mintea limpede şi lucidă. Îmi povesti că studiase la Institutul Politehnic din Petrograd, la secţia de construcţii navale. Era în timpul primului război mondial şi în 1917, tînăr sublocotenent, fusese trimis pe front. Iubea mult Leningradul şi toată înfăţişarea lui avea ceva din aerul tipic al unui leningrădean: o anumită reţinere, o pasiune bine stăpînită. Îmi povesti că în lupta pentru apărarea Moscovei, rolul principal l-a jucat artileria: în armata a 5-a pe care o conducea, nu putea conta pe infanterie, pierderile fuseseră mari, iar rezervele întîrziau să vină. Îmi dezvoltă o întreagă teorie: în războiul modern, ţinînd seama de suprasaturaţia de arme automate, artileria nu se poate mărgini să lichideze punctele de foc, ea trebuie să participe la toate fazele luptei. Govorov vorbea cu pasiune şi reuşi să mă înflăcăreze şi pe mine. Deşi arta militară este mai curînd artă decît ştiinţă exactă, ea depinde de tehnică şi cele mai înaintate concepţii se perimă repede. (Trebuie să spun însă că există şi o artă care depinde de asemenea de tehnică: cinematografia; sculptura de pe Acropole ne pare desăvîrşită, în timp ce filmele mute le privim cu ironie.) Fireşte, în 1942 Leonid Alexandrovici nu

putea prevedea era armelor atomice. Tot ceea ce povestesc o fac pentru a contura personalitatea omului: acolo lîngă Mojaisk, într-o izbă neîncălzită, n-am întîlnit un ostaş temerar, ci mai curînd un matematician sau un inginer, un intelectual rus de calitate. (Mai tîrziu l-am revăzut pe L. A. Govorov pe front, la Moscova, la Leningrad; mi-amintesc de o seară petrecută împreună în mai 1945 cînd am discutat despre frumuseţea nopţilor albe, despre poezie, despre turnul Amiralităţii.) Cu toată firea sa reţinută, chiar înclinată spre scepticism, Govorov era ca şi alţii, îmbărbătat de succese şi spunea: „Poate că peste vreo săptămînă cucerim Mojaiskul..." Dar Mojaiskul a fost cucerit cîteva ore mai tîrziu. Generalul Orlov nu şi-a ascultat superiorul şi a pătruns noaptea în oraş. Govorov rîdea: „Învingătorii nu trebuie judecaţi..."

Şi iarăşi mi-a fost dat să văd sate arse pînă în temelii — Semeonovskoe, Borodino — case aruncate în aer. Soldaţii erau grăbiţi, şi totuşi au apucat să distrugă mormintele nemţilor din centrul oraşului. Gerul creştea. Minus 35°. Creştea şi ura. O bătrînă privea cu ochi fără expresie ostaşii, zăpada, cerul albicios. Bărbatul ei fusese profesor de matematică. Avea şaizeci şi doi de ani. În timp ce trecea pe stradă şi-a scos din buzunar batista; a fost împuşcat pentru vina de a fi încercat să semnalizeze ruşilor. Pe zidurile caselor am citit decretele privind „normalizarea vieţii" în care se spunea că locuitorii oraşului, care vor oferi ajutor partizanilor sau vor ascunde pe evrei, vor fi spînzuraţi. A doua zi am ajuns la Borodino. La plecare nemţii dăduseră foc muzeului, care mai ardea încă la sosirea noastră. În două zile divizia parcursese aproape douăzeci de kilometri. Generalul Orlov glumea: „Curînd o să ajungeţi la mine acasă..." (Era originar din Bielorusia.) Noaptea un maior făcu rost de votcă, de salam şi traserăm un chef grozav. Maiorul socotea pe degetele lui mari şi noduroase: „Pînă la Gjatsk sînt şaisprezece kilometri. Putem ajunge în două zile..." Dar pînă la Gjatsk au fost patru sute treizeci de zile. Atunci nu ştiam că ne aştepta cumplita vară a anului 1942.

(Nu eram singurul care nutream aceste speranţe. Vasili Semionovici Grossman, care pe atunci era corespondent al ziarului „Krasnaia Zvezda" pe frontul din sud-vest, îmi scria: „Oamenii parcă au devenit alţii: plini de viaţă, de iniţiativă, îndrăzneţi. Drumurile sînt semănate cu sute de maşini germane, de tunuri părăsite, vîntul poartă prin stepă nori de hîrtii ale statelor majore sau de scrisori, peste tot zac cadavrele nemţilor. Bineînţeles nu e încă retragerea armatei lui Napoleon, dar sînt simptome care arată că o asemenea retragere ar fi posibilă. E o minune, o minune colosală. Locuitorii satelor eliberate sînt plini de ură faţă de nemţi. Am vorbit cu sute de ţărani, de bătrîni, de bătrîne care sînt gata să moară, să dea foc caselor, numai să piară nemţii. S-a produs o cotitură uriaşă. S-ar zice că poporul s-a trezit... Bineînţeles nu e încă sfîrşitul, dar e începutul sfîrşitului. Vreau să cred că aşa va fi. Există multe temeiuri pentru a crede aceasta". Vasili Semionovici era de obicei foarte prudent în concluziile sale, dar nici nu putea prevede încercările ce ne aşteptau în viitor.)

A. S. Şcerbakov îmi spuse cu ironie: „Şi dumneata care criticai presa noastră, spuneai că moscoviţii sînt nervoşi. Ce oameni minunaţi!“ Ce-i drept Moscova îşi pierdea înfăţişarea de oraş situat în zona frontului. Noaptea patrulele te mai opreau, e adevărat, la fiecare sută de paşi, trebuia să ţii permisul în mănuşă, dar obstacolele antitanc fuseseră scoase şi numărul trecătorilor se înmulţise. Se deschisese chiar o expoziţie de peisaje. În sală era frig şi oamenii admirau pînzele îmbrăcaţi în haine militare sau cojoace.

Oamenii începuseră să-şi aducă din nou aminte de funcţiile pe care le deţineau şi vechile deprinderi reveniră şi ele. Redactorul ziarului „Izvestia“ îmi telefonă într-o noapte: „Aţi scris că Ribbentrop a făcut vizite în tot felul de capitale şi pretutindeni a fost primit ca un gentleman. S-ar putea interpreta ca o aluzie, a fost doar şi pe la noi. Vă rog să schimbaţi fraza...“ Într-o noapte am asistat la „Pravda“ la o lungă discuţie privind poezia lui Simonov „Aşteaptă-mă“. Redactorul şi încă un tovarăş de răspundere voiau să schimbe cuvintele „ploi galbene“, argumentînd că ploile nu pot fi galbene. Mie personal, tocmai „ploile galbene“ îmi plăcuseră din toată poezia, le luam apărarea cum puteam, invocînd şi pămîntul lutos şi pe Maiakovski. Către dimineaţă redactorul hotărî să rişte şi ploile rămaseră galbene. Într-o noapte s-a stîrnit o adevărată panică la „Krasnaia Zvezda“: „Am fost cu toţii copleşiţi de război şi am uitat de date comemorative! Mîine se împlinesc cinci ani de la moartea lui Ordjonikidze...“

Deşi la Clubul Scriitorilor era foarte frig, lumea venea să bea votcă şi să mănînce ciuperci murate. Mulţi scriitori purtau uniforme militare. În trei-patru ceasuri ajungeai de la Moscova pe front. M-am întîlnit în zilele acelea la club cu Petrov, Simonov, Svetlov, Aligher, Hecht, Gabrilovici, Kataev, Fadeev, Lidin, Surkov, Stavski, Slavin. Într-o zi, înaintea unei şedinţe, membrii prezidiumului fură ospătaţi cu carne sărată. În unele discursuri începu să se facă simţit un stil nou care înflori cu putere şase-şapte ani mai tîrziu. Lidia Seifullina nu putu răbda şi spuse: „Tatăl meu a fost tătar rusificat, mama rusoaică, totdeauna m-am simţit rusoaică, dar cînd aud cuvinte ca cele pe care le-am ascultat, simt dorinţa să declar că sînt tătăroaică...“ La plecare am îmbrăţişat-o.

(În viaţă sînt multe lucruri întîmplătoare. Ani de-a rîndul poţi întîlni aproape zilnic oameni care-ţi sînt străini, poate chiar antipatici, şi, în schimb, să vezi arareori pe cei care-ţi sînt dragi. Nu am avut decît de trei sau patru ori prilejul să discut mai mult cu Seifullina, deşi mi-era foarte simpatică datorită cinstei sale rare. O ţin minte tînără, la Moscova, la Paris. Micuţă, cu ochii mari, cu un zîmbet puţin ironic, era o fiinţă plină de farmec.)

După 1920 cărţile Lidiei Seifullina au jucat un rol important în formarea literaturii sovietice. Pe mine unul mă atrăgeau prin sinceritatea lor, căci Lidia Seifullina nu s-a pretat niciodată la ceea ce se cheamă în mediul scriitoricesc „contabilitate dublă“. Se temea mai mult decît de orice de minciună. O iubeau oameni care nu semănau cîtuşi de puţin

unii cu alții: Maiakovski, Babel, Furmanov, Esenin, Svetlov, Lidin. Aruncînd o privire retrospectivă mă conving că nici un fel de școli sau curente literare nu pot genera prietenii durabile. Lidia Seifullina era o fire extrem de modestă. De aceea curînd a fost împinsă pe planul al doilea. Trecea nebăgată în seamă, sau mai exact, lumea căuta să nu o bage în seamă. Sinceritatea nu e curent literar și conștiința nu e metodă artistică. Seifullina era doar cu doi ani mai în vîrstă decît mine; am crezut în adevărul cărților ei din tinerețe, deși la data aceea ele mi-erau străine. Dar în ce o privește pe Lidia Seifullina, datorită calităților ei sufletești, i-am păstrat iubire pînă la capătul vieții sale.

Ultima oară am întîlnit-o la Uniunea scriitorilor, la garderobă. Discuția noastră a fost scurtă, dar ea și în alte dăți, amîndoi ne-am bucurat de revedere. Era bolnavă, abia mai putea umbla, dar sufletul îi rămăsese același. A murit în aprilie 1954. Dacă ar mai fi trăit o jumătate de an ar fi aflat că prietenul ei Babel a fost reabilitat... Păstrez amintirea Seifullinei cînd glumeață, neastîmpărată, cînd indignată, cu acea conștiință exacerbată pe care, invocînd exemplul literaturii din veacul trecut, noi o denumim „rusească".

Într-o seară trecu pe la mine poetul Dolmatovski. Fusese în încercuire, văzuse sălbăticiile nemților și-mi spunea: „Am impresia că sînt un cadavru sau că viața de altădată n-a existat niciodată..." Reușise să scape din încercuire. Îmi recită cîteva versuri de ale sale în care spunea cît de mult dorise o picătură de apă, în zilele cînd nu

avusese de băut. Îmi povesti cum reușise să ajungă pînă la o unitate sovietică unde fusese întîmpinat cu căldură pentru ca apoi să fie dus la statul major și interogat îndelung. A trebuit să dovedească că el e el, iar încercuirea e încercuire. A stat la mine pînă la patru dimineața. După plecarea lui am adormit și m-a trezit brusc propriul meu țipăt: visam că cineva mă anchetează și nu pot să dovedesc că eu sînt eu. Cine anume mă ancheta nu-mi amintesc.

Din Leningrad sosi Tihonov, slăbise mult. Ore întregi ne povestea despre grozăviile blocadei — nu se putea opri — ne povestea despre eroismul oamenilor, despre distrofie, ne spunea că toți cîinii au fost mîncați, iar în locuințele neîncălzite, reci, zac morții pe care cei vii nu mai au putere să-i scoată și să-i înmormînteze.

Am făcut cunoștință cu Margarita Aligher. Mi-a citit niște poezii triste — o lumînare care arde, Kaluga albastră și trandafirie... Pe front îi murise soțul. Semăna cu o păsărică, avea glasul subțirel, dar am simțit în sufletul acestei femei o mare forță lăuntrică. (De atunci a trecut aproape un sfert de veac și mulți dintre cei pe care i-am întîlnit în anii grei ai războiului au dispărut din cîmpul meu vizual, unii dintre ei doreau cu prea multă ardoare o glorie presupusă, alții au îmbătrînit înainte de vreme, și s-au transformat în monumente respectabile ale unei epoci apuse. Cu Margarita Iosifovna Aligher am rămas prieteni. Mi-amintesc de o masă dată la vila guvernamentală, în 1957, cînd ea a fost criticată în mod nejustificat, glasul ei abia se făcea auzit, de parcă ar fi fost o pitu-

lice bătută de uragan, dar răspunsurile îi erau dîrze. Doamne, cu cît acest lucru e mai important decît toate laudele și chiar decît serile poetice din Lujniki, cu cît e mai important să-ți păstrezi demnitatea și să nu îngădui vîntului să stingă flacăra minusculă !)

La începutul lui februarie reveniră din Kuibîșev Liuba și Irina. Ortenberg semnase ordinul prin care Lapin și Hațrevin erau declarați „dispăruți fără urmă". Irina se comporta vitejește, numai ochii o trădau, uneori nu-i puteam suporta privirea și întorceam capul.

S-ar fi zis că toți oamenii trebuiau să piară din cauza bombelor sau a obuzelor și părea nefiresc a muri de moarte bună. Totuși la sfîrșitul lui decembrie a murit pictorul Lisițki, iar în martie am aflat despre moartea lui Jose Diaz.

Viața își continua cursul. Cu alimentația o duceam prost. Toți discutau despre rații și cartele. În ianuarie, la hotelul „Moscova" mai puteai găsi de mîncare. Într-o zi luam prînzul cu Lidin și el îmi spuse: „O să ne mai aducem noi aminte de ficatul ăsta". Într-adevăr peste o lună totul se schimbă. Căpătam la Casa Centrală a Artiștilor un singur prînz, dar aproape totdeauna îl mîncam trei sau patru.

Din Kuibîșev reveniră la Moscova corespondenții străini. Unii dintre ei treceau să mă vadă: Shapiro, Hendler, Champenois, Wert. Toți erau dornici de noutăți, voiau să plece pe front, se supărau, bombăneau. Eu continuam să scriu articole pentru presa străină, pentru *United Press*, pentru *Marseillaise*, pentru ziarele engleze și suedeze.

Aproape în fiecare zi țineam conferințe: ba la spitale pentru răniți, ba la aerodrom, ba la vreun regiment de artilerie antiaeriană, aveam prilejul să văd multă suferință, dar și multă bărbăție. Pe neașteptate poporul se maturizase, oamenii luptau, munceau, mureau conștienți că viața lor nu se pierde în zadar: trestia cugeta.

Dar totodată se petreceau și altfel de lucruri. Lidin plecase pe front din prima lună a războiului, publicase mult prin ziare, pînă cînd unul din articolele sale („Dușmanul") supărase pe cineva. L-am recitit de cîteva ori fără să pot înțelege ce anume era reprobabil. Vladimir Ghermanovici Lidin s-a dus de cîteva ori la redactorul ziarului „Izvestia", a adresat un memoriu lui Șcerbakov, dar n-a reușit să afle nimic. În schimb au încetat să i se mai publice articolele. Cineva s-a supărat și pe Evgheni Petrov din cauza unui articol cu totul nevinovat „Ca trofeu — un ogar". E. A. Umanski îmi spuse: „Ce plictiseală! Nemții se află la Gjatsk. Germanii își retrag diviziile din Franța și le transferă pe frontul nostru. Am primit sarcina să scriu o notă despre crimele lor, dar ăștia de aici deschid un al doilea front — pornesc ofensiva împotriva lui Jenea Petrov..."

Dar să-i lăsăm în plata Domnului pe toți acești dogmatici, pe „ștabi", pe toți fricoșii care căutau să se supraasigure. În anii războiului aveam alte griji și căutam să nu ne gîndim la ei. În fiecare zi primeam zeci de scrisori de pe front sau din spatele frontului, de la cititori. Aș vrea să citez aici din cîteva scrisori primite de la femei. S-a scris puțin despre femeile noastre în timpul răz-

boiului, dar ele, s-ar putea spune, au plămădit cu adevărat victoria. Iată scrisoarea unei colhoznice din regiunea Kalinin: „De la Semionova Elizaveta Ivanovna. Tare sînt supărată pe crîncenul dușman. Cînd a apărut dușmanul la noi, la Kozițino, de la mine, de la Semionova, dușmanul a luat cel dintîi vaca. Apoi tot mie mi-au luat gîștele. Am încercat să nu le dau, mi-au tras o palmă. Și a bătut din picioare dușmanul la mine, strigînd: «Pleacă». Copiii văzînd că mi-a tras o palmă, au început și ei să țipe: «Pleacă, n-are decît să halească totul dușmanul». A doua zi a venit la mine să ia ultima oaie. Am început să plîng și n-am vrut să i-o dau. Neamțu a bătut atunci cu piciorul și a strigat; «Pleacă, maică». Cînd am întors capul a tras un foc. De groază am căzut în zăpadă. Dar ultima oaie totuși mi-a luat-o. Cînd s-au retras din satul nostru mi-au ars casa, toată averea mea de țărancă s-a dus și am rămas fără nici un mijloc de întreținere, cu trei copii într-o casă străină. Doi fii îi am în Armata Roșie: Kruglov Alexei Egorîci, Kruglov Gheorghi Egorîci. Copiii mei, dacă sînteți în viață, loviți dușmanul fără cruțare! iar noi vă vom ajuta cu ce-om putea."

Iată fragmente din scrisoarea unei țărance din Siberia, trimisă mie de ostașul Dedov: „Să trăiești, dragă frățioare, Mitroșa! Îți trimit un salut din adîncul inimii și-ți doresc succes în victoriile voastre asupra dușmanului înrăit. Socot prima mea datorie să-ți comunic că Filea a murit ca un erou în lupta împotriva fasciștilor germani... Cînd a sosit știrea că a murit, pe tata l-au chemat la Miliție. Cînd s-a întors acasă a început să plîngă cu hohote. Mama l-a întrebat «De ce plîngi?» El nu i-a răspuns, dar cînd i-a spus că Filea a fost ucis, mama a încremenit. Am plîns foarte tare două zile de-a rîndul. N-o să-l mai vedem niciodată și n-o să-i mai auzim glasul. Căuta să ne veselească, ne scria mereu: «tată, mamă, nu vă fie grijă de fiul vostru, o duc minunat și sănătatea mi-e bună...» Mitroșa, am primit banii tăi, îți mulțumim foarte mult. Dar pentru Filea, Mitroșa, răzbună-te pe nemți, răzbună-l pe fratele tău. Fii erou!... Mitroșa, tare ne e urît acum, scrie-ne unde te afli... Am primit de curînd o scrisoare de la Tania și Natașa, care ne scriu că deocamdată n-o duc rău. Natașa e brigadieră în colhoz. Iar acum am să-ți scriu despre viața noastră. O ducem prost, pîine n-avem, n-avem absolut nimic de mîncare. Din colhoz ni se dau nouă kilograme la șapte persoane pentru cinci zile. Ajunge exact o zi pentru familia noastră. Restul trebuie să ne descurcăm cum știm. Dar n-are nimic. Le suportăm pe toate. Acum la noi și fetele sînt luate în armată. Mitroșa, eu m-aș duce cu plăcere pe front să-mi răzbun frățiorul iubit care a căzut pentru fericirea poporului..."

Iată un fragment din scrisoarea lui O. Hitrova: „Aud adesea că acum e război și curînd o să ne sune și nouă sfîrșitul și de aceea n-are rost să lucrăm cum trebuie. Este oare just? După părerea mea, dimpotrivă. De vreme ce e război, trebuie să lucrăm și mai bine. Iar de-ar fi să mori înainte de soroc nu mai apuci să vezi victoria... Eu lucrez la repararea drumurilor. Îl întreb pe responsabil ce avem de făcut, iar el nici nu răspunde și în ge-

nere pe toate le neglijează. De ce oare ? Păi, dacă o să muncim așa, n-o să iasă nimic. Și eu la începutul războiului mă molipsisem de această atitudine. Cum auzeam de dimineață un comunicat prost, toată ziua nu mai puteam face nimic. Dar acum sufletul mi s-a întărit. Dacă aud în comunicat că lucrurile stau prost, îmi zic : ca să le fac în ciudă, am să fac curat, am să cos, am să spăl pantalonii soldaților și am să-i cîrpesc. Nu vreau să mor înainte de ce mi-e scris ! Dacă există pe undeva vreun spion, să vadă că rezistăm..."

Iată cîteva fragmente din scrisoarea Ediei Halifman, șefa catedrei de literatură universală de la Universitatea din Kiev, care a fost evacuată în satul Kotelnikovo : „A sosit și ziua cînd a trebuit să ne părăsim casa. Fiecare membru al familiei noastre își avea rucsacul său, numai eu «ca o nepricopsită» cum se zice la Kotelnikovo, am fost eliberată de această sarcină. Cu puțin înainte de plecare am intrat din nou în odaia mea, am ars fotografiile rudelor, scrisorile, m-am apropiat de raftul cu cărți și mi-am scos lucrările : lexicologia limbii franceze la care am muncit un an întreg, istoria limbii literare franceze din secolul XIX — doi ani de muncă, un mic curs special de introducere în lingvistica romanică — patru ani de muncă, le-am privit, le-am frunzărit și le-am pus din nou în raft. Am plecat cu mîna goală. În urma noastră rămînea Kievul și dumneata înțelegi ce înseamnă asta... Undeva pe drum am întîlnit un tren cu kievleni. Într-un vagon erau copii și funcționari de la Casa copiilor spanioli. Unele dintre

cadrele didactice ale Casei erau și profesori la facultate, iar copiii veneau la noi la pomul de iarnă. Octavio, care avea opt ani, explică nepoatei mele Natașa, de trei ani, că în curînd aviatorii noștri vor alunga pe fasciști și atunci Natașa se va întoarce la Kiev, iar el va pleca la Bilbao. Am ajuns la Kotelnikovo. Aici Natașa a văzut cămile în stepă, și nu la grădina zoologică. Am trecut prin multe încercări cumplite. Mi-am pierdut tatăl. Ne soseau știri de pe front, anunțînd moartea celor dragi. Uneori aveam impresia că inima mea nu va mai putea îndura toate acestea. Și totuși văd că le îndură. Am ajuns la concluzia că dacă durerea, suferințele se îmbină cu ura de moarte, devii puternic, vrei «să reziști la razele Roentgen ale războiului», ca să folosesc expresia glumeață a prietenilor mei ce ne scriu de pe front... Nu e ușor de trăit : un mediu nou, în jurul nostru oameni noi, se impune o comportare nouă. Oricît s-ar părea de ciudat, dar a fost un lucru complicat să trec de la munca universitară la cea de secretar al sovietului sătesc. Aici totul e mai simplu, mai direct, și în aceasta constă complexitatea situației... Ca să poți rezista la razele Roentgen, ca după război să poți privi deschis în ochii tovarășilor tăi, se cere să-ți mobilizezi toate resursele lăuntrice..."

Și astăzi cînd privesc aceste teancuri de scrisori simt că mă cuprinde emoția ; în zilele acelea ele erau pentru mine adevărată sursă de îmbărbătare. Căci și eu aveam convingerea că trebuie să rezist cu orice preț la „razele Roentgen ale războiului".

Locuiam la hotelul „Moskva" (în timpul unui bombardament locuința mea fusese avariată), tră-

iam ca în rai, sau mai bine zis, ca în 1920 la „Kneajii dvor" — era cald, era lumină. Folosindu-mă de o perioadă de acalmie pe front, în februarie am terminat de scris ultimele capitole ale romanului „Căderea Parisului". În fiecare zi mă vedeam cu o serie de prieteni care şi ei locuiau la hotel : Petrov, Suriţ, Umanski. Uneori ne apucam să discutăm despre viitor. Ca de obicei Petrov era optimist, socotea că în primăvară aliaţii vor deschide cel de al doilea front, nemţii vor fi învinşi, iar după victorie multe lucruri se vor schimba în ţara noastră. Suriţ se supără : „Oamenii nu se schimbă atît de uşor", apoi adăuga cu voce scăzută : „nici el nu s-a schimbat..." Umanski spunea că aliaţii vor intra în bătălie după ce nemţii îşi vor fi sleit puterile în luptele cu noi, iar în ce priveşte perspectivele de după război, tăcea sau spunea fără chef : „E mai bine să ne aşteptăm la mai rău".

La sfîrşitul lui ianuarie ne-am lămurit că ofensiva noastră fusese oprită. În ziua de 23 ianuarie m-am dus împreună cu Pavlenko pe frontul de vest la statul major. Generalul Jukov, comandantul frontului, ne-a relatat cum a decurs ofensiva ; lupta pentru Moscova se sfîrşise ; poate că în unele sectoare vom mai reuşi să înaintăm puţin, dar în genere nemţii s-au întărit şi probabil că pînă în primăvară vom avea război de poziţie. Pe neaşteptate, generalul începu să vorbească despre rolul lui Stalin. Vorbea fără să folosească expresii stereotipe ca de pildă „genialul strateg" şi nici în tonul lui nu se simţea adoraţie. De aceea cuvintele lui mă impresionară. El repetă de cîteva ori : „Omul acesta are nervii de fier !" Ne spuse că-l avertizase în repetate rînduri pe Stalin de necesitatea de a încerca o respingere a duşmanului, altfel nemţii vor ajunge pînă la Moscova. De două ori pe zi discuta prin fir direct cu el. Stalin răspundea invariabil : „Trebuie să mai aşteptăm. Peste trei zile va veni divizia cutare, peste cinci zile vor sosi tunurile antitanc." (Stalin avea o agendă în care îşi însemna unităţile şi tehnica trimisă la Moscova.) Numai cînd Jukov i-a spus că nemţii au instalat artileria grea şi intenţionează să deschidă focul asupra Moscovei, Stalin a îngăduit începerea operaţiei. Întorcîndu-mă la Moscova mi-am notat toate acestea.

Nu sînt un specialist în arta militară şi nici nu posed date în baza cărora să mă pot pronunţa despre talentul de strateg al lui Stalin. Cu şapte-opt ani în urmă istoricii noştri explicau victoria asupra Germaniei în primul rînd prin „geniul" lui Stalin. Articolul despre Marele Război de Apărare a Patriei din Marea Enciclopedie sovietică cuprinde şi o reproducere în culori după un tablou nereuşit care îl înfăţişează pe Stalin aplecat deasupra unor hărţi militare. În cronologia unde se citează aproape şase sute de evenimente din cele mai importante, o sută nu se referă la operaţii militare, ci privesc discursurile lui Stalin, decorările lui cu diferite ordine, saluturile pe care le-a adresat şi recepţiile pe care le-a oferit. În ce priveşte operaţiile militare, judecînd după aceeaşi enciclopedie, în 1944 duşmanul a avut de suferit „zece lovituri staliniste". Se anexează o fotografie :

telegraful prin care I. V. Stalin păstrează legătura cu frontul. Aparatul mi-l imaginez, dar nu știu ce ordine anume transmitea Stalin diferiților comandanți de armată. E incontestabil că în timpul vieții lui Stalin, rolul său în victoria asupra Germaniei a fost exagerat peste măsură. Dar ceea ce mi-a relatat comandantul frontului de vest, pare a fi veridic. Știm cu toții că Stalin n-a părăsit Moscova, a vorbit la 7 Noiembrie și a declarat că dușmanul va fi oprit.

(Victoriile repurtate de armata noastră la Moscova au ridicat prestigiul lui Stalin în străinătate. În ce-i privește pe ostașii noștri ei credeau cu sfințenie în el. Am văzut portretele lui decupate din ziare sau din revista „Ogoniok" lipite pe ruinele din Berlin. Am să citez din nou cuvintele lui Tvardovski: „Nu poți nici tăia, nici adăuga nimic..."

Se zice că trebuie să știi să mori la vreme. Cine știe? Poate că dacă Stalin ar fi murit în 1945 războiul ar fi dat uitării multe. Și oamenii ar fi păstrat timp îndelungat iluzia că milioanele de nevinovați au pierit din cauza lui Iagoda, Ejov, Beria, iar în amintirea celor ce au participat la război, ar fi rămas chipul lui Stalin în haină de ostaș și zilele grele ale luptei pentru apărarea Moscovei. Pușkin spunea că minciuna care te înalță e mai bună decît „adevărurile josnice ale întunericului". Există totuși minciuni care înjosesc omul, de aceea îmi binecuvîntez adesea soarta care mi-a dat să trăiesc pînă în zilele noastre și să aud adevărul aspru.)

În decembrie 1941 Hitler susținea că nemții s-au retras de bunăvoie din fața Moscovei în dorința de a ierna pe poziții mai avantajoase; daca au fost unele semne de slăbiciune, ele se datoresc gerurilor excepționale, dar vara ofensiva va fi reluată. Ultima afirmație s-a dovedit a fi adevărată; cuvintele despre „replierea de bună voie a liniei frontului" n-au fost însă crezute nici de nemții cei mai naivi. Lîngă Moscova Germania fascistă a suferit o lovitură grea adusă nu atît potențialului ei militar, cît mai ales prestigiului ei. Desigur, și eu ca și mulți alții, eram înclinat să exagerez proporțiile succeselor noastre și foarte curînd mi-a fost dat să-mi dau seama de greșeala ce o comisesem: veni cumplita vară a lui 1942 cînd nemții ajunseră în decurs de două-trei luni pînă la Volga și în Caucazul de Nord. Totuși lupta de la Moscova n-a fost un simplu episod militar, ea a hotărît multe.

Nimeni nu ar putea să le impute soldaților nemți lipsă de curaj. *Reichswehr*-ul avea o tehnică înaltă, cadrele de conducere erau bine instruite și aveau experiență. Sînt lucruri incontestabile. Dar în iarna lui 1941—1942 s-a dezvăluit slăbiciunea principală a armatei fasciste, care s-a dovedit aptă numai de ofensivă, atît timp cît era însuflețită de conștiința superiorității sale. A fost de ajuns ca soldații lui Hitler să se lovească de o rezistență adevărată pentru ca vitejia lor să cedeze. Lupta de la Moscova a fost pentru Germania prima repetiție a înfrîngerii.

5

STAU şi mă gîndesc la cartea pe care o scriu. Am ajuns la penultimul ei volum, deci mă apropii de sfîrşit. Cititorul se poate întreba de ce anii pe care i-am trăit sînt prezentaţi atît de sumbru, pe cînd oamenii pe care i-am întîlnit sînt descrişi cu dragoste, înfăţişaţi în trăsăturile lor pozitive. Bineînţeles mi-a fost dat să întîlnesc în viaţă şi trădători, transfugi venali, carierişti, dar nu m-am împrietenit cu ei, nu pentru că aş fi fost deosebit de pătrunzător, ci pur şi simplu soarta a avut grijă de mine. Am avut parte şi de deziluzii. Au fost cazuri în care fără să fie vorba de prietenie, am avut relaţii destul de strînse cu oameni ce s-au dovedit ulterior a fi meschini, lipsiţi de inimă. Dar, amintindu-mi de toate cîte au fost, prefer să nu vorbesc despre ei, ci despre împrejurările care au determinat înjosirea spirituală a multora, nu vreau să-i judec, cu atît mai mult cu cît nu sînt convins de obiectivitatea mea.

Totuşi am ajuns în relatarea evenimentelor la întîlnirea mea scurtă cu un om, care a pricinuit altora mult rău, şi acest capitol nu-l pot trece sub tăcere.

În ziua de 5 martie 1942 am plecat spre front în direcţia şoselei Volokolamks. Pentru prima oară vedeam ruinele Istrei, ale mănăstirii Novîi Ierusalim. Totul fusese incendiat sau aruncat în aer de către nemţi. Sînt doisprezece ani de cînd locuiesc în apropiere de Novîi Ierusalim. Istra a fost

reconstruită, dar uneori cînd trec prin faţa caselor noi, a parcului, a monumentului lui Cehov, în minte îmi revine tabloul acelei zile geroase şi îndepărtate — zăpada, totul afumat, numai pustiu şi moarte.

Am trecut prin Volokolamsk. În apropiere de dealul Ludina, într-o izbă se afla punctul de comandă al generalului A. A. Vlasov. Omul acesta mă impresionă în primul rînd prin înălţimea sa : un metru nouăzeci. În al doilea rînd prin felul său de a discuta cu ostaşii : vorbea foarte colorat, uneori cu o brutalitate căutată, dar totodată de la suflet la suflet. Încercam un sentiment dublu : îl admiram, dar totodată mă şi irita, căci era ceva teatral în felul în care îşi construia frazele, în intonaţie, în gesturi. Seara, cînd Vlasov deschise o lungă discuţie cu mine, găsii explicaţia atitudinii sale : vreo două ceasuri îmi vorbi despre Suvorov şi, între altele, am notat în agenda mea : „vorbeşte despre Suvorov ca despre un om alături de care a trăit ani de-a rîndul".

A doua zi cînd discutai cu soldaţii, ei îmi lăudară pe general, spunînd : „E simplu", „curajos", „a fost rănit un plutonier, el l-a învelit cu cojocul său", „mare meşter să înjure..."

La data aceea se ducea război de poziţie. Se dădeau lupte nesfîrşite pentru o înălţime fără nume „Bezîmiannaia" sau pentru satul Petuşki. Din sat nu mai rămăsese de mult nimic. Fusese atacată o colină, ostaşii o cuceriseră apoi o cedaseră. În timp ce mă aflam cu Vlasov la punctul de comandă, nemţii deschiseseră un foc razant. Vlasov îmi spuse că ambele părţi au pierderi mari.

Ceva mai tîrziu am văzut pădurea sfîrtecată, parcă moartă. Zăpada mai era albă, chiar albăstruie, dar se topea la soare şi parcă scădea. Peste o oră se iscă un zgomot infernal. Ai noştri porniră la atac. Tancurile alungară pe nemţi dintr-o vîlcea.

Intrarăm într-un blindaj. Se vede că aparţinuse unor ofiţeri germani. Erau două paturi de nichel, pe jos zăceau reviste ilustrate cu portretele lui Hitler şi ale unor vedete de cinema. Un ostaş găsi o cutie de cacao olandeză. Sanitarii scoteau răniţii afară. Vlasov spuse: „Pînă la Petuşki tot n-am ajuns... Dracu să-i ia de Petuşki!... Dar de fapt aşa şi trebuie. Le roadem cu dinţii liniile de apărare..."

La întoarcere maşina se împotmoli. Era un ger cumplit. La punctul de comandă o fată, Marusia, aranjase totul confortabil: masa era acoperită cu o faţă de masă, ardea o lampă cu abajur verde şi în carafă era votcă. Mi s-a pregătit patul să pot înnopta. Pînă la trei dimineaţa am tot discutat. Mai bine zis a vorbit Vlasov, mi-a povestit, şi-a expus punctele de vedere. Cîte ceva din cele ce le-a spus, le-am notat. Fusese lîngă Kiev, nimerise în încercuire. Spre ghinionul lui, răcise, nu mai putea merge şi soldaţii l-au scos, purtîndu-l pe braţe. După această întîmplare a început să fie privit chiorîş. „Dar tocmai atunci a telefonat tovarăşul Stalin, s-a interesat de sănătatea mea şi totul s-a schimbat pe loc." De cîteva ori în timpul discuţiei a revenit la Stalin. „Tovarăşul Stalin mi-a încredinţat conducerea unei armate. Am venit aici de la Krasnaia Poliana, aş putea zice că ne-am început marşul de la ultimele case ale Moscovei, am parcurs vreo şaizeci de kilometri fără oprire. Tovarăşul Stalin m-a chemat şi mi-a mulţumit..." Multe lucruri le critica: „I-am educat prost pe ostaşi. Întreb pe unul dintre ei, cine-i comandantul lui de batalion şi el îmi răspunde: «Unul roşcovan». Nici măcar numele nu i-l ştie. N-am ştiut să educăm respectul la ostaşi. Suvorov, acela ştia să se impună..." Dacă voia să laude ceva, repeta: „E bine. E civilizat". Povestind despre o fată pe care nemţii o spînzuraseră, îi înjură: „Le venim noi de hac". Dar curînd după aceea adăugă: „Avem ce învăţa de la ei. Aţi văzut paturile din blindaj? Le-au adus de la oraş. Asta-i civilizaţie. La ei fiecare soldat îşi respectă comandantul. N-are să răspundă «unul roşcovan»". Referindu-se la operaţiile militare, adăugă: „Eu le spun soldaţilor mei aşa: «Nu vreau să-mi fie milă de voi, vreau să vă cruţ, şi ei înţeleg asta...»"

În timpul nopţii se arătă nervos căci nemţii luminau cerul cu rachetele. „Aruncă rezerve din avioane — îmi spuse. Mîine o să ia înapoi vîlceaua"... În timp ce vorbea folosea adesea proverbe, zicători, printre care şi unele pe care nu le mai auzisem. Una am reţinut-o: „Orice guguman cu scuza lui". Mi-a mai spus că principalul în viaţă este devotamentul, credinţa. La asta se gîndise cînd fusese încercuit, îşi zisese: „O să rezistăm, ne va ajuta credinţa".

Dis-de-dimineaţă Vlasov fu chemat la firul direct. Se întoarse emoţionat: „Tovarăşul Stalin mi-a acordat o mare încredere"... Vlasov căpătase o nouă misiune. Lucrurile fură strînse într-o

clipă şi izba rămase pustie. Operaţia de împachetare era comandată de Marusia gătită cu pufoaică. Vlasov mă pofti să iau loc în maşina lui, mergea în linia întîi să-şi ia rămas bun de la ostaşi. Acolo ne-am despărţit sub focul aruncătoarelor de mine. El porni mai departe spre Moscova, iar eu rămăsei, la invitaţia ofiţerilor, să iau prînzul cu ei. Am revenit la Moscova în timpul nopţii. Tunurile antiaeriene lucrau din plin. Mă gîndeam la Vlasov. Mi se păruse un om interesant, ambiţios, îndrăzneţ. Mă emoţionaseră cuvintele lui despre credinţă.

În articolul consacrat luptelor pentru înălţimea „Bezîmiannaia" schiţam şi un scurt portret al comandantului armatei.

Colonelul Karpov îmi povesti că Vlasov primise comanda armatei a doua de asalt, care urma să încerce forţarea Leningradului blocat şi-mi zisei în sinea mea că alegerea nu era greşită.

Patru luni mai tîrziu, în ziua de 16 iulie, nemţii anunţau că luaseră prizonier un comandant de frunte al armatei sovietice, care se ascunsese într-o izbă, îmbrăcat în haine de soldat, dar văzîndu-se înconjurat strigase că este general ; dus la statul major, făcu dovada că este generalul Vlasov, comandant al Armatei Speciale.

Peste cîtva timp, un ofiţer sovietic care scăpase din încercuire îmi povesti că Vlasov fusese rănit uşor la picior, şi că-l văzuse mergînd pe marginea şoselei, sprijinit într-un baston şi înjurînd.

O lună mai tîrziu germanii anunţară că generalul Vlasov organizează din rîndul prizonierilor o armată care va lupta „de partea Germaniei pentru aşezarea Rusiei pe noi temelii şi introducerea regimului naţional-socialist".

Am primit într-o zi un manifest găsit pe front, pe care-l păstrez pînă astăzi. Manifestul vorbea despre mine : „Cîinele de jidan Ehrenburg are draci" şi era semnat „Armata lui Vlasov". Mi-am adus aminte de generalul înalt, îmbrăcat cu cojoc, care luîndu-şi rămas bun de la mine cu o jumătate de an în urmă, mă sărutase de trei ori, şi am înjurat. (E adevărat, nu atît de colorat ca Vlasov.)

E plină de adevăr zicala că sufletul altuia e întotdeauna un mister. Aş încerca totuşi să fac unele ipoteze. Vlasov nu e nici Brutus, nici cneazul Kurbski, am impresia că totul a fost cu mult mai simplu. Vlasov dorise să ducă la îndeplinire misiunea ce îi fusese încredinţată. Ştia că în acest caz va fi din nou felicitat de Stalin, va mai primi o decoraţie, va fi înaintat şi va impresiona pe toţi cu arta lui de a îmbina citate din Marx cu zicalele lui Suvorov. Dar totul s-a petrecut altfel : nemţii s-au dovedit a fi mai puternici, armata a fost din nou încercuită. Dorind să scape cu viaţă, Vlasov şi-a schimbat hainele. Văzîndu-se înconjurat de nemţi, s-a înspăimîntat, căci un ostaş de rînd putea fi împuşcat pe loc. Ajuns prizonier şi-a pus problema ce să facă. Îşi însuşise bine principiile politicii curente, îl admira pe Stalin, dar convingeri nu avea. Avea în schimb ambiţie. Şi-a dat seama că s-a zis cu cariera lui militară. Dacă Uniunea Sovietică va cîştiga războiul, în cazul cel mai bun urma să fie degradat. Nu-i rămînea deci decît o soluţie : să accepte propunerea nemţilor şi să depună toate eforturile pentru ca Germania

să învingă. În acest caz ar fi devenit comandantul suprem al armatei sau ministru de război în Rusia ciopîrţită şi patronată de victoriosul Hitler. Bineînţeles, Vlasov nu mărturisise niciodată şi nimănui acest lucru. La radio declarase că urăşte de ani de zile regimul sovietic, că este însetat de dorinţa „de a elibera Rusia de bolşevici", dar să nu uităm că tot el îmi citase zicala: „Orice guguman cu scuza lui".

Vlasov reuşi să formeze cîteva divizii din rîndul prizonierilor de război. Unii se înrolaseră pentru că erau chinuiţi de foame, alţii pentru că se temeau de ai lor. În timpul bătăliilor ostaşii lui Vlasov se arătau şovăielnici şi nemţii îi foloseau mai ales pentru a reprima mişcarea de partizani. Cînd am fost în Franţa după război, locuitorii din Limousin mi-au povestit despre cruzimea cu care ostaşii lui Vlasov se comportau faţă de populaţie. Oameni răi există pretutindeni, e un lucru care nu depinde nici de regimul politic, nici de educaţie.

În iulie 1942, cînd Vlasov trecuse în serviciul duşmanilor patriei sale, trei mitraliori şi infirmiera Vera Stepanovna Badina, apărau o colină lîngă satul Bolşoi Doljik. Au fost înconjuraţi de un batalion, au rezistat, apărîndu-se. Nemţii au deschis foc de artilerie. Un obuz a ucis doi mitraliori, al treilea şi infirmiera au fost grav răniţi. Nemţii au împuşcat pe loc pe al treilea mitralior, Napivkov, iar pe fată care avea o hemoragie puternică, au ameninţat-o cu revolverul. Voiau s-o forţeze să le ceară iertare. Într-adevăr Vera Badina s-a adresat cu o rugăminte ofiţerului german,

dar nu cerînd iertare, ci revolverul ca să-şi tragă un glonte. Avea douăzeci şi nouă de ani.

În ziua în care am primit manifestul semnat de ostaşii lui Vlasov, mi-a parvenit şi o scrisoare cu acest post-scriptum: „Găsită asupra sergentului Malţev Iakov Ilici, ucis lîngă Stalingrad". Iată ce scria Malţev: „Dragă Ilya Grigorievici, vă rog foarte mult să prelucraţi scrisoarea mea care e cam din topor şi să o publicaţi în ziar. Sergentul Lîcikin Ivan Gheorghievici trăieşte. Urma să i se confere o decoraţie importantă, dar batalionul în care ne aflam noi, a fost decimat. Mîine sau poimîine voi pleca la atac. Poate că am să mor. În ultimele clipe doresc din adîncul sufletului ca poporul să afle despre fapta de eroism a sergentului Lîcikin". Sergentul Malţev povestea că în august 1941 batalionul lor fusese încercuit. Cîţiva oameni şi-au pierdut firea, au trecut la nemţi, alţii au fost ucişi. Numai trei au rămas în viaţă şi Lîcikin i-a scos din încercuire, ba a mai distrus un tanc german şi a luat prizonieri doi nemţi. Am îndeplinit voinţa postumă a lui Malţev. Mergînd la luptă şi înţelegînd probabil că-l aşteaptă moartea, în ultima noapte omul acesta nu se gîndise la el, ci la tovarăşul său de luptă.

În cele ce spun aici nu mă refer la fascism, ci la oameni.

S-ar putea oare răspunde la întrebarea ce-i aceea omul, de ce este el capabil? Omul este capabil de orice, absolut orice. Omul poate să cadă jos de tot, cum a căzut Vlasov, dar poate să se şi ridice la o înălţime atît de mare încît să nu poţi găsi cuvinte ca să-i povesteşti fapta. Mă gîn-

desc adesea cît de puțin seamănă între ei oamenii care au crescut pe același pămînt, au urmat aceleași școli, au repetat aceleași cuvinte. Tocmai de aceea am și vrut să povestesc despre Vlasov. (Toți l-au uitat de mult, chiar și acoliții lui care au fugit la timp în zona americană de ocupație. Căci acum ei nu mai proslăvesc național-socialismul, ci „lumea liberă" și nu le prea convine să-și amintească că au fost cîndva în armata lui Vlasov.)

Păsările zboară, reptilele se tîrăsc. Pe cînd omul nu este numai o ființă omnivoră, el este în același timp și o ființă care se poate afla oriunde în adevăratul înțeles al cuvîntului, el se poate ridica în înălțimile cerului după cum poate să se și tîrască. Deși e un lucru știut de toți, e cu neputință să te obișnuiești cu această idee, și de fiecare dată ea uimește nu numai pe copii, dar și pe bătrînii care s-ar fi zis că au pierdut de mult capacitatea de a se mai minuna.

6

AM în față o mică fotografie : ea înfățișează redacția ziarului „Krasnaia Zvezda" la muncă, în timpul nopții. Eu țin în mînă un articol, la masă șade căpitanul Kopelev, alături stă în picioare Moran ; lumina lămpii cade pe o pagină de ziar.

Am lucrat la „Krasnaia Zvezda" din primele zile ale războiului și pînă în aprilie 1945. E o colaborare de care sînt legați ani din viața mea. Multă

vreme ziarul acesta a oglindit desfășurarea evenimentelor războiului, mai complet și mai pregnant decît alte publicații. Mi-aduc aminte de un soldat alb de praf, istovit (un infanterist din cei ce fac tot războiul pe jos), care repeta cu încăpățînare : „Nu, nu, mie să-mi dai «Zviozdocica» [1]... Păstrez și astăzi o scrisoare expediată de o femeie din Tomsk : „Vă rog foarte mult dați-mi posibilitatea să citesc măcar din cînd în cînd «Krasnaia Zvezda». Știu că nu am nici o calitate, dar trei băieți de ai mei luptă pe front, al patrulea mi-a murit chiar în primele zile..." În octombrie 1941, la Kuibîșev, doi ziariști americani s-au luat la bătaie pentru un număr proaspăt din „Krasnaia Zvezda". E pe deplin firesc ca în timp de război ziarul armatei să fie în centrul atenției, totuși succesul de care se bucura „Krasnaia Zvezda" a fost rezultatul muncii depuse de cîțiva oameni.

În 1941—1943 redactorul ziarului era D. I. Ortenberg-Vadimov, un ziarist talentat, deși după cîte mi-amintesc, nu scria nimic. Nu se cruța nici pe el, nici pe alții. Am fost împreună lîngă Breansk. Într-un spital de campanie se afla rănit R. D. Moran, unul dintre corespondenții ziarului. Ne-am dus să-l vedem. Ortenberg l-a întrebat : „Cum de-ai fost rănit ?" Moran i-a răspuns : „Un aruncător de mine..." Ortenberg zîmbi satisfăcut : „Bravo !" Nu mai este cazul să spun că lui personal nu-i era teamă nici de bombe, nici de focul

[1] Diminutiv de la zvezda. steluță, folosit pentru denumirea ziarului.

mitralierelor, era un om care mirosise destul praf de pușcă. Dar și ca redactor s-a arătat a fi curajos. Pe la 1940, în jargonul gazetăresc se încetățenise expresia : „A prinde purici". După ce toate articolele erau corectate și aprobate, redactorul recitea cu migală paginile, căutînd cuvintele și uneori chiar și virgulele, care eventual ar fi putut să nu placă cuiva de sus. Chiar dacă „prindea purici", generalul Vadimov o făcea fără lupă. Adesea dădea drumul la articole pe care alții le-ar fi desființat. Știam, bineînțeles, că atunci cînd spunea : „Transcrieți pe hîrtie bună", însemna că are îndoieli și vrea să trimită articolul lui Stalin. Dar asta nu se întîmpla des. Într-o zi Ortenberg a primit de pe front un reportaj scris de Avdeenko, care cu puțin înainte de izbucnirea războiului fusese exclus din Uniunea Scriitorilor la porunca lui Stalin. Ortenberg a trimis reportajul lui Stalin, însoțindu-l de o scrisoare în care sublinia că Avdeenko „și-a răscumpărat vina în luptă". Reportajul a fost publicat. De vreo două sau trei ori și articolele mele au fost transcrise pe hîrtie bună. N-aș putea să mă plîng de Ortenberg, deși uneori se supăra pe mine, articolele totuși mi le publica. Într-o zi l-a chemat pe Moran (colaboratorul cel mai învățat al ziarului) să controleze dacă au existat cu adevărat eriniile. Poate că avea dreptate. Ostașii de pe front nu erau obligați să cunoască mitologia greacă ; Ortenberg protesta de asemenea împotriva „șopîrlelor", a citatelor din Tiutcev, protesta și totuși îmi publica articolele. Nu de mult Kopelev mi-a povestit cum aflînd întîmplător că Liuba și cu mine ne hrăneam pe vremea aceea cu un singur prînz nenorocit la Casa centrală a oamenilor de artă, i-a raportat acest lucru redactorului. La început, generalul Vadimov n-a vrut să creadă, apoi s-a înfuriat și s-a adresat, nici mai mult nici mai puțin, decît generalului-locotenent Hrulev, comandantul armatei din spatele frontului, rugîndu-l să ne treacă în subzistența militară. Dintre toți colaboratorii ziarului, Ortenberg ținea cel mai mult la Simonov : probabil unele note „à la Kipling", care se făceau simțite în reportajele și versurile tînărului Simonov, corespundeau propriilor sale preferințe.

La sfîrșitul lui iulie 1943 mă întorsesem la Moscova venind de la Oriol. Generalul Vadimov mă descusu asupra situației de pe front, apoi îmi spuse că tocmai atunci primise știrea despre demiterea lui Mussolini. Mi se păru a fi nervos. Peste vreo două ceasuri i-am adus articolul pe care-l scrisesem. Cabinetul era gol. Kopelev mi-a explicat : „A plecat în goană... Adineaori a telefonat să întrebe dacă totul e în ordine... Într-un cuvînt l-au scos, Șcerbakov nu-l putea suferi..."

Curînd după aceea Vadimov a plecat pe front în armata comandată de generalul Moskalenko. Cînd i-am trimis volumul meu, o culegere de articole, am primit următorul răspuns : „Probabil că nici nu vă închipuiți ce importanță uriașă poate avea o mînă fermă, pe care ți-o întinde un prieten în zile de furtuni aprige !"

Două săptămîni mai tîrziu, la redacție și-a făcut apariția un general calm, foarte politicos, era N.A. Talenski, noul redactor la „Krasnaia Zvezda". Am lucrat cot la cot un an de zile și nu am

avut niciodată vreun conflict. După ce a plecat, am avut destule de tras, dar din fericire lucrurile s-au petrecut cu puţin înainte de sfîrşitul războiului. În 1962 generalul Talenski şi cu mine am participat la Bruxelles la o masă rotundă, consacrată problemelor dezarmării. Cu acest prilej mi-am zis din nou: „Ce uşor se poate lucra cu acest om".

În clipele libere pe care le aveam discutam cu Moran despre poezie. Nu ştiu cum a ajuns acest om în redacţia unui ziar militar. Îi plăcea poezia — şi astăzi traduce versuri sau scrie poezii proprii — dar în anii aceia scria adesea articole de fond. Şchiopătînd puţin Vadimov se plimba prin biroul său şi explica lui Moran ce anume trebuie să scrie. Moran era un om simpatic şi excepţional de modest. După terminarea războiului a lucrat la „Izvestia", a fost arestat sub învinuirea de „cosmopolitism", l-am revăzut abia în 1955.

În redacţia noastră mai lucra Mihail Romanovici Galaktionov, om cu studii militare, dar care nu se ştie de ce, căzuse în dizgraţie şi nu avea grad militar. Lumea îl trata ca pe un băieţandru, deşi era de aceeaşi vîrstă cu mine, unii chiar se răsteau la el. Dar pe neaşteptate totul se schimbă; cineva sus îşi aminti de existenţa lui Galaktionov, şi-l văzui pe Mihail Romanovici în ţinută de general. Acum oamenii i se adresau respectuos, dar Galaktionov muncea ca şi înainte, ordonat şi în tăcere. În 1946 am fost împreună într-o călătorie în America; am să revin în ultimul volum al cărţii mele la acest om şi la soarta pe care a avut-o.

Ortenberg ştiuse să grupeze în jurul ziarului scriitori de talent. V. Grossman a stat la Stalingrad în lunile cele mai grele şi a scris acolo reportajele „În direcţia loviturii principale" şi „Cu ochii lui Cehov" pe care şi astăzi le socotesc a fi un lucru excepţional. N-am să uit reportajele lui Simonov despre frontul din nord. La începutul războiului E. Petrov colaborase la ziarul „Izvestia", dar ultimele sale reportaje, din Sevastopol, au fost publicate în „Krasnaia Zvezda". Printre corespondenţii de război ai ziarului se aflau şi alţi scriitori: Pavlenko, Surkov, Gabrilovici. Colonelul Karpov ştia să-l convingă pe Alexei Tolstoi să se aşeze la birou şi să scrie pe loc un articol. În ce mă priveşte executam adesea munci redacţionale obişnuite: scriam ştiri, informaţii, traduceam comunicate din ziarele străine, într-un cuvînt făceam ce puteam.

Aş vrea să amintesc aici despre corespondenţii de război ai ziarului. Munca lor era grea şi lipsită de satisfacţii. Trebuiau să scrie în grabă, între două bombardamente, adesea la lumina unui opaiţ, apoi să „împingă" articolul, adică să se roage de telegrafişti să-l transmită, sau să caute vreo ocazie pentru a-l trimite; uneori, ştirea se învechea şi Vadim sau Karpov aruncau telegrama la coş.

În piesa sa „Frontul", Korneiciuk a zugrăvit un ziarist antipatic cu numele de Krikun [1]. (Din nefericire, în redacţia unuia dintre ziarele de front

[1] *Kriceati*, a striga, a face gură (rus.).

s-a găsit un ziarist cu numele Krikun. Omul mi-a spus că după publicarea piesei, toți au început să-și bată joc de el.) Bineînțeles, printre corespondenții de război se găseau unii ce semănau cu eroul comediei, dar nu erau chiar atît de mulți. Pe mine unul, mă impresiona mai curînd modestia ce caracteriza majoritatea corespondenților de război. Din întîmplare am păstrat o scrisoare a lui S. Borzenko: „Concomitent cu această însemnare am trimis la «Krasnaia Zvezda» un reportaj despre ultima bătălie dată de divizia noastră de gardă. Am luat parte la această bătălie, și am căutat să descriu veridic tot ce am văzut. Vă rog foarte mult, luați reportajul, citiți-l și dacă o să vă placă — spuneți-o redactorului. Acolo e vorba de zăpadă. Să nu vă mire, astăzi e 30 martie, dar la noi e un ger de minus 20 grade". S. Borzenko a devenit erou al Uniunii Sovietice și despre fapta lui de eroism a aflat lumea întreagă.

Dar cine-și mai amintește oare de preatăcutul Lev Iș, acest salahor al ziarului, care nu scria articole, dar le corecta pe ale altora? Într-o zi — era în toamna lui 1941 — în timp ce ședea aplecat și citea o corespondență de pe frontul de Vest Iș scoase o exclamație: din articol aflase că la Elna nemții îi uciseră în chip sălbatic tatăl. Iș a insistat să fie trimis pe front în calitate de corespondent de război. Expedia articole și se zbuciuma. În 1942 din Sevastopolul încercuit ne scria: „Privesc cu invidie cum alții trag în nemți și pot s-o facă în fiecare zi, nu o dată pe lună". (Lev Iș a plecat de multe ori în operații de recunoaștere.) A venit deznodămîntul... Pe promontoriu rezis-

tau ultimii apărători ai Sevastopolului. Printre ei se afla și Lev Iș care a căzut în această bătălie.

Nu o dată am citit în redacție articolele colonelului Donskoi. În toamna lui 1943 m-am întîlnit cu colonelul Donskoi la Slobodka, așezată în fața Kievului, la data aceea încă ocupat de nemți. Adevăratul său nume de familie era Olender. Articolele sale dădeau o analiză calmă, temeinică, a operațiilor militare; tinerii noștri ofițeri au avut multe de învățat din ele. Cînd ne-am cunoscut n-am discutat despre război, ci despre viață, despre artă. Olender declama din Blok, din Bagrițki. Am vorbit apoi despre devotament și credință, despre căsuțele albe ucrainiene, despre despărțiri. Olender semăna cu un tînăr romantic și i-am spus: „De-ai fi fost dumneata mai tînăr, de-aș fi fost eu mai bătrîn, și mai ales de-ar fi fost alta epoca, ne-am fi aflat amîndoi undeva la «Rotonde» și n-am fi discutat despre rocade, despre poduri plutitoare; alte probleme ne-ar fi preocupat, ca cele de astăzi, de pildă..." Ne-am despărțit de parcă am fi fost vechi prieteni, deși stătusem de vorbă doar cîteva ceasuri. În 1944 Olender a murit ca un soldat, răpus de gloanțe.

Pe Nipru m-am întîlnit cu Grossman, cu Dolmatovski, pe Soja cu Simonov, lîngă Mojaisk cu Stavski, în Bielorusia cu Tvardovski, la Vilnius cu Pavlenko. Nu ajungeam să discutăm despre literatură, nu de asta ne ardea...

Mi-amintesc de sfîrșitul „anilor 40..." E greu să-ți dai seama că de fapt în anii războiului trăisem de parcă am fi fost ostași ai aceluiași batalion. Am răsfoit dosarul în care păstrez scrisorile

din timpul războiului. Era firesc să-mi scrie vechii mei prieteni: A. I. Tairov, P. P. Koncealovski, A. N. Tolstoi, A. A. Ahmatova, A. A. Ignatiev. Dar pe lîngă aceştia primeam multe scrisori de la scriitori pe care pînă atunci nu-i cunoscusem şi cu care m-am întîlnit arareori după război. În anii aceia aveam un duşman comun. Ştiam bine cu toţii ce înseamnă tancurile germane sau mitraliorii germani. Am recitit una din scrisorile primite pe atunci. Un tînăr poet îmi scria de pe front: „Ce ţi-e şi cu versurile astea după care soldatul merge la luptă cîntînd cîntece despre fata iubită sau ceva de acest fel! Ca să nu mai vorbim despre nesfîrşitele variante ale «Băsmăluţei albastre!» Oare nu se va găsi pînă la urmă un glas îndrăzneţ, plin de autoritate, care să se ridice întru apărarea poeziei ruse împotriva trivialităţii cu care riscăm să ajungem pînă la ziua victoriei, de parcă ar fi noroiul prins de cizmele soldaţilor? Dar pînă la urmă trivialitatea cel puţin pluteşte la suprafaţă, şi împotriva ei poţi lupta mai uşor. Dar ce să te faci cu torentul nesfîrşit de versuri goale, sonore, lipsite de idei, în care nu poţi descoperi chiar dacă ai depune eforturi titanice, nici urmă de gîndire originală, personală? Revistele sînt invadate de asemenea versuri." În continuare, autorul scrisorii mă ruga să-i citesc poeziile pe care mi le trimitea, şi-mi explica de ce mi se adresează tocmai mie: „De ce tocmai dumneavoastră? Pe cuvîntul meu de onoare, o spun fără nici o intenţie de linguşire, pentru că totdeauna, inclusiv în clipele cele mai grele, glasul dumitale a fost alături de noi, pentru că dumneata te bucuri de încrederea celor ce luptă

pe front. Pe lîngă aceasta, autoritatea dumitale şi dragostea faţă de literatura rusă sînt o chezăşie a sincerităţii şi obiectivităţii aprecierilor, calităţile cele mai bune ale criticii..." Scrisoarea era semnată: N. Gribaciov.

Mărturisesc că la data aceea nu mă prea îngrijorau versurile goale şi sonore. (Astăzi mie însumi acest lucru mi se pare ciudat. Se vede că glasul războiului acoperea totul.) Parcurgînd carnetele de însemnări păstrate din acea vreme, găsesc notate ştiri, numere de poştă militară, numele prizonierilor de război germani cu care am discutat. În acest răstimp am dobîndit mulţi prieteni noi, dar nu din rîndul scriitorilor, nici al ziariştilor, ci al artileriştilor, aviatorilor, geniştilor. Purtam corespondenţă cu mulţi ostaşi şi ofiţeri. Despre unii dintre ei voi încerca să povestesc în paginile ce urmează.

În amintirile sale despre bătălia de la Stalingrad, generalul P. I. Batov povesteşte că unitatea lui a pus mîna pe tabla „celor douăsprezece legi" — aşa se chemau instrucţiunile semnate de Hitler, privind comportarea nemţilor faţă de ruşi. P. I. Batov scrie: „Instructorii politici ai Armatei 65 au folosit «tabla legii» în discuţiile purtate cu ostaşii. Mi-amintesc că o discuţie a condus-o personal comandantul regimentului. Rîs sarcastic. Rezoluţie: 1. Jurăm să lovim fără cruţare pe fasciştii şi să ajungem cei dintîi pe malul Volgăi. 2. Să se trimeată «tabla legii» tovarăşului Ehrenburg, cu rugămintea de a le veni de hac friţilor prin «Krasnaia Zvezda». Comenzi ca aceasta pri-

meam cu sutele. Scriam despre friţi, despre război, despre oamenii noştri.

Unul din articolele mele din 1942 l-am intitulat: *„Trăim cu un singur gînd!"* E foarte greu să-ţi trăieşti viaţa cu un singur gînd. Lucrul este accesibil numai revoluţionarilor în ilegalitate, credincioşilor în catacombe şi, poate, oamenilor de ştiinţă. Omul nu este nici pasăre şi nici peşte, el este o fiinţă complexă: el trăieşte în tot felul de medii, are diferite idealuri, viaţa lui se schimbă. Dar se vede că aproape fiecare om se poate găsi, măcar o dată în viaţă, despărţit de sine însuşi, rupt de gîndurile şi îndoielile sale obişnuite, de cercul de prieteni, de propriul lui străfund lăuntric. Aşa s-a întîmplat cu mine în 1941—1945, în anii cînd lucram la „Krasnaia Zvezda".

7

ERA la începutul primăverii. De dimineaţă cineva bătu la uşa odăii mele. Văzui un tînăr înalt, cu ochii trişti, în haină ostăşească. Primeam adesea vizitele celor veniţi de pe front. Unii mă rugau să scriu despre tovarăşii lor căzuţi în luptă, despre faptele eroice ale batalionului din care făceau parte, alţii mi-aduceau caietele luate de la prizonieri, mă întrebau care este cauza acalmiei de pe front şi cine va porni ofensiva: noi sau nemţii.

I-am spus acelui tînăr: „Ia loc". El s-a aşezat pe scaun, dar peste o clipă s-a ridicat: „Vreau să vă recit nişte versuri". M-am pregătit să suport

încercarea: pe vremea aceea toată lumea compunea versuri despre tancuri, despre sălbăticiile fasciste, despre Gastello sau despre partizani.

Tînărul recita foarte tare, de parcă nu ne-am fi aflat într-o odăiţă mică de hotel, ci în linia întîi a frontului, şi în jurul nostru ar fi bubuit tunurile. Iar eu repetam: „Încă... încă."

Mi s-a spus apoi: „Dumneata ai descoperit un poet." Nu! În dimineaţa aceia Semion Gudzenko mi-a dezvăluit el multe lucruri pe care le intuiam în chip confuz. Gudzenko nu avea decît douăzeci de ani, nu ştia ce să facă cu mîinile sale lungi şi avea un zîmbet timid.

Una dintre primele poezii pe care mi-a recitat-o este astăzi binecunoscută:

Cu cîntec moartea-n luptă-nfrunţi,
deşi-n ajun
eşti pradă înfricării.
Nu lupta-i sperie pe mulţi
cît ceasul greu
al aşteptării...
E rîndul meu,
eu sînt vînatul
că-n frunte-s singur
urlă tunul.
Fii blestemat,
cu tot cu leatul
infanterist,
tu — patru-ş-unu' !
Parcă-un magnet în mine port —
vin minele
pe sub omături...

Un trăsnet —
căpitanu-i mort,
iar moartea-mi trece iar
pe-alături.
Fu scurtă lupta.
Ceas tihnit —
beau votcă,
'n tremur mi-s genunchii...
Și-agale
răzui c-un cuțit
Străinul sînge de sub unghii.

Văzusem primul război mondial, trăisem evenimentele din Spania, citisem multe romane și versuri despre bătălii, despre tranșee, despre viața braț la braț cu moartea, unele — romantice și solemne, altele demascatoare — ele aparțineau lui Stendhal și Tolstoi, lui Hugo și Kipling, lui Denis Davîdov și Maiakovski, lui Zola și Hemingway. În 1941 poeții noștri au scris multe versuri frumoase. Ei nu priveau războiul din afară ; pe mulți îi amenința zilnic moartea, dar nimeni „nu răzuise c-un cuțit străinul sînge de sub unghii". Baioneta rămînea baionetă, iar lira — liră. Poate de aceea chiar și cele mai realizate versuri ale poeților pe care îi cunoscusem înainte de război aveau un caracter oarecum livresc. Pe cînd Gudzenko nu căuta să demonstreze nimic și nici să convingă pe cineva. S-a înrolat ca voluntar, a luptat în spatele frontului inamic, a fost rănit. Suhinici — Duminici — Liudinovo nu erau pentru el localități

notate într-o agendă de corespondent al vreunui ziar moscovit sau de front, ele făceau parte din viața lui de fiecare zi. (Cînd ne-am cunoscut, mi-a spus : „Am citit că ați fost la Rokossovski și ați vizitat Maklaki. Acolo am fost rănit. Bineînțeles, înainte de sosirea dumneavoastră acolo...")

În dimineața aceea mi-a recitat între altele și „Balada prieteniei". Cuvîntul „baladă" mai amintea de tradiția romantică, dar versurile lui nu aveau nimic romantic. Ostașul știe că unul dintre ei doi — el sau prietenul său — trebuie să piară ducînd misiunea la îndeplinire.

Vroiam al naibii să trăiesc,
chiar rupt de toți de-ar fi să fie...
Atunci, se cade să pornesc,
ca el în viață să rămîie...

După cum am spus Gudzenko m-a făcut să înțeleg multe lucruri. Războiul pe care îl trăiam era crîncen, fioros, și cu toate acestea aveam convingerea fermă că fasciștii trebuie distruși. Nu ne mai satisfăceau nici blestemele sincere de altădată, nici noile elogii, tot atît de sincere : „O grămadă de carne omenească tocată..." Nu numai dimensiunile se schimbaseră, dar și viziunea. „Război sfînt ?" Nici aceste cuvinte nu erau cele potrivite ! Într-o asemenea clipă am auzit versurile lui Gudzenko.

În dimineața aceea nu l-am întrebat nimic, l-am ascultat cum recită și atîta tot. Am aflat doar că este originar din Kiev, că mama lui trăiește, că a studiat la Institutul de filozofie și litere, și că

în 1940 a ascultat versurile mele despre căderea Parisului.

(Gudzenko mi-a făcut impresia unui poet din cap pînă-n picioare, un adolescent care nu se deprinsese încă să gîndească în afara poeziei. Iar el notase în carnetul său de însemnări: „Ieri a fost la noi Ilya Ehrenburg. Ca orice poet, e foarte departe de rădăcinile adînci sociale..." Adesea se întîmplă așa la prima întîlnire. Nu ne cunoșteam unul pe celălalt și ne caracterizam reciproc îndemnați de propria noastră stare sufletească.)

Am recitat versurile lui Gudzenko tuturor: lui Alexei Tolstoi, Seifullinei, lui Petrov, lui Grossman, lui Suriț, lui Umanski, lui Moran. Am telefonat la Clubul scriitorilor și la diferite redacții, vroiam să împărtășesc tuturor această bucurie neașteptată.

Gudzenko a mai trecut de cîteva ori pe la mine, ne-am cunoscut mai îndeaproape. L-am îndrăgit.

Versurile lui au fost publicate. S-a organizat apoi o seară la Clubul scriitorilor și Gudzenko a primit botezul literar. Erau ani de război, mobilizarea se făcea rapid, recunoașterea era rapidă și tot atît de rapid venea și uitarea.

Gudzenko era un om de mare curaj și deosebită puritate. Nu se temea de moarte, dar la început, în mijlocul scriitorilor, avea aerul unui adolescent intimidat. Am să relatez aici istoria a două din strofele mai înainte citate:

Fii blestemat
cu tot cu leatul
infanterist,
tu — patru-și-unu.

Redactorul îi ceru să le înlocuiască. Gudzenko, supus, modifică astfel:

Rachete roșii cere-naltul
Și-nfanteriștii pîn-la-unul.

L-am întrebat ce caută „naltul", iar el mi-a răspuns zîmbind cu un aer vinovat: „Ce puteam să fac?" (Au trecut cincisprezece ani. Gudzenko a murit, dar în ediția din 1956 a apărut o nouă variantă, tot atît de absurdă: „Cumplitul an patruzeci ș-unu și infanteria înghețată" de parcă soldatul căruia i se pare că este punctul de atracție al minelor, face reflecții academice: „Cumplitul an". De-abia în 1961, după ce a început dezghețul, și în poezie, s-a publicat textul autentic.)

În februarie 1945 am primit de pe front o scrisoare de la Gudzenko, în care spunea: „Vă trimit cinci poezii, unele bune de publicat, altele nepublicabile. Scriu în genere mult. Agendele sînt pline de versuri, dar Dumnezeu știe ce o să iasă din toate astea. Bine ar fi dacă s-ar putea publica unele dintre aceste versuri... Textele scrise cu cerneală reprezintă variantele bune pentru tipar. Cenzura m-a învățat minte de la prima poezie."

În 1942 Gudzenko vorbea despre viitor pe un ton aspru, totuși plin de încredere. Ca și toți tovarășii săi de regiment, ca aproape toți oamenii noștri, el avea convingerea că după victorie viața va fi mai bună, mai pură, mai dreaptă.

Abia refăcut după o rană grea, Gudzenko a fost călcat la Moscova de o mașină. A rămas mult

timp în spatele frontului. A lucrat la Stalingrad, la redacţia de front a ziarului „Komsomolskaia Pravda". Mi-a trimis de acolo versurile sale despre Stalingrad şi una dintre poezii m-a uimit din nou ca o descoperire :

Cu cel din urmă
eşalon
o necuprinsă linişte adastă.
Ea zace-aici apăsătoare
vastă
pe după munţi de tuburi
şi beton,
surpîndu-te
cu-al inimilor zvon
din mers adesea...

În septembrie 1943 îmi scria : „Mă pregătesc să plec în Ucraina. Kievul nu-mi dă pace. Sper să ajung curînd acolo. Stînd aici nu mai pot să scriu despre viaţa din spatele frontului. Scriu din nou despre front. Ce-o să iasă oare ?"

În noiembrie Gudzenko trecu pe la mine ; era fericit că pleacă pe front, că va revedea curînd Kievul, dar pe neaşteptate o umbră trecu pe chipul lui, ai fi zis că era umbra unui nor singuratic. Nu ştiu în ce context am notat cu acest prilej în carnetul meu de însemnări : „Gudzenko a întrebat de ce s-au demixtat şcolile, de ce s-a introdus uniforma, mi-a povestit cum a fost jignit un evreu din Kiev. Într-un singur an s-a maturizat mult".

Gudzenko a parcurs cu armata tot drumul spre apus. Este oare cazul să mai amintesc că poezia

elevată s-a născut totdeauna în ceasuri de grea încercare. În 1942 Gudzenko scria :

Fiecare-n felul lui şi-aduce-aminte
de Suhinici, Duminici,
de aşezări neaşezate...
Din care sufletele toate
mutatu-le-a cumplita price.

În 1945 se schimbaseră nu numai denumirile localităţilor unde se purtau bătăliile, se schimbase şi starea sufletească a oamenilor. Gudzenko nu mai asculta bătăile inimii, ci rimele, cuvintele sonore.

Căzu Dejul,
căzu Clujul,
căzu Cîmpulungul.
...Hăituit,
făr'de speranţe
plînge Nibelung-ul.

Cu puţin timp înainte de victorie îmi scrisese : „În sectorul nostru se mai poartă încă război cu adevărat. Totul se repetă. De curînd am nimerit într-un bombardament puternic. Era la trecerea peste Morava... Am zăcut mult timp la pămînt într-o grea aşteptare. Tare nu-ţi vine să mori în 1945..."

Războiul s-a terminat. Cei ce-au rămas în viaţă, au fost demobilizaţi. L-am regăsit pe Semion în haine civile. Dar în suflet continua să poarte bluza veche, decolorată de ostaş. În chip firesc tema-

tica poeziei sale se schimbase : descria satele Ucrainei transcarpatice, colhozurile, viaţa paşnică a garnizoanei. Îşi dădea seama că este vorba de teme importante, majore, dar că „fiecare poet îşi are provincia sa", şi mărturisea :

În suflet port şi-o voi purta —
de nu-i pe hartă, 'n mine-i stă altoiul.
E aspră ea, e dîrză ea,
Provincia asta-ndepărtată a mea,
Războiul...

Într-unul din carnetele sale găsim o însemnare ca aceasta : „Am recitat versuri la uzina de strunguri «Ordjonikidze»... M-au ascultat... Dar pe mine unul, versurile mele mă plictiseau..."

Există multe nuvele, filme, poezii, despre nostalgia ostaşului reîntors la viaţa paşnică. Gudzenko n-a abordat această problemă, dar indiferent de tematica lor, în toate versurile sale se simte nostalgia ostaşului. În aparenţă totul în viaţa lui mergea cum trebuie : găsise fericirea, sau iluzia ei, vorbea cu voce tare, zîmbea adesea, călătorea prin ţară, muncea mult, era considerat un model de optimism. (Mi-amintesc de o mărturisire a lui din adolescenţă : „Inima tristă şi mii de îndoieli sînt nelipsite-n fericire"). Mi-a spus o dată, parcă în treacăt : „Am învăţat să scriu, dar scriu acum mai prost. De altfel, e de înţeles..." Nu l-am contrazis ; poate că el aştepta să-l contrazic. Nu ştiu.

Părea a fi sănătos, vînjos, mai greoi chiar. În 1946 scrisese :

Noi nu de bătrîneţe vom muri,
vechi răni surpa-vor aspra-ne făptură.
Iar pînă una-alta, ce o fi ! —
Turnaţi în căni din romul de captură !

Versurile aminteau de un cîntec ostăşesc oarecare. În 1952 am aflat că Gudzenko e bolnav : erau urmările contuziei din timpul războiului, i se făcuse o trepanaţie, medicii nu ştiau dacă va supravieţui. Pe loc mi-am amintit de cana cu rom de captură.

În zilele cînd lupta cu moartea, Gudzenko a mai scris trei poezii. Şi din nou ca în versurile din tinereţe, din 1942, se avîntase spre culmi. Murea în provincia lui natală, îndepărtată, murea aşa cum îi muriseră tovarăşii de regiment.

O nebună poftă am de viaţă,
Parcă de pe front abia venii !

Într-o zi, cu cîteva luni înainte de a se îmbolnăvi, trecuse pe la mine. Am stat mult timp de vorbă, dar nu s-ar putea zice că am vorbit cu adevărat. Poate pentru că o dată cu el venise şi un prieten de-al lui, tot un poet, poate că vina a fost a mea. De altfel nici epoca nu era prea favorabilă discuţiilor de la suflet la suflet. Două sau trei zile mai tîrziu Gudzenko a trecut iarăşi în fugă, pentru cîteva clipe, pretextînd că a uitat să-mi scrie o dedicaţie pe carte. A stat puţin, a zîmbit, şi luîndu-şi rămas bun mi-a spus : „Multe n-au ieşit aşa cum am crezut... Dar o să ne mai

vedem, o să mai vorbim..." De atunci nu l-am mai revăzut.

Da, într-adevăr multe n-au ieşit aşa cum am crezut noi în 1942. Începuse era bombei atomice. Nimeni nu ştia ce-l aşteaptă a doua zi. Erau arestaţi oameni nevinovaţi. Iarăşi ca altădată trăgeam în ai noştri. Iar Gudzenko a murit într-o lună de iarnă, în februarie, în februarie 1953, lună foarte rece, întunecată, geroasă, cu puţin timp înainte de primul dezgheţ.

Pentru mine, el a rămas poetul reprezentativ al generaţiei care şi-a început viaţa la Suhinici, lîngă Rjev, lîngă Stalingrad. Mulţi dintre colegii lui de generaţie nu s-au mai întors de pe front. Vag mi-aduc aminte de tinerii poeţi care-şi declamau versurile în anii din ajunul războiului : Kulciţki, Kogan. Mai tîrziu le-am citit poeziile. Au murit mult prea tineri, şi tot ce au dat mai bun, a fost scris înainte de război. Gudzenko a reuşit să se facă auzit în mijlocul tunetului bătăliilor şi a rostit multe adevăruri în numele său şi în numele altora. În poezia pe care a intitulat-o „Generaţia mea", se repetă insistent, ca un refren, versul :

De noi să nu vă fie milă,
de mila altora nici noi n-am fi ştiut...

Scriind aceste versuri Gudzenko spera că după victorie, revenind la casele lor, colegii săi de generaţie vor cunoaşte din plin fericirea. Dar în 1951 tot el spusese în vestibulul întunecat : „Multe n-au ieşit aşa cum am crezut"...

Îmi pare nespus de rău pentru Gudzenko, din adîncul sufletului. Îl ţin minte foarte tînăr, aşa cum fusese în acea dimineaţă îndepărtată a anului 1942 cînd se înălţase pentru scurtă vreme, privise lumea şi grăise...

8

ÎN ziua de 10 martie 1942 mi-a telefonat Roger Garreau, reprezentantul Franţei combatante. Mă simţeam obligat să-l invit la masă, ceea ce nu era o sarcină uşoară. După îndelungi tratative, directorul hotelului „Metropol" s-a învoit să ne pună la dispoziţie o odăiţă minusculă (chiuveta, obiect ruşinos, a fost acoperită cu o faţă de masă). Ţinînd seama de vremea în care ne aflam, prînzul a fost excelent. S-a servit votcă. Garreau era un francez volubil, nu prea înalt şi plin de temperament. Mi-a povestit cît de greu îi vine lui de Gaulle la Londra. Pentru englezi el este doar un emigrant şi atîta tot. Garreau făcea tot felul de planuri. De ce nu s-ar organiza în Uniunea Sovietică divizii franceze, spunea el ? S-ar putea începe cu aviaţia. În ce priveşte situaţia din Franţa, aprecierile sale erau mai curînd sumbre : „Aproape toată lumea este indignată de nemţi, dar ce vreţi, oamenii se cramponează de bani, de posturi, numai muncitorii... au o atitudine mai demnă decît alţii". Îşi spunea mereu „iacobinul".

Garreau mă invită să petrec o seară la el. Printre musafiri era generalul francez Petit, ziaristul Champenois, consulul turc și capul bisericii catolice la Moscova, abatele Brown. Garreau era în culmea furiei: „O să vedeți: englezii și americanii vor cumpăra la preț de nimic uzinele germane, după care vor începe să apere «biata Germanie». Pentru ei războiul este o partidă de crichett..."

Le-am povestit ce am văzut pe front; Brown a fost profund indignat de atrocitățile comise de fasciști. Curînd după aceea A. S. Șcerbakov mi-a spus că nemții au adus pe frontul de est unități din Slovacia: „Scrie un manifest pentru ei. Dumneata ai fost doar în Slovacia..." Pe loc m-am gîndit la Brown. Printre țăranii slovaci erau mulți credincioși și fără îndoială mesajul adresat de un preot catolic trebuia să producă impresie asupra lor. M-am dus la Brown care locuia la data aceea într-o aripă impozantă a ambasadei americane (diplomații se mai aflau la Kuibîșev). Brown mi-a explicat îndelung că sfîntul părinte este partizanul spiritului de toleranță și că nu e de glumit cu Vaticanul. Am discutat despre dogmele bisericii, despre situația de pe front, despre de Gaulle. Brown a scris manifestul, după care mi-a cerut să-i fac rost de benzină pentru mașina lui. Adresîndu-mă la instituția care se ocupa cu distribuirea benzinei, am aflat că Brown primește chiar mai mult decît rația ce i se cuvine. În cererea sa Brown scrisese că se deplasează foarte mult pentru a împărtăși pe muribunzi; după ce îi comunicai refuzul, el începu să mă amenințe, dar nu cu chinul veșnic, ci cu un scandal ordinar.

Cînd mi s-a decernat în aprilie Premiul Stalin pentru „Căderea Parisului", Garreau mi-a transmis o telegramă de felicitare din partea generalului de Gaulle. Iar generalul Petit mi-a dăruit un fitil uriaș de brichetă. Spre deosebire de părintele Brown, puteam să nu mă mai îngrijesc de benzină pe toată durata războiului.

Generalul Petit era șeful Misiunii militare, fost coleg cu de Gaulle la școala de ofițeri, un catolic fervent. Omul acesta mi-a plăcut din capul locului prin sinceritatea sa, prin firea sa deschisă și modestia sa deosebită. A văzut poporul sovietic în luptă, l-a înțeles și l-a îndrăgit. Mi-a mărturisit mai tîrziu că a revenit în Franța cu totul alt om. După război, a deținut postul de vice-guvernator militar al Parisului. L-am vizitat la reședința sa din *Palais des Invalides*. Dar, n-a rămas decît puțin timp în această slujbă. Nu-și ascundea sentimentele față de Uniunea Sovietică, față de luptătorii din Rezistență, ceea ce nu mai era la modă. Nu de mult, cînd am fost la Paris, membrii asociației O.A.S. încercaseră să pună la cale o explozie în apartamentul lui. Zîmbind, el mi-a spus în treacăt: „Ieri erau să mă facă masă plastică..."

În carnetul meu de însemnări din anii aceia am găsit notate cîteva fraze ale lui Garreau: „Cel de-al doilea front s-a amînat. Revine «Münchenomania»". „Și înainte de război englezii aveau obiceiul să petreacă week-endul la Dieppe, era pentru ei o călătorie de plăcere, iar noi i-am luat în serios". „Dumneavoastră luptați la Stalingrad, iar ei instruiesc viitorii comisari destinați țărilor pe

care speră cîndva să le elibereze de nemţi şi să le ocupe la rîndul lor"...

În ziua de 28 septembrie 1942 guvernul sovietic recunoscu Comitetul naţional al Franţei combatante, ca fiind unica organizaţie, cu drept de a reprezenta poporul francez. Garreau mă îmbrăţişă şi rosti la radio un discurs înflăcărat: „Devine din ce în ce mai limpede că viitorul Europei depinde de încrederea reciprocă dintre U.R.S.S. şi Franţa, care îşi va recîştiga prestigiul şi măreţia." La restaurantul „Aragvi", Garreau exclama mereu: „Trebuie să-i spînzurăm pe toţi generalii *Wehrmacht*-ului, ei nu sînt militari, sînt criminali !"

În decembrie 1944, a sosit la Moscova de Gaulle, însoţit de generalul Juin şi de Bidault, ministrul de externe. Tratativele cu privire la încheierea pactului franco-sovietic au ajuns la un moment dat în impas pentru că de Gaulle nu vroia să recunoască noul guvern polonez („Comitetul de la Lublin"). Ambasada franceză a oferit o masă la care am fost poftit şi eu. Doamnele nu fuseseră invitate şi de o parte şi de alta a lui de Gaulle şedeam S. A. Lozovski şi cu mine. De Gaulle a discutat aproape tot timpul cu mine. Era prost dispus şi se plîngea de primirea rece pe care i-o făcuseră moscoviţii. Mai tîrziu am aflat că înainte de masă fusese condus să vadă metroul, a cărui vizitare intra în programul tuturor oaspeţilor străini. Metroul era lucrul care-l putea interesa cel mai puţin pe de Gaulle, un om al secolului al XVII-lea ca fire iar pe atunci nu existau nici fascism, nici metrouri, nici alte inovaţii. Vagoanele erau arhipline, şi pentru a face loc oaspeţilor francezi au fost eliberate locurile destinate copiilor. Pasagerii şi-au exprimat zgomotos indignarea. Generalul de Gaulle a avut ideea năstruşnică să le adreseze un discurs. Auzind că francezul cel înalt este generalul de Gaulle, cei ce-şi manifestaseră nemulţumirea s-au speriat că vor avea neplăceri. În vagon se aşternu tăcere şi numai un bătrînel, care-şi amintise probabil de vreo lecţie din liceu, rosti cu vocea tremurîndă: „Merci". De Gaulle se supără şi o oră întreagă, la masă, îmi vorbi despre firea mulţimii moscovite. Pentru mine el reprezenta Rezistenţa şi am încercat să-l conving că sovieticii iubesc Franţa.

Generalul Juin mi-a făcut impresia unui militar ţanţoş. În timp ce Ulanova dansa în baletul „Giselle", el dormita. După terminarea spectacolului spuse: „Credeam că la dumneavoastră cel puţin n-o să fie toate fleacurile astea cu fantomele..." A doua zi asistă la un spectacol dat de ansamblul Armatei Roşii. Cînd porniră dansurile căzăceşti, el sări de pe scaun şi strigă fericit: „În sfîrşit, iată şi cazacii !" Am impresia că numai asta i-a şi plăcut. Nu m-am mirat că mai tîrziu s-a solidarizat cu organizaţia O.A.S.

Bidault bea votcă şi făcea zîmbre. Sosi şi ultima noaptea, hotărîtoare. Francezii fură invitaţi la Kremlin. Ca să mai prindă curaj, Bidault deşertă o carafă de votcă. În timpul cinei, văzînd că de Gaulle consumă numai apă minerală, Stalin începu să-l îmbie la băutură pe Bidault, aşa că în cursul acesta fu transportat acasă. De Gaulle plecă la ambasadă, iar Molotov şi Garreau rămaseră să se înţeleagă în ce priveşte formulările discutabile din pact. Garreau mi-a povestit că înspre dimi-

neață s-a dus să-l caute pe Bidault care zăcea cu capul înfășurat într-un prosop umed: „Domnule ministru — i-a spus el — puneți-vă pantalonii, am căzut de acord, trebuie să iscăliți tratatul".

În 1942 totul părea simplu și limpede. La Londra se publica ziarul francez „Marseillaise" pe care îl scotea Quilici. El mă ruga să-i trimit articole, ceea ce și făceam. În octombrie „Marseillaise" îmi răspunse printr-un articol publicat în ziar: „De peste un an Rusia poartă aproape singură toată povara războiului împotriva armatei germane. Ehrenburg a răsfoit desigur ziarul nostru, căutînd probabil răspuns la mesajele sale. Astăzi îi putem răspunde... Muncitorii francezi refuză să plece la lucru în Germania. Știu că mi s-ar putea imputa că încerc să compar refuzul îndărătnic al muncitorului francez cu eroismul apărătorilor Stalingradului. Dar dumneata, Ehrenburg, îți dai seama că e nevoie de o voință de fiecare zi cînd alături îți plîng copiii înfometați, ai nevoie de hotărîre ca să declari grevă, cînd mitralierele sînt îndreptate spre tine..."

În timpul războiului se naște „sentimentul de solidaritate, determinat de lupta cot la cot." În odaia mea la hotelul „Moscova", la generalul Petit pe strada Kropotkin, la ambasada franceză se adunau oameni pe care cu greu i-ai fi putut socoti tovarăși de idei: Maurice Thorez, Garreau, Jean-Richard Bloch, generalul Petit, Schmittlein, consilier de ambasadă, Champenois, Gorsce, Cathale. Discuțiile noastre aveau un caracter prietenesc. În 1944 am adus de la Vilnius cîteva sticle de vin vechi de Burgundia. Mi le dăruiseră niște tan-

chiști, adăugînd decepționați: „Ilya scrie tare, dar îi place cvasul"... Sticlele purtau etichete cu inscripția: „Numai pentru *Wehrmacht*. Vînzarea interzisă". Am invitat pe prietenii mei francezi din Moscova. Garraut ciocni cu Thorez „pentru victorie". Vinul l-am băut cu deosebită plăcere, fusese doar destinat ofițerilor germani.

La sfîrșitul lui 1942, în zile foarte grele, a sosit în Uniunea Sovietică primul grup de aviatori francezi, escadrila „Normandie". Francezii au fost încartiruiți lîngă Ivanovo. Acolo urmau să facă antrenamentul necesar pentru a se familiariza cu avioanele noastre de vînătoare. Am fost să le fac o vizită împreună cu Champenois. Le-am dus cadou un patefon și niște plăci. Am sosit în ajunul Crăciunului care în Franța se sărbătorește ca la noi Anul Nou. Fiind sărbătoare, fusese iertat de carceră unul dintre aviatorii pedepsiți. Povestea lui ne făcu pe toți să rîdem. La circul din Ivanovo, o fată strecurase aviatorului francez un bilețel, fixîndu-i o întîlnire. „Normandie" se afla la zece kilometri de oraș. În jur erau troiene. Francezii, neobișnuiți cu iernile noastre, aveau de suferit din cauza frigului. Dar aviatorul care primise bilețelul hotărî să-și încerce norocul și să găsească fata după adresa indicată de ea. Rătăci, se afundă în troiene, în cele din urmă fu salvat, iar comandantul escadrilei îi dădu șapte zile de carceră. Aviatorul rîdea și spunea: „Nu mă las, o găsesc". Francezilor li se organizase o cină somptuoasă. Toți băură, deveniră sentimentali, și se apucară să cînte în cor cîntece frivole. Melodia era tristă, și una

dintre ospătărițe îmi șopti: „Se roagă... Au să-i omoare și încă în țară străină..."

Într-adevăr, din primul grup de aviatori, sosiți încă înaintea victoriei de la Stalingrad, puțini au mai rămas în viață. A murit maiorul Tuland, un om mititel, vesel, căruia aviatorii îi spuneau prietenește „Titou". După moartea căpitanului Littolf, comandantul escadrilei, generalul Zaharov insistă ca Tuland să nu-și riște viața: „Dumneata ești comandant, nu ai dreptul". Dar Tuland muri lîngă Oriol, în vara lui 1943. A murit Lefèvre, un om minunat, căruia i s-a conferit post-mortem titlul de Erou al Uniunii Sovietice. În primăvara anului 1944 avionul lui a luat foc în aer deasupra Vitebskului; Lefèvre a fost adus la Moscova cu arsuri grave. Ca acum îl văd pe medicul de la Spitalul militar din Sokolniki repetînd sumbru: „Cazul e foarte grav". Lefèvre a fost înmormîntat la cimitirul german (printr-o ciudată ironie a soartei, alături se afla mormîntul comun al francezilor, care au pierit în timpul campaniei lui Napoleon în Rusia). Infirmiera care l-a îngrijit plîngea. Au murit căpitanul Littolf, locotenentul Tedesco, Derville, De Hein, Denis, Jouare, Durand, Fouquault și mulți alții. Au rămas în viață doi dintre ei, amîndoi eroi ai Uniunii Sovietice: Albert, care fusese înainte de război muncitor la Uzinele Renault și un aristocrat, vicontele de la Pouape. (Unul dintre strămoșii lui fusese general al Revoluției Franceze, luptase împotriva șuanilor, iar mai tîrziu, în Italia, împotriva lui Suvorov.) „Normandie" devenită „Normandie-Niemen" numără la activul său trei sute de avioane doborîte. Pe cerul nostru au

luptat cifric nouăzeci și cinci de aviatori francezi, dintre care au rămas în viață numai treizeci și șase.

I-am vizitat pe aviatorii din escadrila „Normandie" lîngă Oriol, apoi în apropiere de Minsk. I-am întîlnit la Moscova, la Tula, la Paris, și vreau să spun că au fost tovarăși de nădejde, firi optimiste, s-au adaptat ușor vieții în condiții neobișnuite pentru ei. Aviatorii, mecanicii, translatorii noștri i-au îndrăgit. Aș putea oare să uit că locotenentul De Hein a murit, deși ar fi putut să se salveze pentru că nu a vrut să-l lase la voia întîmplării pe mecanicul sovietic? Aș putea să uit că ostașii sovietici l-au salvat pe locotenentul De Joffre în golful Frishaff? În anii aceia despre prietenia dintre popoare nu se discuta la conferințe... Sîngele vărsat făcea ușor legătura dintre oameni.

Revenind de pe front la Moscova în ziua de 22 august 1944 am aflat la redacție că Parisul s-a răsculat. Dis-de-dimineață am primit un telefon de la Garreau: „Parisul a învins..." M-am dus la ambasada franceză. Erau acolo generalul Petit, Garreau, Champenois, funcționarii ambasadei, cîteva femei bătrîne. Un patefon minuscul cînta într-una Marsilieza. De emoție nici unul dintre noi nu putea vorbi. Jean Richard Bloch avea lacrimi în ochi. Am închinat pentru Franța, pentru Armata Roșie, pentru partizani, pentru comitetul de eliberare a Parisului. L-am întrebat pe Garreau cine este colonelul Roll, despre care se vorbea într-una în telegrame că ar fi condus luptele de stradă. Garreau mi-a răspuns, plin de admirație: „Mi se pare că nu e adevăratul lui nume.

Am auzit că ar fi un muncitor, un comunist. În orice caz, e un erou !"

Guvernul lui de Gaulle m-a decorat cu Crucea de ofițer a Legiunii de Onoare. Noul ambasador, general Catroux, a prins cu un aer solemn crucea pe pieptul meu, m-a îmbrățișat și mi-a spus că Franța nu va uita niciodată pe cei ce i-au rămas credincioși în anii grei.

În vara lui 1946 mă aflam la Paris. Se organizase o seară festivă. Sala Pleyel (aceeași unde peste trei ani urma să se țină primul Congres al partizanilor păcii) era arhiplină. În prezidiu se aflau Edouard Herriot, Langevin, Thorez, generalul Petit. Se aștepta sosirea lui Bidault, președintele Consiliului de Miniștri. Cum el întîrzia, iar publicul dădea semne de nerăbdare festivitatea începu în absența lui. În timp ce vorbeam, în sală a apărut Bidault însoțit de doi „flic" (așa li se spune în Franța agenților de poliție îmbrăcați în uniformă sau în civil). Președintele îmi trimise un bilețel spunîndu-mi că Bidault vrea să ia de îndată cuvîntul, căci este foarte grăbit. Părăsii microfonul și mă îndreptai spre masa prezidiului, în timp ce Bidault venea întru întîmpinarea mea. Dînd să mă salute, se clătină, și eu îl susținui la momentul oportun. Sala și-a închipuit probabil că ne-am îmbrățișat... În discursul pe care-l rosti, Bidault îmi aduse elogii.

În primăvara lui 1950, pe cînd Bidault se afla din nou în fruntea guvernului, am cerut francezilor o viză de tranzit pentru a putea merge de la Bruxelles la Geneva. Viza mi-a fost refuzată. A trebuit să schimb avionul la Paris. Un „flic"

mă urmărea cu toată vigilența ca nu cumva s-o șterg și mă conduse pînă la avionul elvețian. Probabil avea impresia că nu mă mișc suficient de repede, deoarece mă împingea ușurel de la spate, de parcă n-aș fi fost ofițer al Legiunii de Onoare, ci un hoț dus la închisoare.

Iată-mă ajuns în zilele noastre. După cum se știe, generalii fostului *Reichswehr* predau pe teritoriul francez știința militară copiilor acelor soldați pe care eu i-am văzut în Parisul cotropit de nemți. (Garreau visase cîndva ca toți generalii lui Hitler să fie spînzurați. Se zice că și-a schimbat între timp opiniile, nu știu, nu l-am mai întîlnit.) De curînd a avut loc la Reims o paradă la care soldații francezi au mers în marș alături de cei germani.

În vremea copilăriei mele se dansa cadrilul, jazz-ul încă nu exista. Dansul acesta are multe figuri și din timp în timp cineva exclamă : „*Chevaliers, changez vos dames*". În viață mi-a fost dat să văd destule figuri ale unui cadril sîngeros. În 1912 ziarele din Rusia vorbeau despre unitatea slavilor, despre războiul de eliberare împotriva tiraniei turcești. Sîrbii, bulgarii și grecii i-au învins pe turci, au semnat un tratat de pace. Dar o lună mai tîrziu, foștii aliați s-au certat între ei. A început războiul dintre Bulgaria de o parte, și Serbia cu Grecia de alta. Turcia la rîndul său a atacat pe bulgari. Pe vremea aceea eram tînăr și mă minunam. Cu timpul m-am obișnuit. În 1915 Italia, care făcuse parte din tripla alianță, porni războiul împotriva foștilor săi aliați. Ziarele franceze erau entuziasmate de înflăcărarea lui D'Annunzio și

Mussolini. Pentru un sfert de veac Italia a devenit „sora latină". În 1940 „sora" a atacat Franța. Totul este de neînțeles sau poate e mult prea lesne de înțeles.

De ce m-a supărat atunci telegrama care anunța parada franco-germană ? Știu doar prea bine că diplomația și morala nu sînt rude bune. Un om de rînd este întotdeauna impresionat de amănunte ce s-ar părea insignifiante. Am mai spus-o, pomenind telegrama ghinionistă adresată în decembrie 1940 lui Ribbentrop. Citind telegrama mi-am adus aminte de Reims-ul din anii primului război mondial, de catedrala lui sfîrtecată, de școala organizată într-o fostă cramă ; mi-am amintit de istoria partizanului originar din Reims care a fost împușcat în 1943, și numai bine nu m-am simțit. Poate că e o naivitate ceea ce spun, dar cred că morții își au și ei drepturile lor, sîngele nu poate fi doar un vin bun pentru banchete politice, conștiința nu trăiește totdeauna în înțelegere cu calculul, iar morala elementară e cu mult mai greu de schimbat decît orientarea politicii externe.

Desigur, sentimentele mele față de Franța nu s-au putut schimba din cauza zigzag-urilor făcute de politica unuia sau altuia dintre guvernele franceze. Într-o poezie de a mea se găsesc versuri ca acestea :

Dojenitor îți este scrisul —
Îmi spui că gura mi-o astup.
Dar nu uita că eu nu-s lup,
Cum nici pădure nu-i Parisul.
Nu, viața n-o extirpi din viață.

Trăit-am în acest oraș
În ani învăluit ca-n ceață,
Tărîm de basme uriaș...
Păcatul iartă-mi-l, că sînt
Legat prin moarte și-nviere
De el, că pînă la mormînt
Purta-voi ca o adiere
De vis, în suflet și-ntre gene
Amurguri mari, pariziene.

Iar într-o altă poezie se întîlnește această mărturisire amară :

Dracu' m-o fi pus pesemne,
Să îndrăgesc o altă țară !

Dar aceste cuvinte au fost spuse într-un moment de iritare, n-am putut și nici n-am să pot vreodată considera Franța o țară străină. Am trăit mult prea mult la Paris și mult prea multe mi-a fost dat să învăț acolo. Aprecierile mele pot fi adesea nedrepte și cititorul mă va înțelege lesne.

De curînd pionerii din Oriol mi-au scris că au descoperit în ținutul lor mormintele a doi aviatori francezi. Mi-am adus aminte de francezii veseli și curajoși ale căror rîs, cîntece, expresii de argo din Belleville sau Ménilmontant umpleau păduricea de mesteacăn, unde-și afla sediul escadrila lor în vara lui 1943.

Știu că uitarea este o lege a vieții, o repetiție a morții. Îmi pare rău de altceva. Îmi pare rău că sub înrîurirea evenimentelor se deformează fără voia noastră relațiile dintre oameni. Spunînd

aceasta, mă gîndesc la unii oameni pe care-i socoteam prietenii mei. Fiecare are impresia că-şi alege el drumul în viaţă, dar nu e decît o iluzie: mergem ascultînd de comanda unui conducător pe care în clipe solemne îl numim „epocă“ sau „istorie“: „la stînga! la dreapta! Stînga-mprejur! În pas alergător! Înainte marş!“ După care nu-ţi rămîne decît să notezi cu un aer politicos: pe cutare nu l-am mai întîlnit, drumurile noastre s-au despărţit...

9

DUPĂ un an greu de război aspru, toţi ne bucuram de sosirea primăverii. Încălzindu-ne la soare făceam presupuneri în ce priveşte vara. Mi-amintesc de o întîmplare petrecută la Duminici. Înainte de război acolo fusese o uzină care fabricase băi. Orăşelul fusese ars pînă în temelii. Răspîndite printre ruine, băile scînteiau în razele soarelui, ca un ultim vestigiu a ceea ce fusese altă dată Duminici. Un sergent în vîrstă, nebărbierit, cu peri cărunţi pe obraz, filozofa domol: „Ce de obiecte sanitare! Dar ticălosului ăstuia, ce-i pasă? El nu urmăreşte altceva decît să distrugă... Ce aş mai face acum o baie! Numai că n-am impresia să se termine aşa curînd. Probabil că o să mai luptăm vreun an. Se zice că avem acum nişte tancuri grozave. Scrie dumneata, dar mai tare... Oamenii suferă grozav... Aseară instructorul politic

ne spunea: «Dacă se mai bagă obraznicul încă o dată, o să-i ardem una de n-o să-şi mai cunoască nici nevasta». Dar naiba ştie ce a mai pus el la cale? Păcat de oameni, tîlharul l-a ucis pe Osipov al nostru. A scris şi prin ziar despre el... Explică-mi dumneata de ce ucid oamenii ticăloşii ăştia?“

La Suhinici am făcut cunoştinţă cu generalul Rokossovski. După lupta de la Moscova toţi îi rosteau numele cu respect, şi de altfel şi înfăţişarea lui fizică era atrăgătoare. Am impresia că era cel mai politicos general din cîţi mi-a fost dat să întîlnesc vreodată. Ştiam că viaţa lui nu fusese de loc uşoară. Poate Olga Berggolţ mi-a povestit că atunci cînd fusese arestată, în celula de alături se afla deţinut Rokossovski. Fusese rănit la Suhinici, schija unui obuz îi atinsese ficatul. Rokossovski nu putea mînca mai nimic, călătorea cu maşina, orice mişcare bruscă îi producea durere, dar puţină lume o bănuia, căci el avea o rară stăpînire de sine. L-am întrebat, bineînţeles, care sînt perspectivele de viitor. El mi-a răspuns calm că degeaba aruncă nemţii totul pe seama iernii ruseşti, iarna mai curînd i-a scos din încurcătură, căci a oprit ofensiva noastră. Poate că o spunea ca să îmbărbăteze pe alţii, poate că o şi credea. Dacă jucătorul de şah nu cunoaşte planurile partenerului el vede totuşi figurile pe tablă, pe cînd un comandant de oşti se bizuie pe datele furnizate de iscoade, iar acestea nu corespund totdeauna realităţii.

Două luni mai tîrziu i-am auzit pe unii dintre ofiţeri spunînd: „Păcat că ne-am dispersat for-

ţele: Juhnov, Suhinici... mai bine ne-am fi pregătit pentru apărare". În această privinţă nu am un punct de vedere propriu. E greu să te descurci în matematică, ţi se cere o pregătire specială, dar cînd ai ajuns să înţelegi îţi dai seama limpede că lucrurile stau într-un anumit fel şi nu pot fi altminteri. În istorie situaţia e cu totul diferită: orice eveniment poate fi interpretat şi aşa şi altminteri. Pictorii o înfăţişau pe Urania, muza geometriei şi astronomiei, cu un compas în mînă. Pe cînd pe Clio, muza istoriei, cu un manuscris şi o pană. În culegerea de proverbe ruseşti, alcătuită de Dal cu o sută de ani în urmă, cîteva pagini sînt consacrate artei de a fantaza. Există acolo şi o zicală ca aceasta: „Dracu a scris că Zahar e comisar".

În ziua de 18 mai, comunicatele anunţaseră mari succese ale trupelor noastre pe frontul de la Harkov. Pe cînd şedeam la masă şi lucram la un articol, în odaie a intrat colonelul Karpov şi mi-a spus cu un zîmbet enigmatic: „Să nu pomeniţi de direcţia Harkov, avem indicaţii în acest sens..." O săptămînă mai tîrziu nemţii anunţau că au încercuit trei armate sovietice la sud de Harkov. În ziua de 5 iunie mi-a telefonat Şcerbakov şi mi-a spus: „Scrie în străinătate în legătură cu deschiderea celui de-al doilea front"... Molotov a plecat cu avionul la Londra. În ziua de 10 iunie nemţii au declanşat o ofensivă puternică pe frontul de sud.

Începu amarnica vară a lui 1942. În comunicatele de război apăreau denumiri noi, atestînd mişcarea frontului: Voronej, Don, Stalingrad, Transcaucazul. Te treceau fiori cînd te gîndeai că burgerii din Düsseldorf se plimbă prin Peatigorsk, că „burşii" din Marburg se minunează privind nisipurile calmîce. Totul părea ireal.

Şedeam şi scriam mereu. Colaboram zilnic la „Krasnaia Zvezda", scriam pentru „Pravda", pentru Direcţia superioară politică a armatei, pentru ziarele engleze şi americane. Vroiam să plec pe front, dar redacţia nu-mi dădea drumul.

Pe la redacţie veneau militari, povesteau despre retragere. Mi-amintesc de un colonel, care repeta posomorît: „Fugă ca aceasta n-a mai fost".

Acum retragerea era mai îngrozitoare decît cu un an în urmă. Atunci putuse exista explicaţia că atacul fusese neprevăzut. Ofiţeri, instructori politici, ostaşi îmi trimiteau scrisori în care citeai profunda lor îngrijorare şi frămîntare. La data aceea multe lucruri nu le ştiam şi de altfel nici nu puteam scrie despre tot ceea ce ştiam. Totuşi în vara lui 1942 am reuşit să rostesc o parte din adevăr. Niciodată asemenea mărturisiri nu s-ar fi publicat, nici cu trei ani mai devreme, nici cu trei ani mai tîrziu. Iată un fragment dintr-un articol apărut în ziarul „Pravda": „Mi-amintesc că acum cîţiva ani am intrat într-o instituţie şi m-am lovit de colţul unei mese. Secretarul a căutat să mă consoleze, spunîndu-mi: «toată lumea se loveşte de colţul acestei mese». L-am întrebat: «de ce nu-i găsiţi loc în altă parte?» El mi-a răspuns: «responsabilul nu mi-a dat nici o indicaţie în acest sens. Dacă am să mut masa, o să-mi poată cere socoteală: „Ce ţi-a venit s-o muţi, ce înseamnă asta?" Las' mai bine să stea aici. E mai simplu

aşa.» Cu toţii purtăm vînătăile acestei mese simbolice, vînătăile pe care le datorăm inerţiei, supraasigurărilor, indiferenţei". Sau iată un fragment dintr-un articol apărut în „Krasnaia Zvezda" : „Cine ne poate spune la ce gîndesc acum — cu încordare, cu înfrigurare, cu perseverenţă — cei care se află în linia întîi a frontului. Ei se gîndesc la prezent şi la trecut. Ei se gîndesc de ce a eşuat operaţia din ajun şi de ce şcoala generală nu i-a învăţat atîtea şi atîtea lucruri. Ei se gîndesc la viitor, la viaţa minunată pe care o vor făuri învingătorii... Războiul este o mare încercare şi pentru popoare şi pentru fiecare om în parte. În timpul războiului multe lucruri sînt revăzute, gîndite în altă lumină, apreciate în chip nou... Altfel va munci şi va trăi lumea după război. În timpul războiului am dobîndit iniţiativă, disciplină şi libertate interioară..."

Pe front vedeai multă dezorganizare şi mult eroism, cu adevărat zguduitor. Nemţii se apropiau de Stalingrad, iar Armata Roşie se apropia de victorie, dar la data aceea nimeni nu ştia acest lucru. Şi mie, ca şi tuturor compatrioţilor mei, în vara aceea îndîrjirea ne-a dat putere să rezistăm.

Moscova era totodată şi spatele îndepărtat al frontului şi punct de observaţie în linia întîi. Nemţii continuau să se menţină la Gjatsk, dar nu încercau să treacă la atac, de aceea Moscova nu cunoştea angoasele din toamna anterioară. Un spirit ironic compusese versuri ca acestea :

Băbuţa un ţap sur avea
Basmu-i basm, neamţu-i colea...

Pe străzile Moscovei vedeai lume multă, cozi, tramvaiele circulau arhipline. Oamenii treceau posomorîţi, tăcuţi. Toţi ştiau că nemţii puseseră stăpînire pe grînele din Cuban, pe petrolul din Maikop, că încearcă să taie Moscova de Ural, de Siberia. Prin ziare începu să apară vechea lozincă a iacobinilor francezi : „Patria se află în primejdie !"

Păstrez agenda din vara aceea : însemnările sînt scurte şi disparate ; datele unor evenimente, nişte fraze rostite nu se ştie de cine, frînturi de viaţă.

Selvinski sosise din Kerci. Îmi spuse : „Ostaşii au tras învăţăminte, generalii nu". Îmi descrise panica, îmi vorbi despre sălbăticiile nemţilor care au mînat în catacombe mai întîi evreii, apoi prizonierii de război. Tiomin adusese din Sevastopol fotografii, care înfăţişau agonia oraşului : ruine, monumentul lui Lenin, copiii ucişi, un marinar într-o bluză pătată de sînge.

Am aflat de moartea lui Petrov. M-am dus să-l văd pe Kataev, l-am găsit acolo şi pe Stavski. Toţi trei am stat fără să rostim un cuvînt.

L-am întrebat pe Kerr, ambasadorul Angliei, cînd se va deschide al doilea front. În loc de răspuns, el începu să mă descoase ce formă are pipa lui Stalin, spunînd că vrea să-i aducă de la Londra cea mai bună pipă. I-am răspuns că nu ştiu din ce fel de pipă fumează Stalin, pentru că nu mă întîlnesc cu el, şi de altfel lucrul nici nu are importanţă, în schimb e timpul să se deschidă cel de al doilea front. Kerr zîmbi politicos şi tăcu.

În timp ce mă aflam în odaia mea de la hotel, am auzit pe neaşteptate ţipete pe coridor. Am ieşit

și am aflat că de la ultimul etaj s-a aruncat în puțul scării poetul Ianka Kupala.

Shapiro, corespondentul lui *United Press* veni la mine indignat să se plîngă că cenzura i-a tăiat o frază: „de la Voronej pînă la Don sînt opt kilometri".

O femeie vindea la piață cartofi cu patruzeci și cinci de ruble kilogramul. A fost omorîtă. O bucățică de zahăr costa zece ruble. La Moscova locuia o franțuzoaică, Annette, căsătorită cu un arhitect sovietic. Avea un copil sugaci. Soțul ei era departe. Într-o zi mi-a telefonat și cu respirația întretăiată de emoție mi-a spus: „A venit Vanicika, a adus o sticlă de ulei..."

În ziua de 26 iulie a fost organizată o expoziție de cărți cu vînzare. Scriitorii dădeau autografe. O femeie a protestat: „De ce lui i-ați pus data, iar mie nu?" Dar nimeni n-a zîmbit.

Pufăind din pipă, Alexei Tolstoi spunea: „Pînă la urmă nemții vor fi învinși. Dar ce o să fie după război? Oamenii nu mai sînt aceiași."

În ziua de 29 iulie s-a publicat decretul prin care se instituiau decorații noi: „Suvorov", „Kutuzov", „Alexandr Nevski". În aceeași zi s-a dat citire în batalioane unui ordin al lui Stalin, în care însă nu era vorba despre decorații, ci despre cedarea fără ordin a orașelor Rostov și Novocerkask, despre dezordine, despre panică; așa nu se mai putea continua, era timpul ca lumea să-și vină în fire: „Nici un pas înapoi!" Niciodată Stalin nu mai vorbise cu atîta sinceritate și ordinul produse o impresie uriașă. Unul dintre corespondenții de

război ai ziarului „Krasnaia Zvezda" îmi spuse: „Părintele se adresează copiilor și le spune: sîntem ruinați, trebuie să trăim altfel..." Cuvîntul „părinte" îl rostise fără ironie și fără admirație, pur și simplu ca o informație.

Și totuși nemții continuau să înainteze spre Caucazul de nord.

Generalul Govorov ne povesti că fusese la Stalin și insistase ca populația civilă să fie evacuată din Leningrad.

La redacție am aflat dintr-un ziar că futuristul Marinetti are intenția să vină în Rusia să vadă cum îi reeducă fasciștii pe mujici. În minte îmi reveniră versurile de altă dată ale lui Marinetti: „Inima mea e din zahăr roșu".

Cineva mi-a adus jurnalul de însemnări al lui Friedrich Schmidt, secretarul poliției militare a grupului 626. Iată ce notase el la 25 februarie: „Cu cîteva zile înainte ca rușii să fi declanșat atacul de la Budionovka, comunista Ekaterina Skoroedova știuse acest lucru. Se exprimă răuvoitor despre rușii care colaborează cu noi. A fost împușcată la orele douăsprezece... Bătrînul Saveli Petrovici Stepanenko și soția lui, amîndoi din Samsonovka, au fost și ei împușcați. A fost de asemenea lichidat copilul în vîrstă de patru ani al amantei lui Goravilin. Aproape de orele șaisprezece, au fost aduse la mine patru fete în vîrstă de optsprezece ani, care trecuseră încoace pe gheață, venind din Eisk. Biciul le-a făcut mai docile. Toate patru sînt studente și foarte frumoase..." După ce am publicat acest jurnal am

primit o scrisoare de la un plutonier, originar din Budionovka, care îi cunoştea pe cei împuşcaţi.

Mi s-a trimis „Calendarul poporului, ajutor în agricultură" editat în limba rusă de germani pentru populaţia din teritoriile cotropite. Pe vremea aceea parcurgeam în fiecare zi documente cumplite, care vorbeau despre sălbăticii, despre acte de sadism, care dovedeau că fasciştii doreau nu numai să ruineze poporul nostru, dar să-l şi umilească. În comparaţie cu ordinele lui Hitler, ce importanţă putea avea un calendar ridicol ? Dar cum se întîmplă uneori, un amănunt te poate indigna ; aşa s-a întîmplat şi cu mine, m-am înfuriat şi am transcris pe o bucată de hîrtie „Datele memorabile" ale calendarului : „Ianuarie — 12, ziua de naştere a lui Goering şi Rosenberg ; 29 — naşterea lui Cehov. Februarie — 10, moartea lui Puşkin ; 23 — moartea lui Horst Wessel ; 24 — aniversarea publicării de către Hitler a programului Partidului Naţional Socialist ; 26 — moartea lui Şevcenko" şi aşa mai departe. Din cînd în cînd mi-aduceam aminte şi începeam să înjur : „Goering şi Cehov ! N-am ce zice, grozav !"

În ziua de 15 august a avut loc o adunare a scriitorilor. Cel ce conducea şedinţa ne spuse că trăim o epocă grea, că trebuie să fim mai disciplinaţi, să nu ne văităm şi să nu bem. În ziua aceea nemţii au ocupat Elista.

Cazahul Askar mi-a trimis o scrisoare de pe front : „Ce-i aceea viaţă ? — spunea el. Iată o întrebare foarte grea, fiecare vrea să trăiască, dar o dată în viaţă moartea este inevitabilă. De aceea trebuie să mori ca un erou..."

Nemţii ajunseseră la Mozdok. În fiecare zi cineva dintre cunoştinţele mele primea înştiinţarea că i-a murit tatăl sau fiul sau soţul. Am plecat de cîteva ori pe front. Femei istovite reparau drumurile. În uzine munceau copiii, în pauză ei se apucau de joacă. Totul se amesteca : eroismul cu inerţia, înălţarea spirituală cu condiţiile cumplite ale vieţii cotidiene.

De îndată ce începu ofensiva germană, toţi se întrebau cînd vor deschide în sfîrşit aliaţii cel de al doilea front. Umanski mi-a spus de cîteva ori : „Să nu-ţi faci iluzii, n-o să fie nici un fel de al doilea front..." Trimiteam articole vehemente la *News Chronicle, Evening Standard, Daily Herald,* în care exprimam părerea cetăţenilor sovietici despre inactivitatea aliaţilor. Ziarele îmi publicau articolele, ba chiar îmi şi mulţumeau, dar bineînţeles nimic nu se schimba. E adevărat că Dawison, conservator şi membru în Parlament, într-o interpelare adresată ministrului informaţiilor, s-a referit la una din corespondenţele mele, dar miniştrii englezi, chiar dacă se află în fruntea Ministerului Informaţiilor, stăpînesc la perfecţie arta de a lăsa fără răspuns întrebările incomode.

Mă întîlneam adesea cu corespondenţii străini. Optimistul Leland Stow îmi spunea : „Curînd va avea loc o debarcare în Franţa sau în Olanda", dar el era optimist din fire întocmai ca şi Evgheni Petrov care înainte de a pleca la Sevastopol îmi spusese : „Probabil că într-o săptămînă sau două se va deschide cel de al doilea front". Dimpotrivă Hindus şi Wert erau sceptici. Am să revin mai tîr-

ziu la corespondenţii străini, ţin minte numeroase istorii vesele petrecute cu ei, dar în vara aceea numai de rîs nu ne ardea... Dacă uneori mai rîdeam, rîsul nostru nu era cîtuşi de puţin vesel : desfăcînd conservele de carne americane, soldaţii, pe front, ironizau cu răutate : „Hai să deschidem şi noi al doilea front..."

La Londra şi la New York aveau loc mitinguri grandioase : oamenii de rînd cereau deschiderea celui de al doilea front. În ziua de 12 august Churchill sosi la Moscova. Toţi eram emoţionaţi şi ne întrebam dacă se vor înţelege sau nu ? Veni Shapiro cu sufletul la gură : „Harriman nu e mulţumit de rezultate". Cînd i-am relatat acest lucru lui Umanski, el zîmbi ironic : „Există oare cineva care să fie mulţumit ? Poate doar Pétain !" Comunicatul publicat era nebulos.

Imediat după plecarea lui Churchill sosi ştirea că englezii au debarcat la Dieppe. Pe stradă oamenii se adunau în grupuri, toţi discutau înviorați. „Acum nemţilor o să le mai scadă nasul !" Unii mă întrebau unde se află Dieppe, eram mai curînd sceptic, dar seara la redacţie toţi spuneau că ne aflăm în pragul unor operaţii de anvergură, că Stalin reuşise să-l convingă pe Churchill şi nemţii vor fi nevoiţi să retragă de îndată cîteva divizii de pe frontul nostru. Ortenberg telefonă lui Molotov să-l întrebe dacă este cazul să consacrăm un articol de fond debarcării de la Dieppe.

Iluziile n-au durat însă mult. Debarcarea de la Dieppe s-a dovedit a fi o scurtă incursiune. Poate că în intenţia guvernului n-a fost decît să liniştească întrucîtva opinia publică ? Moran declama la redacţie versurile lui Polejaev :

Lordul englez
Din libertate-şi face
Crez.
Dîrz, neclintit stă în picioare,
Că-i patriot
Nevoie mare.
Onorurile-i
Plac vîrtos.
La prînz mănîncă
Copios.
Iar după asta,
Fără zor,
Îşi face siesta
Pe vapor...

Nu ştiu care a fost atitudinea englezilor de rînd faţă de excursia de la Dieppe, dar oamenii sovietici au fost indignaţi : aveau impresia că au fost traşi pe sfoară. În timpul războiului multe sentimente alese dispar. Adesea mă surprindeam eu însumi că am devenit mai brutal. În schimb tocmai în anii de război înfloreşte un sentiment nobil, legat de spirit de sacrificiu, pe care ziarele îl numeau „solidaritate de arme". Cu timpul începură să nu ne mai impresioneze ştirile despre lunetistul care are la activul său cinci sute de nemţi împuşcaţi, sau despre infanteristul care a distrus cinci tancuri cu „sticle", în cele din urmă pînă şi eroismul poate deveni banal. Dar şi pe mine şi pe cei cu care mă întîlneam, continua să ne emoţioneze mereu spiri-

tul de sacrificiu, moartea ostașului care pentru a-și salva tovarășul, primește el lovitura de grație. E un lucru cu care nu te poți obișnui, el te zguduie de fiecare dată, îți pare o minune și oricît ți-ar fi de greu, începi să crezi din nou în viață.

Diplomația există și este accesibilă specialiștilor. Există ceea ce se cheamă politică externă. Ea poate fi înțeleasă de oricine, dar fiind legată de anumite calcule, de strategie sau de tactică, apelează la inteligență. Există și altceva : conștiință. E primejdios s-o jignești. Întrucît povestesc lucruri prin care am trecut cu toții, nu pot să trec sub tăcere ceea ce am trăit în vara aceea blestemată. Bineînțeles, îmi dau seama de ce au început aliații operațiile militare în vara lui 1944 și nu în 1942. Willkie, iar mai tîrziu Eden, mi-au spus că nu erau pregătiți pentru debarcare și nu doreau „sacrificii inutile". După părerea lor, armata lui Hitler trebuia să se uzeze pe frontul nostru. Nouă ne-au revenit „sacrificiile inutile". Calcule de acest gen pot fi înțelese, nu reprezintă o problemă chiar atît de complicată, dar e greu să uiți trecutul, căci pentru fiecare dintre noi el este legat de suferințe și dureri personale.

10

ÎN septembrie Ortenberg îmi dădu permisiunea să plec la Rjev, unde încă din august se dădeau lupte înverșunate. În istoria războiului despre

aceste lupte stă scris : „Acțiunile ofensive din raionul Rjev, care au amenințat capul de pod german al grupului «Centru» de sub comanda general-colonelului Model, au ținut încătușate forțe importante ale inamicului și prin aceasta au contribuit la apărarea Stalingradului". În letopisețul multor familii sovietice, Rjevul este legat de pierderea celor dragi. Luptele au fost foarte sîngeroase. N-am avut ocazia să mă duc la Stalingrad și despre lupta pentru Volga știu doar din reportajele lui Grossman, din romanul lui Nekrasov, sau din relatările prietenilor. Dar Rjevul nu-l pot uita. Poate că au fost ofensive care au costat și mai multe vieți omenești dar nu cred că a mai existat alta tot atît de tristă : săptămîni de-a rîndul s-au dat lupte pentru cinci-șase copaci sfîrtecați, pentru zidul unei case distruse, pentru cîte o colină minusculă.

Ploile se țineau lanț. În ciuda afirmației făcute cîndva de redactorul „Pravdei", ele păreau galbene, chiar roșcate. Ce poate fi mai trist pe vreme de toamnă, decît mlaștinile Tverului, cerul murdar, rostogolirea frunzelor pestrițe mînate de vînt, drumurile pline de noroi pînă la genunchi ! Mașinile se împotmoleau, oamenii strigau disperați „Hei, rup !" încercînd să le miște din loc. Pe alocuri drumul era așternut cu trunchiuri de copac și Willis-urile murdare săreau ca niște păsări rănite. Am făcut cale lungă pînă la Rjev. În locul orășelelor Torjk, Starița care fuseseră arse pînă în temelii de aviația germană, se zăreau scheletele negre, carbonizate ale clădirilor pustii. La țară femeile săpau la cartofi ; cînd găseau cîte un cartof

îl strîngeau în pumni de parcă ar fi fost un bulgăre de aur.

Din vîrful uneia dintre coline se zărea Rjevul. Puţin mai rămăsese din oraşul de altădată, deşi de departe îţi făcea impresia celei mai obişnuite aşezări omeneşti. Ai noştri ocupaseră aerodromul, dar orăşelul militar continua să fie în mîna nemţilor. Tot timpul vedeam în faţa mea două blocuri, cel înalt fusese poreclit de ostaşi „colonelul“, cel scund „locotenent-colonel“. O parte din dumbrava ce se afla în apropierea oraşului fusese transformată în cîmp de luptă. Copacii desfiguraţi de obuze şi mine, păreau nişte pari înfipţi în dezordine. Pămîntul era ciopîrţit de tranşee, blindajurile semănau cu nişte excrescenţe. O groapă continua cu alta.

Ostaşii uzbeci înalţi, frumoşi, în halatele lor de camuflaj, păreau a fi actori dintr-o feerie misterioasă, iar halatele lor pestriţe semănau a pînze abstracţioniste.

Pe hărţile statului major oraşul era împărţit în pătrate, dar pe alocuri nu mai rămăsese nici urmă de străzi, luptele se dădeau pentru un petec minuscul de pămînt acoperit de sîrmă ghimpată, împănat de schije, de cioburi de sticlă, de tinichelele conservelor, de fecale. În cîteva rînduri am auzit cîntece germane, frînturi de cuvinte, duşmanul foia alături, în tranşee identice cu ale noastre. Basul tunurilor te asurzea, aruncătoarele de mine nu mai cunoşteau odihnă, pentru ca pe neaşteptate, într-o tăcere de două-trei minute, să auzi ţăcănitul mitralierelor.

Oamenii trăiau într-o apropiere atît de strînsă nu numai cu duşmanul, dar şi cu moartea, încît ajunseseră să nu mai observe nimic. Se crease o viaţă aparte, unii se întrebau cînd se va mai da raţia de 100 grame de votcă, alţii discutau de ce a fost decorată Varia, care se mutase în bordeiul comandantului de batalion. La lumina timidă a opaiţului soldaţii înjurau, scriau scrisori către cei de-acasă, se căutau de păduchi (porecliţi „mitraliori“) sau discutau îndelung cum va fi viaţa după terminarea războiului. Nimeni nu voia să vorbească de moarte, oamenii preferau aducerile aminte sau prorocirile de viitor. Cînd rachetele explodau pe cer cîte un soldat înjura calm: „Ticălosul, uite cum a împînzit cerul! Acuşi o să înceapă!“ Două ore mai tîrziu, un altul scuipa: „Ticălosul naibii! Vine în picaj...“ La statul major se înmînau decoraţii sau se alcătuiau liste cu cei dispăruţi fără urmă. La ambulanţă se făceau transfuzii de sînge sau amputări de picioare, de mîini. Infirmierul se văita: „Nu apuc să mai dorm nici un ceas...“ Telefonistele, toate aceste Marusia, Katia, Nataşa, eterne eroine ale nuvelelor de război, repetau fără încetare: „Oka, dă-mi Steaua“. După principiile unei conspiraţii naive, regimentele, batalioanele, figurau în discuţiile telefonice sub numele de „gospodării“. Comandantul striga către Olga sau Vera: „Ce faceţi voi acolo, dracu să vă ia, de bruiaţi convorbirea!“ Fetele şi-aduceau aminte de serbarea de fine de an, de prima dragoste, aproape toate cîte le-am cunoscut veniseră pe front direct de pe băncile şcolii. Se strîngeau una lîngă alta înfricoşate, în

jur erau prea mulţi bărbaţi cu ochii lacomi. La redacţia unui ziar de divizie, un maior dicta: „Actul de eroism al plutonierului Kuzmicev. Din ordinul comandantului..." Peste cîteva clipe începea să povestească noutăţi prietenului său, instructorul cu evidenţa de partid: „Se zice că pe Mehlis o să-l scoată! Ce chestie o să fie!..."

Dar toate acestea nu însemnau nici indiferenţă şi nici meschinăria vieţii cotidiene, ci îndîrjire. Luptam de aproape doi ani şi războiul încetase de mult să mai pară o catastrofă neaşteptată. Războiul se maturizase. Deşi toţi ştiau că în sud se petrec evenimente cumplite, că nemţii au ajuns pînă la Volga, în sufletele oamenilor trăia convingerea că războiul va mai dura mult timp, că unora le este sortit să moară poate peste un an, poate peste o oră, dar că cei ce vor scăpa ca prin minune, vor apuca să vadă victoria. Fiecare avea impresia că el va rămîne neapărat teafăr şi fiecare, superstiţios, făcea tot posibilul ca nici măcar să nu se gîndească la toate acestea, darmite să vorbească.

Erau zile în care totul parcă se potolea, altele în care luptele izbucneau din nou. Colonelul Gavalevski reuşise să izgonească duşmanul de pe malul de nord al Volgăi. Timp de opt luni nemţii îşi întăriseră poziţiile, îşi pregătiseră temeinic cîmpurile de mine. Încălcînd ordinul, tînărul locotenent Raşevski porni cu unitatea sa la atac înainte de termen. În acest detaşament fuseseră ostaşi de diferite naţionalităţi: ruşi, uzbeci, tătari, evrei, başkiri. Deşi rănit Raşevski n-a părăsit cîmpul de luptă. Ibrahim Bagautdinov, un tătar,

îmi spuse: „I-am gîdilat niţel..." Colhoznicului Şumski îi rămăseseră într-un sat ocupat de nemţi părinţii, nevasta, surorile: „Îmi pare rău de bătrîni, spunea el. Uite aici, mă rîcîie..." Avea un chip de rus blînd, cu trăsături moi, dar se simţea că îl macină dorul şi omul repeta în surdină: „O să le venim de hac".

Mi-amintesc de chipul palid al lui Daniil Alexeevici Prîtkov, care muncise înainte de război la secţia de turnătorie într-o uzină din Ural. Omul acesta lupta cu o îndîrjire teribilă. Am aflat că în Ural rămăsese bătrîna lui mamă, că nemţii îi uciseseră un prieten. Prîtkov se tîra noaptea în tranşeele germane şi aducea de acolo trofee: puşti automate, puşti cu lunetă. Îi spunea locotenent-colonelului Samosenko: „Tovarăşe comandant, daţi-mi vă rog o puşcă automată sovietică! Am avut şaisprezece bucăţi nemţeşti, le-am dăruit pe toate. Mi-e scîrbă să trag cu ele." Locotenent-colonelul îi spunea: „Mai stai locului o zi, odihneşte-te". Dar Prîtkov refuza: „Şi cine să meargă la ofensivă?" Omul acesta trăia cu un singur gînd. După contuzie îi slăbise auzul. Ducea la ureche ceasul de mînă şi spunea: „Am asurzit! Nu-i nimic, acolo am să aud!..." (Unde anume era acest „acolo", n-am înţeles nici pînă astăzi.) Prîtkov repeta într-una: „Ticăloşii! Ticăloşii!..." ochii îi străluceau, buzele se mişcau, se vedea că omul este într-o stare de mare agitaţie lăuntrică.

Soldatul Ilia Gorev îmi spuse într-o zi: „Din cauza lor ni se usucă inima". Şi într-adevăr, cînd mă gîndesc astăzi la sentimentele noastre din vremea aceea, îmi dau seama că trăiam cu toţii în-

tr-o ură atît de aprigă față de fasciști, atît de stăpîniți de dor și îngrijorare, încît inima fiecăruia dintre noi putea fi asemuită cu pămîntul uscat de arșiță, crăpat, încins, ars. Era vara lui 1942...

Plutonierul Beleakov era un colhoznic tăcut și nu prea tînăr. Intrînd în vorbă cu mine, mi se plînse că nevastă-sa o duce greu, au trei copii, ea e bolnăvicioasă, colhozul lor e sărac, că și înainte de război au trăit prost, dar acum e și mai rău. În timp ce alții glumeau, discutau și își împărtășeau noutățile de război, el ședea tăcut, fuma din cînd în cînd, după care tușea îndelung; o singură dată l-am văzut ieșindu-și din fire cînd o femeie i-a povestit că la plecare nemții i-au împușcat vaca: „Nu le e rușine! Pentru ei ori ostaș ori copil tot una e. E prea puțin să-i ucidem. Dar ce altceva să le facem?" Tăcu, puse fire de tutun într-o bucată de ziar (nu-i plăcea să citească) și adăugă cu vocea scăzută: „Erau unii care ziceau că la ei acasă sînt prăvălii frumoase cu mărfuri multe. Dar, ia spuneți-mi dumneavoastră, suflet au oamenii ăștia?"

Toți îl ironizau pe Mișa Savcenko. El scria versuri de dragoste pe care le închina diverselor persoane de sex feminin, ba Svetlanei, ba Lenocikăi. Am notat niște versuri care m-au făcut să rîd:

Pe front nu-s roze, nu-i nici un Pegas,
Doar minele lui Friț în drum te-ațin.
Iar eu, visînd al ofensivei ceas,
Cu tine, dragoste, dau buzna în Berlin!

Mișa era supărat că ziarul diviziei n-a vrut să publice nici una din operele sale: „Ăștia nu admit decît șabloane. Dacă aș scrie despre onoarea ostașului de gardă, m-ar publica imediat". În timpul unui atac german acest Mișa a venit de hac unui tanc. Decorîndu-l cu Ordinul Steaua Roșie generalul Ciancibadze l-a îmbrățișat. Mișa și-a ridicat sprîncenele subțiri, care și așa erau așezate destul de sus, și spuse apoi: „Dar cum vă închipuiți că aș fi putut lăsa tancul să treacă?" Versurile în care vorbea de decorarea sa le închină radio-telegrafistei Grușa, totuși ziarul refuză să le publice.

Îmi mai amintesc de un frizer, un evreu mic, pe care îl chema dacă nu mă înșel Fegel, în agenda mea de însemnări numele este șters. Spre deosebire de alți frizeri el rădea și tundea clienții în tăcere. Nimeni nu și-a putut explica cum s-a întîmplat că omulețul acesta s-a dus în recunoaștere să prindă o „limbă" și s-a întors purtînd un vlăjgan de neamț în spate. De altfel nici el nu știa cum s-o explice: „Începusem să mă plictisesc. Pe lîngă aceasta mi-am adus aminte de tot felul de lucruri..." N-am stat să-l mai descos în ce privește amintirile, probabil că îi rămăseseră rudele pe teritoriul ocupat. Era originar din Minsk. L-am întrebat doar atît: „V-a fost teamă?" El strînse din umeri: „În timp ce mă furișam n-am simțit nimic, sau poate că am simțit și am uitat. Dar acum, cînd mi-aduc aminte, mă cuprinde spaima..."

Împreună cu ziaristul american Leland Stow l-am vizitat pe generalul P. G. Ciancibadze, un georgian energic și vesel. În noaptea aceea nemții deschiseseră un foc puternic din aruncătoarele de

mine; în timpul acesta generalul rostea calm tot felul de toasturi înflorate, cu gîndul să-l îmbete pe american. Leland Stow era un om curajos care mai luase parte la război: în Spania, în Norvegia, în Libia. Ştia să bea, dar de astă dată nu mai putu rezista şi declară: „Mă dau bătut". Atunci generalul îşi turnă un pahar plin, iar ziaristului doar un pic pe fund şi mi se adresă: „Traduceţi-i, vă rog, că aşa luptă ai noştri, iar aşa luptă americanii..." Stow începu să rîdă: „E prima oară cînd mă bucur că ai noştri luptă prost..." În noaptea următoare, în drum spre Statul Major al armatei, zărirăm o izbă. Am bătut îndelung la uşă pînă cînd în sfîrşit ne-a răspuns un glas speriat de femeie: „Cine e?" — „Oameni buni". Femeia ne-a dat drumul, după ce ne-a cercetat cu neîncredere: „Credeam că sînt nişte Hriţi" (în loc de „Friţi" spunea „Hriţi"). Auzind că vorbim între noi în altă limbă, nu ruseşte, se porni să bocească: „Sînteţi Hriţi!" I-am explicat că tovarăşul meu e american. Atunci femeia a spus: „Şi ei de ce şed mă rog acasă? Aşteaptă ca noi să murim cu toţii?" I-am tradus lui Stow cuvintele ei şi el a întors capul... Acum nu mai eram la chef şi nu vorbea un „tamada"... Tocmai atunci se trezi copilul, începu să plîngă şi femeia căută să-l potolească, legănîndu-l.

Lîngă Rjev am întîlnit pe neaşteptate o „spaniolă", pe Emma Lazarevna Wolf. Lucra la contrapropagandă. Ne-am amintit amîndoi de Madrid. Tabloul acesta îl mai văzusem şi aveam impresia că mereu îl vom vedea înaintea ochilor: telefoane de campanie, aruncătoare de mine,

moarte. Dar între timp fiul ei crescuse şi ea îmi povesti că acum luptă şi el lîngă Rjev. Şi nu mai era pe lume nici simpaticul Gorev, apărătorul Madridului. Îţi venea greu să te împaci cu gîndul că fusese ucis de ai lui...

„Am avut un coleg, un ofiţer excelent care s-a distins în războiul din Finlanda, dar a fost băgat la închisoare cu o lună înainte ca nemţii să ne atace" îmi povesti generalul Alexei Ivanovici Zîghin, un om curajos şi bun. Discutam într-o noapte întunecoasă, cu cer înstelat, stînd într-un cort pe malul apei într-un sector liniştit al frontului. (Alexei Ivanovici glumi: „Căsuţa de pe Volga".) El îşi depăna gîndurile cu voce tare: „Să terminăm o dată cu războiul şi după aceea totul va fi altfel... Multe ticăloşii s-au îngrămădit. Uite „Pravda" a publicat piesa „Frontul". E perfect just ce se spune acolo. Dar de ce s-au trezit atît de tîrziu? Cîţi oameni nevinovaţi au pierit şi în schimb au umplut posturile de comandă cu tot felul de linguşitori. Au băgat spaima în oameni. Eu cît mă aflu în linia întîi nu mi-e teamă de nimic, dar pe vremea aceea o sfeclisem ca şi ceilalţi... Ce crezi dumneata, Stalin ştie măcar a zecea parte din cîte se petrec? Eu cred că nu ştie nimic. L-au tras mereu pe sfoară. I-au tot spus: sîntem excelent pregătiţi... Dar acum nu poate să nu vadă... Cînd vorbeşte pune bine problemele. Dar cine să ducă la îndeplinire ce spune? Tot aceiaşi..."

În vremea aceea, mulţi împărtăşeau părerile generalului Zîghin. Aş vrea să mă exprim cît mai exact, de fiecare dată mi-e teamă că aprecierile mele de astăzi pot influenţa prezentarea trecutului.

Am să citez fragmente dintr-o scrisoare pe care am primit-o în septembrie 1942 de pe front, de la căpitanul Șestopal. Am păstrat această scrisoare: „Mi-am pierdut nevasta, copilul (spun „mi-am pierdut" de parcă ar fi vorba de niște obiecte, căci în regiunile ocupate de nemți oamenii se pierd mai ușor decît obiectele). Scumpa mea Ucraină cu ochii albaștri a fost crucificată de ticăloșii nemți... Niciodată nu am tremurat ca acum pentru destinul patriei mele... Toată ziua nu auzi altceva decît că ne-am retras pe noi poziții, că dușmanul împresoară trupele noastre... După ce vom termina războiul ne vom spăla pe mîini și ne vom așeza la masă să judecăm cine ce a făcut pentru salvarea țării, atunci ne vom aduce aminte și de cei ce au merite și de cei ce trebuie pedepsiți pentru nepăsare sau escrocherie... Se prea poate ca presa noastră să se fi străduit să educe societatea, folosindu-se de exemple pozitive, dar drept rezultat s-a născut impresia că în viața noastră socială nu ar mai exista nici o greșeală, nici un defect. Cam scump ne costă acest didacticism! Stalin trage clopotul de alarmă. Ziarele nu vor întîrzia să stîrnească de îndată zarvă, să facă din asta o nouă campanie. În felul acesta se vor liniști pe ei și pe alții, mai înainte de a se fi terminat campania «istorică». Să nu uităm că aceleași ziare au strigat: «Țineți minte cuvintele înțelepte, istorice ale ultrageniaIului (acest epitet este obligatoriu, deși se simte foarte puțină nevoie de el) Stalin: granița noastră este închisă cu lacăt și bine apărată de străjeri credincioși etc.» Sinucidere curată!... În general multe lucruri mergeau prost și acum tragem ponoasele. Cred că nu numai nemților le vom băga mințile în cap, dar și unora dintre compatrioții noștri. Din război vom învăța multe..."

Alexei Ivanovici Zîghin a murit în 1943. Nu știu dacă a ajuns să trăiască pînă în zilele noastre căpitanul M. Șestopal. De altfel și despre mulți alții nu știu nimic. Scriam în anii aceia:

Ni-i teamă de cuvinte, cu toate astea-ți spun
„Adio!" Poate mîine, într-un amurg mai bun,
Voi sta la cumpănă privind cine să fie
Grăbitul trecător pe strada mea pustie...
Sucit e omul și uituc din fire:
Prietenie-ți jură în neștire
Ca peste ani să uite ce și cum...
Dar niciodată al uitării fum
Să-nvăluiască nu va fi în stare
Pădurea Rjevului, tăcerea ei cea mare,
Cînd inima zgîrcite vorbe-ngînă
Și le-ntărește strîngerea de mînă...

Țin în mînă o agendă mică, cu foile ferfeniță. Multe rînduri s-au șters, îmi vine greu să descifrez propriul meu scris. Dar iată o însemnare clară, scrisă de o mînă străină: „De transmis nevestei lui Kokorin că este viu și luptă", apoi un număr de telefon din Moscova. Nu știu care a fost soarta lui Kokorin, nici măcar nu-mi amintesc unde l-am întîlnit, pare-mi-se că în redacția unui ziar de front, dar probabil că am stat de vorbă de la om la om, undeva în vreo pădure, poate, lîngă Rjev...

11

ÎNCĂ din toamna lui 1941 publicam articole în ziarul suedez *Göteborgs Handelstidning;* un an mai tîrziu am aflat de la Alexandra Mihailovna Kollontai, ambasadoarea noastră în Suedia, că unele dintre ele au reuşit să scoată din fire pe nordicii, de obicei atît de calmi, chiar flegmatici. Dar înainte de a trece la alte lucruri, aş vrea să povestesc aici despre Alexandra Mihailovna.

Am văzut-o prima oară la Paris în 1909, la o conferinţă, sau cum se spunea pe vremea aceea — la un referat. Mi s-a părut frumoasă; era îmbrăcată altfel decît se îmbrăcau de obicei rusoaicele emigrante, care vroiau să-şi sublinieze indiferenţa faţă de tot ce era feminitate. Şi, de altfel, tema pe care o dezvolta în referatul său, tema fericirii personale, pentru care este creat omul şi care nu se poate realiza fără fericirea tuturor, era de natură să atragă pe un tînăr de optsprezece ani cum eram eu la data aceea.

Dar de-abia după douăzeci de ani am făcut cunoştinţă cu Alexandra Mihailovna la Oslo, unde ea era ambasadoare.

Deşi se apropia de şaizeci de ani, cu greu mă puteam ţine după ea cînd urca în goană stîncile abrupte. Tinereţea ei se făcea simţită şi în maniera de a discuta, şi în visările ei. Discuţiile la care mă refer datează din 1929 cînd era încă uşor să vorbeşti şi să fantazezi. M-a uimit popularitatea de care se bucura; pe stradă, mulţi trecători o salutau. Cînd am intrat într-o cafenea orchestra a recunoscut-o şi a executat în onoarea ei cîntece ruseşti. Oamenii politici vorbeau despre ea cu respect, iar poeţii şi pictorii aşteptau cu emoţie părerea ei despre vreo expoziţie sau vreun volum publicat.

Discutînd cu mine, Alexandra Mihailovna aducea uneori vorba despre trecut. Era fiica generalului Domontovici, mama ei se născuse în Finlanda. La vîrsta de optsprezece ani Alexandra Mihailovna se căsătorise cu inginerul Kollontai, dar se despărţi curînd de el; confortul vieţii de familie nu-i era pe plac. Începuseră s-o pasioneze ideile revoluţionare; plecă în străinătate, intră în partidul social-democrat, făcu cunoştinţă cu Lenin, Plehanov, Roza Luxemburg, cu Lafargue şi cu soţia acestuia. În 1909 fu deferită justiţiei de autorităţile ţariste din cauza unei broşuri consacrate Finlandei, în care îndemna la răscoală. Kollontai fu nevoită să plece în străinătate. (Finlandezii nu au uitat că Alexandra Mihailovna a luptat pentru independenţa ţării lor şi aceasta a înlesnit luările de contact din martie 1940, cînd au început tratativele de pace. Mă aflam pe atunci la Saltschebaden, locuiam în vila unui actor suedez, Karl Gerhardt. El îmi povesti că în timpul unei nopţi, în casa lui se întîlniseră reprezentanţii guvernului finlandez şi Kollontai. „Om mai inteligent ca ea n-am întîlnit! exclamă el. De obicei, convingerile ferme exclud toleranţa, orizontul larg de vederi, pe cînd doamna Kollontai poseda un tact ieşit din comun...“)

În 1914 nemții au arestat-o pe Kollontai și au întemnițat-o, acuzînd-o de atitudine antimilitaristă. De aci ea a plecat mai tîrziu în Suedia, dar și guvernul neutru, în aparență pașnic, al Suediei a arestat-o și a expulzat-o. Kollontai a trebuit să plece în Canada.

Alexandra Mihailovna păstra un articol publicat în iulie 1917 de ziarul social-democraților de stînga din Suedia, în care se spunea că prietenii au condus-o la gară pe tovarășa Kollontai care pleca la Petrograd unde o aștepta temnița lui Kerenski. Într-adevăr la graniță a fost întîmpinată de cneazul Beloselski, comisarul Guvernului Provizoriu care a îndreptat-o de îndată la închisoarea de femei... După Revoluția din Octombrie Kollontai a fost numită comisar al poporului pentru asigurările sociale, ea a organizat primele creșe, a luptat ca să obțină lapte pentru copii, a elaborat decretele de apărare a mamelor. Proiectul primei legi sovietice privind căsătoria aparține Alexandrei Mihailovna și bineînțeles acolo nu aflăm nici noțiuni ca „mame nemăritate", nici „copii nelegitimi". Din 1922 și pînă în 1946 Kollontai a fost ambasadoarea Uniunii Sovietice în Norvegia, Mexic, Suedia.

De ce m-am apucat să povestesc biografia, să amintesc statele de serviciu ale unui om politic, s-ar zice destul de cunoscut? Timp de șaizeci de ani a luptat Kollontai pentru victoria societății socialiste, dar despre ea s-a scris puțin, mai puțin decît despre unele persoane oficiale, cîtuși de puțin interesante...

Îmi plăcea democratismul înăscut al Alexandrei Mihailovna. Știa să discute firesc, rămînînd ea însăși, și cu regele Suediei, personaj atît de solemn, și cu minierii. Prezentîndu-mi femeia ei de serviciu, a spus: „E secretara mea personală". La ambasadă luau masa cu toții împreună: funcționarii, șoferii, femeia de serviciu. Kollontai avea un talent deosebit de a educa oamenii și mulți tineri care au lucrat sub conducerea ei îi datorează dezvoltarea lor spirituală.

În 1929 îmi spunea că se simte nevoia unei forme moderne în artă, aprecia lucrările pictorilor tineri din Norvegia și din Mexic, îi plăcea Van Gogh. Odată, în 1933, discutînd despre literatură, Alexandra Mihailovna îmi spuse mirată: „Am primit două romane noi. Spune-mi ce rost au acești eroi ca niște copii-model? Și asta după Tolstoi, Dostoievski, Cehov..."

În mai 1938, reîntorcîndu-mă de la Moscova în Spania, am trecut prin Stockholm. Am găsit-o pe Alexandra Mihailovna îmbătrînită, tristă. La masă a fost invitată Palencia, ambasadoarea Republicii Spaniole. Cînd Palencia povesti despre noile cadre de comandă ale armatei, care se formaseră în luptă, Alexandra Mihailovna se învioră: „Și eu am impresia că nu e încă totul pierdut..." După ce Palencia plecă, Alexandra Mihailovna mă întrebă: „Ce mai e pe-acasă?" Și adăugă în grabă: „Poți să nu-mi răspunzi, știu". La despărțire îmi spuse: „Îți doresc multă tărie. Acum ai nevoie de ea îndoit, nu numai pentru că vei fi curînd la Barcelona, dar și pentru că ai fost recent la Moscova".

Mai păstrez cîteva scrisori primite de la Alexandra Mihailovna în timpul războiului. Îmi scria

despre articolele mele şi, în treacăt, vorbea şi de ea: „Lucrez foarte mult, sînt probleme foarte importante". Aşa îi era firea.

Am vizitat-o pe Alexandra Mihailovna în ultimii ani ai vieţii sale. Era pe jumătate paralizată, totuşi continua să lucreze. Funcţionarii Ministerului de Externe veneau să-i ceară sfaturi. Îşi scria memoriile pe care le destina viitorilor istorici, vroia să povestească ceea ce avusese prilejul să vadă şi să trăiască. A murit în vîrstă de optzeci de ani.

Dar acum trebuie să renunţ de a mai vorbi despre acest suflet mare şi să revin la probleme de politică măruntă. Precum se ştie, în timpul celui de-al doilea război mondial, Suedia a rămas neutră. Totuşi guvernul a îngăduit lui Hitler să transporte prin teritoriul suedez trupe şi muniţii. Unor suedezi acest lucru le plăcea, alţii se împăcau cu el scrîşnind din dinţi, alţii se indignau.

Ziarul *Göteborgs Handelstidning*, care avea o orientare favorabilă aliaţilor, îmi propuse să-i trimit articole din Moscova. Îmi dădeam seama că situaţia Suediei este grea şi căutam să scriu cît mai delicat. Cu toate acestea articolele mele treziră indignarea nemţilor. Biroul german de informaţii anunţă că, la o conferinţă de presă, reprezentantul Ministerului de Externe ar fi prevenit pe suedezi că „articolele lui Ehrenburg care apar în ziarul din Goteborg sînt incompatibile cu neutralitatea şi pot avea consecinţe neplăcute pentru Suedia".

Unele ziare suedeze: *Stockholms Stidningen*, *Göteborgs Morgen*, *Aftonbladet* şi altele luară atitudine favorabilă lui Ribbentrop. Deosebit de plastic s-a exprimat *Dagsposten*: „Ehrenburg a depăşit orice record de sadism intelectual. Nu are rost să mai criticăm aceste minciuni şi porcării şi să dovedim că Ehrenburg încearcă să atribuie nemţilor ceea ce de obicei săvîrşesc ostaşii armatei roşii".

Domnul Tegner, redactorul ziarului sportiv de largă circulaţie *Idrottsbladet* făcea zgomot de parcă ar fi fost la un meci de fotbal. După spusele diferiţilor suporteri ai lui Hitler, articolele mele erau legate de scufundarea vaselor suedeze în Marea Baltică, de planurile ruşilor de a cuceri Stockholmul şi de alte lucruri înspăimîntătoare.

Articolele pe care le publica ziarul din Göteborg erau reproduse de presa ilegală din Norvegia şi Danemarca, ceea ce bineînţeles irita pe nemţi. Drept care *Franckfurter Zeitung* scria că „toţi suedezii cu bun simţ protestează împotriva ospitalităţii acordate unui sîngeros provocator al Moscovei". Ziarul cita cuvintele exploratorului Sven Hedin despre „aprigul urs rus" şi elogia pe un suedez care se înscrisese voluntar în armata germană.

Printre cei ce luară atitudine împotriva mea se afla şi Anders Erne, şeful poştei şi al telegrafului, persoană cu post de răspundere. El scrisese un articol „Ilya Ehrenburg în Suedia", în care spunea: „Este vorba de o încercare de a cuceri Suedia din interior cu scopul de a o incorpora U.R.S.S-ului". Lucrurile se petreceau în iulie 1942, cînd armata noastră sîngera din plin în stepele Donului.

La începutul anului 1943 ziarul suedez *Volks-vilan* scria următoarele: „Am publicat comentariul lui Ilya Ehrenburg la ultimul discurs al lui Hitler. Am eliminat o serie de pasaje pentru ca articolul să nu conţină nimic jignitor la adresa conducătorului statului german. Articolul nu a ridicat nici o problemă la organele de control ale presei. Totuşi a doua zi a avut loc o şedinţă a guvernului care a hotărît ca toate numerele conţinînd articolul lui Ehrenburg să fie confiscate. Socotim că s-a sărit peste cal."

Profesorul Segerstedt, redactorul ziarului *Göteborgs Handelstidning* îmi transmise că deşi cenzura îl obligă să facă uneori tăieturi în articolele mele, îmi mulţumeşte din toată inima şi este bucuros să-mi comunice că primeşte numeroase scrisori de aprobare din partea cititorilor ziarului. A. M. Kollontai îmi scria: „Ştii doar cît de mult eşti preţuit şi iubit în Suedia..."

Cînd veneam la Moscova îl vizitam uneori pe Andvord, ambasadorul Norvegiei. Era un om plăcut, amabil. Împreună ne-aduceam aminte de prietenii din Norvegia. Auzise de polemica ce se purta în jurul meu în presa suedeză şi-mi spuse: „Nu-l băga în seamă pe directorul poştei. E director şi atîta tot. Pe cînd scrisorile le scriu suedezii de rînd. Sînt oameni cumsecade, ei cunosc soarta Norvegiei şi suferă pentru ea, iar uneori le e şi ruşine..."

La cinci ani după sfîrşitul războiului am fost într-o vizită în Suedia. Am ajuns şi la Göteborg. Ziarul *Göteborgs Handelstidning* (profesorul Segerstedt nu mai era acolo) a publicat o notiţă foarte puţin amabilă despre fostul lui colaborator din anii războiului. Nu m-am mirat. Înţelesesem de mult că acolo unde politica hotărăşte totul, memoria este o prejudecată împovărătoare.

În schimb am întîlnit în Suedia oameni care căutaseră să ne ajute în anii grei. Am făcut mai îndeaproape cunoştinţă cu Georg Barnting pe care-l întîlnisem în Spania, cu Meer, cu mulţi alţii. Mi-am dat seama că ambasadorul Norvegiei avusese dreptate: în Suedia erau mulţi oameni cumsecade. Toţi îşi aminteau cu cele mai bune sentimente de A. M. Kollontai.

Care ar fi deci concluzia? Viaţa unei ţări străine îţi aminteşte de o sală de teatru, cufundată în întuneric; numai scena este luminată. Pe scenă apar şi dispar actori, totul depinde de evenimente, de conjunctură, de capriciile regizorului, căruia îi spunem istorie. Cînd Hitler se apropia de Volga, şi se afla în Egipt, încercînd să-şi deschidă drum spre India, în teatrul suedez se juca o piesă proastă într-o montare proastă. Curînd piesa a fost scoasă de pe afiş. Armata Roşie a îngăduit suedezilor să-şi exprime părerea. Dar ce s-a întîmplat cu sala? În sală stau spectatori de rînd care pot aplauda sau, dimpotrivă, fluiera spectacolul, dar nu au putinţa de a-şi introduce replicile în piesă. Iar dacă se întîmplă ca uneori spectatorii să năvălească pe scenă, atunci cad nu numai decorurile, se dărîmă şi teatrul...

12

COMUNICATUL care anunța încheierea bătăliei de la Stalingrad, m-a surprins pe drum, în timp ce mergeam la Kastornaia împreună cu S. I. Loskutov, fotoreporterul ziarului „Krasnaia Zvezda". Mă aflam într-o dispoziție excelentă. Era limpede că se petrecuse o cotitură ; pînă atunci trebuia să cred în victorie în ciuda a tot ce se întîmpla, pe cînd acum nu mai exista loc pentru îndoieli, victoria era asigurată.

Erau niște geruri cumplite, se anunța februarie, cu viscolele lui puternice care îți biciuie fața. Cînd am ajuns la Kastornaia, era o seară rece și senină. Luna își revărsa lumina ei verzuie, moartă, peste cîmpul de zăpadă, peste cadavrele sfîrtecate de obuze, strivite de tancuri. Am stat cîteva clipe, am privit, și am intrat într-o izbă.

Dimineața am hoinărit mult în jurul Kastornei. Retrăgîndu-se de la Voronej, diviziile germane nimeriseră aici într-o capcană și o comună anonimă, deveni dintr-o dată celebră. Vedeam camioane răsturnate, camionete pierdute prin troiene, *Opel*-uri, *Citroen*-uri, *Fiat*-uri, cu care altă dată tinerii căsătoriți plecau la mare, autobuze italiene cu părțile laterale smulse, hîrtii ale statului major, cadavre ciopîrțite, bucătării de campanie, un cap cu cască, sticle de șampanie, serviete, mîini rupte, mașini de scris, mitraliere, o mică păpușă pariziană cu gene lungi, și un călcîi gol, parcă crescut din zăpadă.

Un om mort te impresionează chiar și la război. Fără să vrei te întrebi cine este, pentru ce a venit aici, ce a rămas de pe urma lui, și în acest sentiment e ceva omenesc. Dar la Kastornaia nici nu se punea problema destinului individual al unuia sau altuia dintre soldați. Soarele de iarnă lumină timp de vreo oră și în razele lui cadavrele semănau cu figurile de ceară dintr-un muzeu, iar cîmpul de zăpadă presărat cu fiare, cu cadavre sfîrtecate, și cu cratere negre, părea a fi macheta unei lumi de mult apuse.

Un locotenent mă invită să iau cîteva înghițituri de coniac. Ne aflam într-o izbă întunecoasă, încălzită de suflarea numărului mare de oameni prezenți acolo. Toți se întreceau în a vorbi. Locotenentul povestea că într-o singură zi au străbătut în stepa înzepezită 30 de kilometri. „Trăgeam dar simțeam că adorm și cad din picioare..." Mi-a rămas în minte tînărul căpitan Tișcenko. Într-un moment de panică, de haos, el s-a văzut înconjurat de nemți. „Ce să fac ? De fapt noi îi încercuisem, dar cînd colo, mă uit în jurul meu, numai „Friți"-i... Nici nu știu cum de mi-a venit în cap probabil că de spaimă, am apucat pe unul de mînă și-i spun : «Bravo, bine faci că te predai, gut, foarte gut...» Atunci și ceilalți au ridicat mîinile sus".

Iată o însemnare făcută : „Plutonierul Koriavțev a nimerit în apa rece ca gheața. Comandantul companiei îi spune : «Intră în casă, ai să răcești». Iar plutonierul răspunde : «Nu mi-e frig, mă încălzește ura»".

Soldatul Neimark avea mîna bandajată. Înainte de război fusese contabil la Cernigov. Acum era murdar, neras — cu peri cărunţi pe obraji. Spunea zîmbind cu umor cam amar: „Există o zicală «Noroc evreiesc», priviţi, am avut într-adevăr noroc, am pierdut trei degete, dar două tot mi-au rămas şi exact acele de care am nevoie ca să pot trage în continuare. Vă mărturisesc că am mare poftă să ajung la Cernigov..."

Am notat de asemenea o lungă discuţie purtată cu Otto Singers, ofiţer din statul major al Corpului 13, trimis într-o misiune de recunoaştere. Era un om în vîrstă, inteligent. A început prin a-mi spune: „Nu sînt orbit de măreţia lui Hitler, dar nici nu vreau să-l învinuiesc. Este exact ceea ce este. Are meritul de a fi reuşit să trezească în sufletul germanilor sentimentul de mîndrie naţională. Partea proastă este însă că naziştii îi împiedică adesea pe ofiţerii bătrîni, cu experienţă, să ducă războiul... Lichidarea comunismului ca şi a evreilor, fac parte desigur din programul partidului. Pe mine unul politica nu mă interesează, iar militarii nu pot avea milă de populaţia adversarului, războiul e război. Dar, bineînţeles, silniciile, jafurile, contribuie la descompunerea morală a oricărei armate, chiar şi a uneia ca cea germană. De fapt, însă, nici asta nu-i lucrul principal..." Tăcu, şi numai după o oră, timp în care se încălzi şi fumă cîteva ţigări, deveni sincer: „Credeţi că serviciul nostru de spionaj nu vă cunoştea rezervele? Generalul Storm avea notate nu numai numerele diviziilor dumneavoastră, dar şi toate datele cu privire la numărul de ostaşi, la tehnică. Asta-i

o istorie veche!... Cînd iscoadele au comunicat că lîngă Kotelnikov sînt masate divizii ruseşti, ştirea n-a ajuns mai departe de comandantul armatei. Generalul von Sahlmut a spus că asemenea informaţii nu sînt primite cu plăcere la Cartierul general. Este primejdios să raportezi Führerului ştiri de felul acesta. Numele respectivului general rămîne legat de o impresie neplăcută. Există după cît se vede o lege a asociaţiilor... În concluzie cred că s-ar putea schimba titulatura serviciului de informare, căci de fapt ne ocupăm mai mult de dezinformare. Generalul Strom îl înşală pe generalul von Sahlmut, acesta pe generalul Keitel, Keitel pe Führer. E un lanţ care trage Germania în prăpastie..."

Mergînd mai departe am ajuns la Scigrî la cîteva ore după ce unităţile noastre pătrunseseră în oraş. Am sosit seara tîrziu, am bătut îndelung la diferite case, dar nicăieri nu ne-a răspuns nimeni. În sfîrşit, cineva ne-a găzduit. Serghei Ivanovici Loskutov s-a aranjat la nişte bătrîni simpatici, iar pe mine m-au condus într-o odaie în care locuia o femeie tînără cu băieţelul ei în vîrstă de şase sau şapte ani. Băieţelul s-a trezit din somn, a început să plîngă, să ceară dulceaţă. Maică-sa l-a luat la ea în pat, iar eu m-am culcat pe un mic divan. La lumina palidă a becului, am desluşit chipul gazdei mele, un chip frumos de rusoaică, trist şi obosit. Mă simţeam stînjenit că o deranjasem. I-am spus că acum toate spaimele au trecut, că se va putea odihni şi linişti. Femeia a început să plîngă: de un an şi jumătate nu ştia nimic de soţul ei. Era

aviator și ultima scrisoare o primise la începutul războiului. M-a întrebat cum l-ar putea găsi ; era limpede că numărul poștei militare se schimbase, iar ea nu știa nici măcar în ce unitate fusese. Am adormit ; m-a trezit glasul plîngăreț al băiatului, care-și amintise iarăși de dulceață. În sfîrșit am zărit obiectul aspirațiilor sale, o cutie de conserve purtînd o inscripție în limba franceză. Gazda m-a invitat să iau cu ei micul dejun și mi-a explicat : „Avem multe alimente de tot felul. Nemții le-au lăsat baltă la plecare, iar noi le-am strîns aseară."... Am întrebat-o cum s-au comportat nemții. Ea mi-a spus : „Parcă dumneavoastră nu știți ? Ăștia nu sînt oameni. Din fericire, nu am avut ocazia să am de-a face cu ei. Au fost încartiruiți în case bune, iar eu după cum vedeți, stau într-o chițimie. Nici un neamț n-a venit aici..." Băiatul o întrerupse : „Mamă, unchiul Otto venea în fiecare zi. Se juca cu mine, se juca cu tine". Femeia roși puternic : „Nu mai scorni prostii !" Dar băiatul o ținea morțiș : „Nu scornesc nimic. Unchiul Otto a promis să-mi aducă o căsuță de ciocolată"... Femeia mă privi înspăimîntată. I-am spus : „Nu vă fie teamă, n-am să povestesc la nimeni" ; apoi am plecat. (Scena mi s-a întipărit în minte ; în romanul „Furtuna" doctorul Krîlov rămîne peste noapte într-un orășel și aude un băiețel povestind despre unchiul Otto.)

Colonelul mă anunță că a fost reținut un trădător, un „polițai". În odăiță se afla un bărbat de vreo 35 de ani, cu ochi apoși, cu mărul lui Adam proeminent, care mi-aruncă o privire stinsă. Îmi

povesti că nemții organizaseră la Scigrî „cursuri de polițai", pe care le urmase și el. De fapt nu făcuse nimic rău — zicea el — doar compusese o scrisoare de mulțumire din partea absolvenților școlii pentru comandantul Pauling. Acum toți și-au adus aminte de ea. „Ce prostie... Niciodată nu am excelat prin spirit practic..." Începu să se tînguie : „M-am speriat, am fost un laș, iar acum ai mei dau în mine". O clipă mai tîrziu, prinse îndrăzneală : „Spuneți-mi și mie, vă rog, ce rău am făcut ? De ce trebuie să răspund pentru oalele sparte ? Nemții au spus că organizează niște „cursuri" și m-am înscris și eu. Am școala medie, am vrut să urmez mai departe, dar n-am avut parte. Întrebați lumea, înainte de război am avut muncă de răspundere și mi-am îndeplinit-o corect, n-am avut nici o abatere. Trebuie să țineți seama de împrejurări. Sînt primul care se bucură că s-au întors ai noștri. De ce au sărit cu toții împotriva mea ? N-am stat la Moscova, nu e vina mea că aici au comandat nemții..."

În oraș nu mai rămăseseră decît căsuțe de lemn. Înainte de plecare, nemții dăduseră foc la toate casele solide. În parc am văzut șiruri lungi de cruci, erau morminte nemțești. Oamenii povesteau cîte induraseră : pentru că partizanii aruncaseră în aer un pod nemții împușcaseră șaizeci de ostateci. Primăvara spînzuraseră în piață șase femei pentru că ar fi avut legături cu partizanii. Lumea plîngea, însoțindu-le la locul execuției. Văzînd o fetișcană sulemenită, una din femei i-a strigat : „Rușine să-ți fie, că te-ai înhăitat cu nemții..."

(În romanul „Furtuna“ citez un cîntec pe care l-am auzit într-unul din orașele eliberate de ocupație germană :

V-ați făcut coafurile după placul nemților.
Vă-nvîrtiți, sfîrlează pîn' vă vine rău.
Dar veni-vor șoimii iar — vai, de voi, boitelor!
Vă va-ntoarce spatele orișice flăcău...)

Frații Rusanov au murit torturați de hitleriști...

Colonelul îmi spuse că unitățile noastre înaintează rapid spre Kursk, că peste vreo două-trei zile vor elibera, probabil, orașul. Am plecat în direcția indicată de el și la Kosarje am nimerit sub un bombardament crunt. Ne-am trîntit în zăpadă, iar cînd ne-am ridicat tot cîmpul era acoperit de pete mari negre.

Se stîrni un viscol puternic. Șoferul înjura, la fiecare sută de pași ne opream, coboram din mașină, încercam să ne dăm seama încotro trebuie s-o luăm — drumul nu se mai zărea. După 10, poate 15 km, mașina se împotmoli. Se lăsa întunericul, era ora patru după-amiază. Mîncare nu aveam și ne era frig. Motorul nu mai funcționa. Eram mai curînd prost îmbrăcat, cizme, mănuși de piele în loc de mănuși de lînă cu un deget. Se întunecă de-a binelea. La început mi-a fost frig, dar apoi, pe neașteptate, am început să mă simt bine, mi se făcu chiar cald. Serghei Ivanovici Loskutov înjura, spunea că de în dată ce se luminează de ziuă, merge să caute o casă unde să tragem. Șoferul și cu mine tăceam. De dormit nu dormeam, mă aflam numai într-o stare de somnolență, și mă simțeam neobișnuit de bine. Într-un cuvînt, începusem să înghet.

De cîteva ori în viață am avut ocazia să întrevăd moartea. Lucrul cel mai neplăcut este să te sufoci. Am zburat o dată, pe viscol, peste Alpi împreună cu Korneiciuk, Vanda Vasilevskaia și Fadeev. Avionul minuscul se ridicase la 4000 m înălțime. Fadeev continua să citească. L-am privit pe Korneiciuk și m-am înspăimîntat, fața lui se făcuse verzuie. Deschideam într-una gura, dar simțeam că nu mai pot să respir. Cînd stewardessa mi-a adus perna cu oxigen, nu mai aveam putere nici să respir. Îngrozitoare senzație !

În schimb noaptea petrecută între Kosarja și Zolotuhino mi-o amintesc cu plăcere. Cîte n-am visat atunci ! Am impresia că niciodată în viață n-am cunoscut atare stare de euforie. Mai tîrziu, șoferul mi-a povestit că și el începuse să înghețe și de asemenea avusese vise foarte frumoase. Dar Loskutov nu înțelegea să se împace cu soarta, vroia să ne salveze cu orice preț. Abia miji de ziuă, și el spuse : „Eu plec“. I-am răspuns că e o prostie, l-am mai zărit o clipă, înotînd prin troiene și apoi m-am cufundat din nou în visele mele. Ca prin ceață mi-aduc aminte de o sanie care a venit. Cineva m-a scos din mașină și m-a acoperit cu un cojoc. Loskutov zîmbea.

Un maior îmi întinse un pahar de votcă. L-am băut dușcă și nici măcar n-am simțit că e votcă. Maiorul clătină din cap și mai turnă o jumătate de pahar. Bineînțeles, dacă aș fi băut în stare normală această cantitate, și încă pe stomacul gol, aș fi căzut sub masă. Dar de data aceasta, după

ce am luat și o gustare, am fost în stare o oră mai tîrziu, să discut cu ofițerii batalionului de artilerie cum să ajung la Kursk și să urmăresc drumul pe hartă. Mașina noastră a fost remorcată pînă la Zolotuhino, iar de acolo am plecat cu trenul.

(În vara lui 1962, după încheierea unei ședințe a comitetului de pregătire a Congresului pentru dezarmare, la care reprezentantul Kenyei explicase pacifiștilor că mao-mao nu este un trib, ci un partid, vecinul meu Nikolai Bazanov, un om modest și pașnic, m-a întrebat pe neașteptate dacă-mi mai amintesc cum au încercat să mă readucă la viață artileriștii lîngă Zolotuhino. Îl mai întîlnisem și pînă atunci pe Nikolai Bazanov, dar nici prin cap nu-mi trecuse că el ar fi maiorul, care mă tratase cu vodcă în dimineața aceea de februarie.)

Într-o zi mi-a fost înmînat un dosar pe care scria : „În legătură cu prezența pe front a lui Ilya Ehrenburg. 35 de pagini numerotate. Început la 5 februarie 1943, terminat la 20 februarie 1943." Dosarul conținea telegrame semnate de mine și de maiorul Loskutov : „Sosit la Topaz, plecăm la unități". „Sosit la Projector", „Plecați la gospodăria lui Cerneahovski". Telegramele sînt adresate la „Barhat", așa era denumirea Moscovei. „Projector", „Topaz", „Cadmia", erau denumirile statelor majore ale diferitelor armate. După 6 februarie n-am mai dat nici un semn de viață și generalul Vadimov alarmîndu-se începu să expedieze telegrame : generalului Pigurnov, șeful Direcției Politice a frontului de la Breansk, generalilor Cerneahovski și Puhov, corespondenților ziarului „Krasnaia Zvezda", colonelului Karinov și maiorului Smirnov, îi chemă chiar prin fir direct. Maiorul Smirnov îi răspunse cu logică deplină : „Se vede că Ehrenburg s-a împotmolit pe drum, de patru zile e un viscol cumplit și drumurile sînt troienite". Dar generalul Vadimov cerea să fiu căutat fără întîrziere. O sperie chiar pe Liuba și nu se liniști decît după ce primi telegrama : „Sosit la Kursk statul major armata 60".

La Kursk m-am așezat să scriu un articol. Pentru prima oară de la începutul războiului, timp de trei săptămîni numele meu nu apăruse prin ziare.

Nemții au stat la Kursk cincisprezece luni. În acest oraș am avut ocazia să văd ce înseamnă „ordinea nouă" de care vorbea ziarul „Știrile Kurskului", ce apăruse în timpul ocupației. Priveam cu curiozitate oamenii, unii erau ca încremeniți, alții surescitați vorbeau fără încetare. Se aflau printre ei și eroi, și lași, și filistini care se deprinseseră să jefuiască, să facă speculă, să împuște, s-o ducă în chefuri. Din relatări se contura tabloul unei vieți înfrigurate, haotice, fără sens. În sala de ședințe a primăriei orașului, am văzut atîrnînd un portret al lui Hitler. Primar fusese un oarecare Smialkovski. Am parcurs rapoartele pe care le trimitea generalului Marcell, comandantul orașului. Primarul mort de frică, se lingușea, căutînd să-și dovedească devotamentul față de Führer.

În timpul nemților funcționaseră cîteva întreprinderi : fabrica de tricotaje, fabrica de pielărie și o moară. Consignațiile erau în floare, dar adevăratul suflet al orașului era piața. Aici se făcea

negoț cu zahăr, medicamente, ciorapi italienești furați de la nemți, samagon. Portarul unui bloc se îmbogățise denunțînd două evreice bătrîne care se ascunseseră în subsolul imobilului ; devenise omul de încredere al Gestapoului, primise o locuință elegantă și o ducea minunat. Un medic comercializa în piață sulfamidele. Cherchelit fiind, spunea : „Și totuși nu-mi pare rău că am rămas. Nici vorbă, nemții sînt niște tîlhari. Dar mi-aș fi putut eu oare imagina că e posibil să bei în fiecare seară coniac franțuzesc și să faci cadou fetelor ciorapi...?"

Am cunoscut o fată, fostă studentă la Institutul pedagogic, care printre lacrimi îmi povesti totul : „Am încredere în dumneavoastră, v-am citit romanul în care vorbiți despre dragoste, nu-mi mai amintesc titlul, e acolo o franțuzoaică... Nu știu de a fost din partea mea iubire, sau pur și simplu, m-am îndrăgostit pentru că mi-era tare urît. Dar omul acela era rezervat, nu făcea decît să-mi sărute mîna. Știa să cînte foarte bine la pian și să vorbească despre sentimente. Niciodată pînă atunci nu auzisem cuvinte ca acestea. Asta m-a emoționat... Iar acum trebuie să plătesc..." Fata mă privea cu ochi lacomi, așteptînd cuvinte de compasiune. Dar eu am tăcut. Mulți ani mai tîrziu am văzut filmul „Hiroșima, dragostea mea" în care o tînără franțuzoaică se îndrăgostește în timpul ocupației de un soldat german. După ce nemții au fost izgoniți, fata a ajuns de batjocura oamenilor, au tuns-o chilug, și chipul ei semăna cu cel al unei fiare hăituite. Actrița juca bine și eroina filmului mi-a trezit milă. Mult timp m-am tot gîndit la „ciudățeniile dragostei". De ce nu mi-a

trezit compasiune tînăra din Kursk ? Pentru că totul era încă mult prea proaspăt. Cu puțin timp înainte discutasem cu învățătoarea Kozub, pe care nemții o trimiseseră să sape șanțuri, și un ofițer o pălmuise. Am cunoscut o altă învățătoare, Privalova, căreia nemții îi uciseseră băiatul. Am discutat cu singurul evreu din oraș care scăpase cu viață. Zăcuse de tifos la spital și infirmierele le-au spus nemților că a murit. Toți ceilalți fuseseră uciși în suburbia Scetniki. Sugarii au fost trîntiți cu capul de pietre. Mă simțeam ca o stană de piatră. Nu contest că neamțul de care se îndrăgostise studenta putea să aibă mustrări de conștiință, chiar să sufere, cine știe ? Dar atunci nu-mi ardea de „ciudățeniile dragostei".

Întîlnind o studentă a Institutului pedagogic, Zoia Emilianova, care furnizase partizanilor arme, m-am bucurat de parcă aș fi găsit apă vie. Am notat în carnetul meu : „Zoia, iată o adevărată comsomolistă". (Mai tîrziu fata aceasta mi-a trimis din cînd în cînd scrisori, n-am vorbit cu ea mai mult de o oră și totuși a rămas în amintirea mea ca un suflet apropiat.)

Am mai cunoscut și alți oameni curajoși, nobili, dar n-am să ascund că-mi simțeam tot timpul pe suflet o piatră. Știam că populația cunoscuse din plin suferințele. Nici nu se puteau compara rînduielile instaurate de fasciști, în orașele ocupate din Franța, Olanda, Belgia, cu cele care domneau în regiunile Uniunii Sovietice cotropite de hitleriști. Totuși în ciuda represaliilor oamenii au rămas neîmblînziți și de aceea orice indiciu de bună

stare era insuportabil. Viața noastră, a tuturor era numai tristețe, jignire, mînie. Uite, trece o femeie îmbrăcată la modă. De unde are puloverul ? Cu ce a făcut comerț acest cetățean rumen, cu mustața roșcată ? Cu praf de ouă, sau cu cizmele celor spînzurați ? În anii ce au urmat am văzut multe orașe eliberate, am văzut lacrimi de bucurie, mormintele eroilor, zîmbetele lingușitoare ale colaboraționiștilor. Am înțeles că în timpul ocupației a fost o viață fantomatică. Bărbați tineri aproape că nu existau. Ei luptau în armata noastră. Cei nesupuși erau împușcați sau trimiși să muncească în Germania. „Laptele de pe care s-a luat caimacul, nu poate fi hrănitor" mi-a spus o femeie bătrînă la Orel. (A trecut sub tăcere, din modestie, că adăpostise în subsolul casei sale un ostaș al Armatei Roșii, care fusese rănit, lucrul mi s-a povestit mai tîrziu la sovietul orașului.) Kurskul mi s-a întipărit atît de puternic în amintire pentru că a fost primul oraș eliberat pe care l-am văzut.

La Kursk am făcut cunoștință cu Ivan Danilovici Cerneahovski. M-a uimit tinerețea lui. Avea treizeci și șase de ani ; energic, vesel, înalt, părea și mai tînăr. Chiar de la prima discuție mi s-a părut altfel decît ceilalți generali. Îmi spuse că nemții se vaită acum de „situația paradoxală" după care „rușii atacă din vest, și uneori sîntem nevoiți să ne croim drum spre est". Ivan Danilovici spunea : „În genere au cam uitat de propria lor teorie «a cleștilor». În schimb noi am învățat cîte ceva de la ei..." Deși era tanchist, spunea : „Tancurile par a deschide astăzi începutul unei noi ere militare, dar de fapt e mai curînd sfîrșitul ei. Nu știu de unde vor veni inovațiile, dar eu unul cred mai curînd în romanele utopice ale lui Wells, decît în părerile lui de Gaulle, Guderian sau ale tanchiștilor noștri. Înveți, înveți, și într-o bună zi îți dai seama că viața răstoarnă adevăruri imuabile..." La întîlnirea următoare vorbi despre întîmplare : „Nu știu exact ce rol a jucat guturaiul lui Napoleon în timpul bătăliei hotărîtoare. S-a scris mult prea mult despre asta... Dar în viață există multe lucruri întîmplătoare care schimbă cursul evenimentelor. Întocmai ca și cu rolul personalității în istorie. Bineînțeles că hotărîtori sînt factorii economici, baza, dar pe lîngă aceasta trebuie să ținem seama de faptul că poate să apară un Napoleon dar poate și să nu apară..."

Cîteva luni mai tîrziu, cînd l-am întîlnit din nou lîngă Gluhov, mi-a spus despre Stalin : „Vedeți, asta înseamnă dialectică, nu în teorie, ci un exemplu viu. Este imposibil să-l înțelegi pe acest om. Nu rămîne decît să ai încredere în el. Niciodată nu mi-aș fi imaginat că în locul instrumentelor precise, în locul analizei riguroase, poate să apară un asemenea nod de contradicții..."

Judecînd după cuvintele citate, Cerneahovski ar fi trebuit să fie un om posomorît din fire, dar era vesel, de o veselie fără margini, așa cum obișnuiește natura să-și binecuvînteze favoriții. Și la Kursk rîdea, glumea. Pe neașteptate sări în picioare și începu să declame :

Tinerețea-n luptă ne-azvîrlea
Cu sabia-n mînă...

Rîse apoi : „Dacă stai să analizezi, e naiv. Dar de fapt nu e o naivitate, e un lucru mai inteligent decît orice curs de istorie... Se zice că lui Eduard Bagrițki îi plăceau păsările. Știți, la Uman, un bătrînel mi-a povestit cîndva că regele David scria psalmi și avea obiceiul să salute broaștele pentru că acestea orăcăiau admirabil, zicînd că și asta e poezie..."

Norocul l-a însoțit necontenit pe Cerneahovski în timpul războiului. Fără îndoială omul acesta stăpînea la perfecție știința militară, dar lucrul nu este suficient pentru a deține victorii. Era îndrăzneț, nu aștepta să i se dea ordine, iar în clipele grele steaua lui norocoasă îl salva. La începutul războiului comandase doar un corp de tancuri, iar în vara lui 1944 ajunsese comandantul Frontului 3 bielorus. A intrat primul în Germania. În februarie 1945 mă aflam în Prusia Orientală, în orășelul Barstein. Cerneahovski telefonă la statul major al armatei, invitîndu-mă să-l vizitez : „Vino mai repede, ne apropiem de sfîrșit". Trei zile mai tîrziu a fost ucis.

Pe alți generali i-am întîlnit și în anii ce-au urmat, la ședințele Sovietului Suprem, la recepții, la parăzi. Unii dintre ei au murit de moarte bună, alții au ieșit la pensie, unii mai sînt încă în serviciu. Dar Ivan Danilovici a rămas în amintirea mea tînăr. Parcă-l văd recitind versuri romantice în acompaniamentul tunurilor, sau împărtășindu-mi observațiile sale inteligente și amare...

Să revin la martie 1943. Urmă o acalmie de lungă durată. (Luptele de la Kursk izbucniră patru luni mai tîrziu.) Ziarele erau pline de liste cu

numele celor decorați, cu fotografiile noilor ordine și epoleți, cu articole despre tradițiile detașamentelor de gardă, cu telegrame de felicitare. În drum spre Moscova am înnoptat într-o izbă undeva lîngă Efremovo. Pe cuptor ședea un ostaș. Se descălțase și bombănea : „Mergem, tot mergem... O să ne rupem picioarele mai sus de genunchi... Să vedeți ce scrisoare am primit ieri, Doamne, Dumnezeule !" Am adormit fără să mai aud ce scria în scrisoare. De altfel în vremea aceea care dintre noi nu scria sau nu primea secrisori dintr-acestea ?...

13

CU Konstantin Alexandrovici Umanski mă împrietenisem pe la începutul anului 1942. Locuia ca și mine la hotelul „Moscova", ne vedeam aproape în fiecare zi, (Mai bine zis în fiecare noapte, eu veneam tîrziu de la redacția ziarului „Krasnaia Zvezda", pe la două, uneori pe la trei noaptea, iar Konstantin Alexandrovici se întorcea cam pe la aceeași oră de la Ministerul de Externe. Lui Stalin îi plăcea să lucreze noaptea, funcționarii cu munci de răspundere știau că poate telefona, poate cere o informație, un material). În iunie 1943 Umanski a plecat în Mexic și de atunci nu l-am mai văzut. S-ar părea că un an și jumătate nu e un răgaz prea mare, dar vremurile erau foarte grele și deși sarea se dădea pe cartelă, aș

putea zice că noi doi am mîncat împreună pudul de sare de care vorbește proverbul rusesc.

Mi-am pus acum și întrebarea de ce vorbesc prea puțin despre oamenii politici pe care mi-a fost dat să-i întîlnesc de voie sau de nevoie, doar am trăit într-o epocă în care politica se amesteca în viața fiecăruia dintre noi și adesea comunicatele din presă mă emoționau cu mult mai mult decît o carte sau un tablou. Explicația cea mai probabilă este că nu cunoaștem suficient pe unii sau pe alții dintre cei cu care viața mă punea în contact. Multe le hotărăște meseria omului, dacă aceasta nu este întîmplătoare sau impusă. Bineînțeles, am înclinările mele, simpatiile mele, munca mea. Dar prin specificul meseriei sale, scriitorul este arareori un profesionist îngust. El trebuie să înțeleagă, să cunoască viața sufletească a celor mai diferiți indivizi. Căpitanul Dreyfus a fost un specialist cu orizont limitat, care n-a putut înțelege niciodată de ce i-a luat apărarea Emile Zola. Pentru Mihailovski Cehov a rămas neînțeles, pe cînd Cehov îi înțelegea foarte bine și pe narodnici și pe liberali.

Cu Umanski m-am împrietenit pentru că el nu semăna cîtuși de puțin cu majoritatea celor din cercul său. Îmi vorbea arareori despre trecutul său, timpul nu era prielnic pentru a depăna amintiri. Cu toate acestea e neîndoielnic că drumurile noastre trebuie să se fi încrucișat, probabil am avut prilejul să ne întîlnim, dar epoca a șters din amintire întîlnirile fugare. E greu de presupus că diplomații de la Washington știau că acel consilier al ambasadei URSS, iar mai tîrziu chiar ambasador care îi uimea pe toți cu tinerețea și cunoștințele

sale politice, scrisese în 1920, în limba germană, o carte care nu era consacrată nici tratatului de la Versailles, nici blocadei diplomatice, ci pictorilor care se impuseseră atenției în primii ani de după revoluție : Lentulov, Mașkov, Koncealovski, Sarian, Rozanova, Malevici, Chagall și alții. La data aceea Umanski avea optsprezece ani. Cartea lui intitulată „Arta nouă a Rusiei“, a fost publicată de o mare editură berlineză. Umanski era un admirator înflăcărat al constructivismului, și e de presupus că pe vremea cînd scoteam cu Lisițki „Vesci“ (Obiectul) am avut prilejul să-l întîlnesc pe acest tînăr entuziast. Ani de-a rîndul după aceea a fost corespondent al Tass-ului în diferite capitale vest-europene și este cu neputință să nu ne fi întîlnit. În perioada cînd am început să colaborez la ziarul „Izvestia“, Umanski era șeful serviciului de presă al Ministerului de Externe și prieten cu Koltov ; sînt convins că ne-am întîlnit ; de altfel la Kuibîșev în 1941, figura lui mi se păru cunoscută.

Bineînțeles, vorbeam adesea despre Roosevelt, despre Churchill, despre izolaționiștii americani, despre cel de-al doilea front, dar vorbeam și despre multe alte lucruri. În afară de munca sa, Umanski iubea poezia, muzica, pictura ; totul îl pasiona — și simfoniile lui Șostakovici, și concertele lui Rahmaninov, și Moscova veche din timpul lui Griboedov, și picturile de la Pompei, și primele bolboroseli ale „mașinilor gînditoare“. În odaia lui de la etajul V al hotelului „Moscova“ întîlneam pe amiralul Isakov, pe scriitorul Evgheni Petrov, pe diplomatul Stein, pe actorul Mihoels,

pe aviatorul Ciuhnovski. Cu fiecare găsea altă temă de discuție, și nu din simplă politețe. Umanski vroia să știe cît mai mult, să cunoască viața sub cele mai variate aspecte.

Se zice că erudiția este legată de memorie. Astăzi în apus sînt la modă concursuri la care ți se pun în public întrebări neașteptate; în ce an s-a născut Pépin cel scurt, ce dialoguri a scris Platon, ce este calculul vectorial și tensorial și așa mai departe. Foarte rarii cîștigători capătă premii mari, iar cei respinși sînt luați în derîdere. Oamenii care răspund bine la toate întrebările posedă o memorie mecanică fenomenală, ceea ce nu înseamnă că pot fi socotiți oameni culți. Umanski avea o memorie rară, dar nu reținea decît ceea ce îl interesa. În capul lui nu era un catalog de fișe, ci un text. Vorbea la perfecție engleza, germana, franceza. Prezentîndu-și scrisorile de acreditare spuse președintelui Republicii Mexic: „Peste o jumătate de an voi vorbi spaniola". Se ținu de cuvînt, uimindu-i pe mexicani cu impecabila sa limbă spaniolă. Limbile străine sînt fără doar și poate necesare în munca diplomatică. (Cu toate acestea, după 1945 în posturile de ambasadori se numeau adesea oameni, care nu vorbeau limba țării unde urmau să lucreze, socotindu-se probabil că e mai bine ca diplomatul să discute puțin cu străinii.) Umanski învăța ușor limbile străine nu numai pentru că se devota muncii sale. Nu. El vroia să discute liber cu Pablo Neruda, cu Jean Richard Bloch, cu Anna Seghers, să citească în original pe Paul Valéry, pe Brecht, pe Machado.

Ura spiritul birocratic rutinat, dar era nevoit să respire mult prea des acea atmosferă sau mai curînd să se sufoce în ea. Uneori cînd nu mai putea suporta spunea: „Iar am neplăceri. Am propus să renunțăm la șablon, și am primit o săpuneală..." „Mai presus de orice se tem de inovații, de inițiative..." Mi-a povestit cum a încercat să schimbe sistemul de informare pe cînd se afla în America, dar n-a izbutit s-o facă. „Nu ne dăm seama cu ce anume ne putem, pe bună dreptate, mîndri. Trecem sub tăcere ceea ce este mai bun în țara noastră, sîntem aroganți ca niște adolescenți stîngaci, și totodată ne e teamă că vreun străin mai dibaci ar putea afla că la Mirgorod nu există mașini electrice de spălat rufe."

Despre americani spunea: „Niște copii talentați. Uneori te emoționează, alteori sînt insuportabili... Europa este ruinată, după victorie americanii vor comanda. Cel ce plătește orchestra, comandă cîntecele... Hitler bineînțeles nu este pe placul americanului de rînd: La ce bun să arzi dacă poți cumpăra? aceasta e logica lui. Dar nu-i poți trezi indignarea, vorbindu-i de rasism... Să nu judeci politica americană după Roosevelt, el e cu zece capete mai presus de partidul său..."

Într-o zi mi-a mărturisit: „Șeful meu s-a supărat că nu-mi plac casele de pe strada Gorki. Mi-a spus că trebuie să-mi placă..." Altă dată discutam despre Picasso, pe care Umanski îl iubea foarte mult, și el mi-a spus: „I-am citat o dată numele și toți au început să țipe la mine că este un șarlatan, că-și bate joc de capitaliști, trăiește de pe urma scandalurilor... Dacă unui tovarăș ca acesta

îi reciţi versurile lui Shakespeare în limba engleză, are să-ţi răspundă : «Asta-i aiureală, nu e poezie». Vă mai amintiţi de cuvintele lui Stalin despre opera lui Şostakovici ?... Dar mai există şi Jdanov... Iar gusturile lor sînt obligatorii pentru toată lumea..."

Din întîmplare am păstrat cîteva scrisori pe care mi le-a trimis din Mexic. Într-una din ele, Umanski vorbind despre Bassolsé, noul ambasador al Mexicului la Moscova, mă ruga : „Ar merita să-i acordaţi atenţie şi să nu-l lăsaţi «să mucegăiască» în atmosfera corpului diplomatic şi a Ministerului de Externe din Moscova. Nu mă îndoiesc că discutînd cu el pe teme latino-americane, europene şi altele, veţi simţi aceeaşi plăcere sinceră pe care am avut-o şi eu în fermecătoarea patrie a lui Julio Jurenito". În altă scrisoare îmi scrie : „Vă trimit acest catalog — monografie despre Picasso, publicat cu prilejul recentei sale expoziţii aci. Între altele vreau să vă spun că vama americană a reţinut cîteva luni pînzele sale expediate din S.U.A. socotind că ele ar putea fi un fel de cod cifrat."

Am avut totdeauna impresia că Umanski s-a născut într-o zodie norocoasă. Era un lucru cu adevărat excepţional, ca un om la treizeci şi şapte de ani să fie numit într-un post de cea mai mare răspundere, cum era cel de ambasador în Statele Unite. A stat în America în anii cei mai amari : din 1936 pînă în 1940. Poate asta l-a şi salvat. Căci în locul lui în postul de şef al serviciului de presă a fost numit Evgheni Alexandrovici Gnedin, un om inteligent, priceput, autorul unei cărţi de

pamflete, şi Gnedin a fost arestat. Gnedin a revenit la Moscova abia după dezgheţ. Pe cînd Umanski a scăpat şi a fost trimis apoi în Mexic. Era bucuros să vadă o lume nouă, oameni noi, era un spirit deosebit de însetat de a cunoaşte. Îşi spunea că acolo va putea manifesta oarecare iniţiativă. (Într-adevăr, a stat în Mexic un an şi jumătate şi mexicanii declarau cu toţii că a făcut foarte mult, că se bucura de mare popularitate, că oamenii de stat ţineau seama de aprecierile lui.)

Dar iată că brusc totul s-a schimbat. Steaua a apus. În iunie 1943 o întîmplare tragică şi totodată din cele mai absurde a distrus viaţa lui Umanski. Avea o fată — Nina — adolescentă, clevă. Trebuia să plece în Mexic împreună cu părinţii săi. Un coleg de şcoală, un adolescent şi el, se îndrăgostise de ea. Aflînd că Nina pleacă, după o explicaţie furtunoasă, o împuşcă şi se sinucise şi el. Umanski îşi adora fiica. Numai datorită ei nu se destrămase familia. (Ştiam că Umanski nutreşte un sentiment puternic pentru altă femeie, că în 1943 trecea prin frămîntări asemănătoare celor descrise de Cehov în nuvela „Doamna cu căţelul".) Şi iată că pe neaşteptate izbucni drama...

Niciodată n-am să uit noaptea în care a venit să mă vadă. Abia putea vorbi. Şedea cu capul plecat, cu faţa îngropată în palme...

Cîteva zile mai tîrziu a plecat în Mexic. Soţia lui, Raisa Mihailovna, era într-o stare vecină cu inconştienţa.

Un an mai tîrziu Umanski îmi scrie : „Nenorocirea prin care am trecut m-a şubrezit serios. Raisa Mihailovna este o «infirmă» şi starea în

care ne aflăm este cu mult mai rea decît în ziua în care ne-am luat rămas bun. Ca totdeauna ați fost un om inteligent și mi-ați dat cîteva sfaturi bune, pe care din păcate, nu le-am ascultat..." Recitind acum scrisoarea, am încercat zadarnic să-mi amintesc ce sfaturi am putut da unui om pe care îl copleșise nenorocirea. Probabil că am încercat să-l liniștesc, să-i dau unele speranțe, nu mai țin minte exact ce anume.

În ianuarie 1945 avionul decola de pe aerodromul din Mexic. Cei ce veniseră să-i conducă pe soții Umanski, au asistat la catastrofă. Konstantin Alexandrovici Umanski avea patruzeci și doi de ani.

La mitingul de doliu închinat lui Umanski, doliu organizat la Mexico, au luat cuvîntul nu numai oameni politici și diplomați, dar și cel mai mare scriitor al țării Alfonso Rejes și actrița Dolores del Rio. O poetă din Mexic a publicat „Odă lui Konstantin Umanski". Se vede că și acolo oamenii de artă au simțit în el un prieten...

Poate că și despre Umanski ar fi cazul să spun că a murit la vreme? Sună a nelegiuire, dar dacă mi-l pot închipui în anul 1962, nu mi-l pot imagina cîtuși de puțin în 1952. Deși ca vîrstă era mult prea tînăr pentru a face parte din pleiada de diplomați sovietici din „Școala lui Litvinov", prin formația sa aparținea incontestabil ei. Unii dintre aceștia au pierit încă în 1937, iar cei ce au rămas în viață au trecut pe linie moartă, ca de pildă B. E. Stein, unul din cei mai apropiați prieteni ai lui Umanski, sau au fost expediați de Beria în ținuturi îndepărtate ca E. V. Rubinin. La recepțiile ce se dădeau în Mexic, Umanski trebuia să îmbrace uniforma diplomatică nou introdusă. Nu mi-l închipui în acest veșmînt. Și mai puțin mi-l închipui în 1949 în perioada de luptă împotriva cosmopolitismului. De altfel e zadarnic să ghicesc ce s-ar fi putut întîmpla cu el mai tîrziu. A intervenit soarta: un accident sau un act de sabotaj, motorul avionului s-a defectat, viața pe care Umanski a iubit-o atît de mult — a refuzat de astă dată să-i mai vină în ajutor.

14

EXISTĂ expresia „noapte adîncă", „toamnă adîncă". Cînd mi-amintesc de 1943, îmi vine să spun „război adînc". Oamenii uitaseră că existase cîndva în trecut pace și nici nu întrezăreau posibilitățile ei în viitor. Dar în anul acela totul se schimbă. Începu eliberarea pămîntului nostru de cotropitori. La începutul lui iulie nemții încercaseră o contraofensivă la Kursk. Au fost opriți, apoi alungați. Două săptămîni mai tîrziu, lîngă Karacev, am zărit un indicator pe care scria: „Pînă la Berlin — 1958 km". Ne aflam în inima Rusiei, nemții mai erau la Oriol, dar un ostaș glumeț socotise cît mai avea de parcurs batalionul său.

Cititorii pot fi mirați, chiar supărați, de ce descriu atît de succint anii cei mai importanți din istoria mondială și din viața mea. Dar i-am pre-

venit că nu am intenția să realizez un letopiseț. Interpretarea pe care o dau titlului acestei cărți este următoarea: oameni și ani, asta înseamnă viață, viața mea fiind una dintre multe. Anii războiului au durat mult. Niciodată, nici înainte, nici după aceea nu mi-a fost dat să întîlnesc atîta sumedenie de oameni. Uneori într-o singură zi discutam cu zeci de oameni pe care-i vedeam pentru prima oară, sau ascultam prin blindaje sau în poiana vreunei păduri istorii vesele, povestiri îndelungate, confesiuni ale sufletului. Mi s-au întipărit profund în minte unele chipuri, unele fraze, casele, dărîmăturile, dar nu-mi mai pot aminti cine anume mi-a spus: „Ura ne-a uscat sufletele". Nu-mi aduc aminte în ce loc a fost înmormîntat un ofițer — o dată noaptea — și cine a spus cu acel prilej: „locotenentul va intra cu noi în Kiev", nu mai țin minte în ce orășel făcut scrum, sub impulsul disperării, imploram o fetiță cu niște codițe cît o coadă de șoarece: „Nu mai plînge, altfel izbucnesc și eu în plîns..." Satele arse, orașele distruse, cioturi de copaci, mașinile înglodate în noroi, batalioanele sanitare, mormintele săpate în grabă, toate se confundă într-o singură imagine: imaginea unui război care dura de mult.

Dacă aș fi scris un roman sau o nuvelă, imaginația m-ar fi ajutat să zugrăvesc figuri umane, să le dau nume, să le situez în pădurile din Breansk, sau pe celălalt mal al Desnei, dar mi-am dat cuvîntul să nu recurg la ficțiune în această carte, chiar dacă ficțiunea bine închegată ar părea mai veridică decît paginile răvășite ale realității. În această carte mi se întîmplă adesea să vorbesc

mai pe larg despre oameni care au avut rol de figuranți decît despre eroi, iar episoadelor puțin importante să le acord mai mult loc decît evenimentelor patetice. Ce să-i faci! Mă simt îngrădit de memorie, iar memoria își are legile sale. Omul nu-și poate explica de ce reține unele momente și uită altele. Există memorii în care autorul este ajutat de beletrist, iar acesta umple golurile cu nuvele atrăgătoare; după cum există și alt gen de memorii, în care autorul după ce a citit numeroase cărți caută să stabilească cu obiectivitate cum a decurs viața oamenilor în anii descriși de el, să dea un tablou exact al epocii. Eu personal nu povestesc decît ceea ce țin minte.

(Am păstrat cîteva din carnetele de însemnări datînd din timpul războiului, dar notările sînt fugare și laconice: am fost în cutare loc, am discutat cu cutare, șiruri întregi de nume, denumiri de sate, numerele diviziilor inamice, fraze răzlețe.)

În iulie 1943 mă aflam în apropiere de Oriol. Era o vară splendidă, cu ploi torențiale, dese și zgomotoase. Iarba era de un verde aprins și cred că niciodată în viața mea nu am văzut atîtea flori de cîmp. În desișul pădurii se ascunseseră tancurile noastre. Uneori, hoinărind, dădeam peste tancuri germane, noutățile acelui sezon, „tigri" „ferdinanzi". Statul major al generalului I. H. Bagranian era încartiruit în barăci construite de nemți, împodobite cu verande de mesteacăn și chioșcuri care formau un adevărat sătuc. În jur multe sate fuseseră arse pînă în temelii încă din vara trecută, drept pedeapsă pentru că au întreținut legături cu partizanii. Buruienile acoperiseră

totul şi numai inscripţiile proaspete „Mihailovka" sau „Butîrki" îţi mai sugerau că altădată aici locuiseră oameni. În carnetul meu găsesc însemnate diferite localităţi : Ligovo, Kudreaveţ, Staiki, Boianovici, Penevici, Hvastovici !...

Toamna am trecut prin Ucraina : Gluhov, Klişki, Ceapleevka, Obtov, Korop, Ponorniţa, Korobkovka, Şciors, Gorodnia, Dobrianka ; am văzut o parte din Bielorusia : Markovici, Grabovka, Vasilievka, Gornostaevka, Terehovka, Terioha, apoi am revenit în Ucraina : Krasilovka, Kozeleţ, Oster, Letki, Brovarî, Bogadovici, Semipolki ; am trecut pe malul drept al Niprului : Jarî, Liutej...

La ce bun am transcris aceste denumiri ? Pentru mine ele au rezonanţe poetice. În ele răsună ecouri ale trecutului, simţi accente de frumuseţe timidă, ruşinoasă, şi totodată de ele sînt legate multe fapte de eroism ale celor ce şi-au dat viaţa pentru a elibera cuiburile vechi în care au trăit alţii, cuiburi care în comunicatele de război figurează cu denumirea de „puncte locuite".

Într-una din zilele petrecute lîngă Oriol, maiorul Harcenko, comandantul batalionului, m-a invitat la masă. Era un om cu chipul smead, şi o mustaţă impunătoare. Îmi povesti cum se ascunsese bătrîna lui mamă printre ruinele Stalingradului ; făcîndu-mi cu ochiul hîtru îmi explică operaţia ce urma : „O să-i apucăm în cleşte, acu sîntem şi noi învăţaţi..." Sublocotenentul Ionsian îmi spuse : „Ticăloşii au ajuns pînă în Caucaz. Au vrut să vină nepoftiţi la mine în vizită. Eu sînt din Baku. Dar să vă spun drept, şi în zilele acelea eu tot îi dispreţuiam..." Tanchistul Krasov îmi mărturisi : „O cheamă Galia. Asta-i fotografia ei. Nimic deosebit, dar după părerea mea, e o fată excepţională. Poate că a şi uitat de mine. Nu mai ştiu. Sînt originar din Pskov. Mi s-a spus că Galia ar fi reuşit să se evacueze, dar cum să dau de ea ?... Vă spun toate astea pentru că sînteţi scriitor, trebuie să mă înţelegeţi. Cine sînt eu ? Un om de rînd, membru de partid, înainte de război am lucrat ca zootehnician. Dar acum am înţeles totul. E mai mult decît sigur că voi fi ucis. Sînt pe front de la începutul războiului. De două ori am fost rănit, am reuşit însă să scap. Dar în sfîrşit, nu ăsta e lucrul principal... Dacă aţi şti cîte am în cap, îmi vine să şi rîd, de parcă n-aş fi Stepan Kravţov, ci Puşkin sau Esenin..."

Ce s-a întîmplat apoi cu oamenii ăştia ? Cu tînărul soldat mitralior Mitea Builov ? S-a întors oare din război locotenentul Plavnik ? Mai trăieşte oare genistul Efimov care a forţat cel dintîi rîul Soi ?

În apropierea oraşului Oriol l-am întîlnit pe generalul Fediunkin. Nu ştiu ce s-a întîmplat mai tîrziu cu el. La Brovarî — V. S. Grossman şi cu mine, am discutat pînă aproape de dimineaţă cu generalul S. S. Martirosian. Ne-a uimit pe amîndoi prin omenia sa, prin umanismul său, printr-o nobleţe neobişnuită în tot ceea ce gîndea şi simţea. Grossman îmi spuse : „Uite, aşa se întîmplă, umbli şi dintr-o dată dai peste un om ca ăsta..." În timp de pace te întîlneşti cu oamenii în fiecare zi şi nu ştii nimic despre ei : fiecare îşi are munca sa, casa sa, găoacea sa. Pe cînd în timpul războ-

iului totul se schimbă: oamenii își deschid sufletul pentru că știu că astăzi te-au întîlnit și mîine te pot pierde. (În 1963 am primit o scrisoare de la generalul Martirosian în care-mi spunea că a ieșit la pensie și locuiește în orașul Erevan.)

Uneori primesc pe neașteptate scrisori de la vechi cunoștințe de front, oameni cu care m-am întîlnit sau am corespondat în anii războiului. În august 1942, la cererea tanchiștilor comsomoliști, colonelul Bibikov, comandantul batalionului I din brigada 4 de gardă, m-a trecut în efectivul unuia din echipaje în calitate de „comsomolist de onoare". Așa a început prietenia mea cu tanchiștii, îndeosebi cu plutonierul I. V. Cimil și cu locotenentul A. M. Barenboim. I-am revăzut în Bielorusia, cînd l-am cunoscut și pe generalul A. S. Burdeinîi cu care prilej am stat de vorbă cu mulți ostași. Tanchiștii veneau să mă vadă și la Moscova. Am păstrat cîteva din scrisorile lor. În 1942, I. V. Cimil îmi scria: „Sînt încă tînăr, m-am născut în 1918, sînt originar din Poltava, oraș glorios și drag mie, cu casele lui albe și livezile verzi. Nu o dată a privit moartea în ochii mei veseli, dar eu nu m-am înspăimîntat. Cînd stau și mă gîndesc ce fericită și veselă era viața mea mă apucă tristețea! Aveam patru surori, toate mai mici decît mine, aveam mamă și tată, iubeam o fată..." Cimil a rămas pe front pînă la sfîrșitul războiului, a avut opt contuzii, de cîteva ori a reușit să scape din tancul în flăcări, într-un cuvînt a băut din plin paharul suferințelor. După război s-a însurat, a terminat școala tehnică, acum locuiește în orașul Șaulai și lucrează la Adiministrația

Financiară a orașului, iar soția lui, Antonina Vasilievna, la o stațiune epidemiologică. Au trei copii: Igor, Viktor și Natașa. Mi-a scris în 1956: „Nici unul dintre noi n-ar vrea să mai cunoască ororile războiului. Viața noastră s-a aranjat, am reconstruit totul, avem familii, ne-am deprins cu un trai pașnic, fericit. Igor e elev în clasa I-a. Și totuși există pe lume forțe ale întunericului. Oare va trebui să iau din nou în mînă frîna tancului T-34?"

A. M. Barenboim lucrează la Odessa. Într-o zi mi-a parvenit o scrisoare de la el în care mă ruga să iau apărarea unui băiat, un poet, care avea niște necazuri. Cimil îmi scrisese altă dată: „Credeam că ați aflat de moartea lui Alexandr Barenboim. A fost un ostaș adevărat, un om cu suflet de aur. A murit în februarie sau martie 1944 undeva între Smolensk și Orșa." I-am scris și eu lui Cimil, comunicîndu-i că Barenboim trăiește și i-am dat și adresa acestuia. Am primit curînd o nouă scrisoare: „Sașa era iubit de toți ostașii și trecea drept un adevărat erou al corpului nostru de armată. S-a întîmplat o minune: grav rănit era cît p-aci să dea ortul popii, dar a scăpat cu viață. Cum nu s-a mai întors în unitatea noastră, credeam că a murit." Mi-ar fi greu să explic, de ce mă bucură atît de mult scrisorile lui Cimil și ale lui Barenboim; întîlnirile noastre au fost rare, dar soarta lor mă preocupă mai mult decît destinul multor oameni cu care am avut prilejul să mă întîlnesc prea des.

Bucurie mi-a făcut și scrisoarea primită de la lunetistul G. N. Handoghin, cu care întreținusem

corespondenţă în timpul războiului. Înainte de război vînase în taigă fiare cu blană scumpă. Acum lucrează pe un şantier. „Începuse să mă doară piciorul rănit. Dar de muncit trebuie să muncesc. Întreţin patru guri... În primii ani de după război mai puteam pleca în taigă să vînez urşi, samuri, veveriţe, dar acum s-a isprăvit. De altfel şi puşca primită cadou mi s-a înecat în rîu, eu însumi de-abia am scăpat cu viaţă din apă... Tare mi-ar place să ne întîlnim într-o atmosferă paşnică, acasă, în mijlocul familiei. Ce-ar fi dacă aţi veni la mine în vizită..."

Să revin la anul 1943. Toamna era caldă, cu ciuperci multe, cu fire de păianjen atîrnînd pe copaci în pădure, cu cerul înalt şi senin. Totul părea să te îndemne la contemplare, la viaţă paşnică. Dar în jur nu vedeai decît lucruri cumplite. Retrăgîndu-se din Bielorusia nemţii ardeau satele pînă în temelii, ucideau vitele. Prin şanţuri zăceau vaci moarte cu burţile umflate. În aer mirosea a ars.

Din tot satul Bogdanovici supravieţuise doar un bătrîn. Şedea şi se încălzea la soare. Am încercat să intru în vorbă cu el, dar nu mi-a răspuns. Alături de el, pe pămînt, zăceau cîteva pîini, o bucată de slănină. Se vede că toate acestea le lăsaseră soldaţii. Dar bătrînul şedea şi privea fix într-un singur punct.

La Kozoleţ o femeie spuse: „Cîţi ani să fi avut Şura? Vreo doisprezece. Era cea mai mică dintre copiii Luşei. Pe Luşa au împuşcat-o, iar Şura se ruga de neamţ: „Unchiule, nu mă împuşca! Vreau să trăiesc. Trimite-mă mai bine în Germania." La început a lăsat-o, i-a dat chiar o bucată de cîrnat, iar apoi n-a putut răbda şi tot a împuşcat-o..." În sătucul acela hitleriştii împuşcaseră opt sute şaizeci de oameni.

Lîngă Tripolie, în drum spre Obuhov am văzut o rîpă şi o bucată de scîndură pe care stătea scris: „Aici în ziua de 1 iulie 1943 călăii germani au schingiuit şi au împuşcat şapte sute de oameni — bătrîni, femei, mame şi copii. Printre ei Maria Bilîh cu cinci copii şi mamă de şaizeci şi cinci de ani şi Gorbaha Dunia cu doi băieţi."

P. L. Cepurenko din Piriatin mi-a povestit cum a fost adus să sape nişte gropi. Hitleriştii uciseseră o mie şi şase sute de evrei. Dintr-o dată Cepurenko se auzi strigat. În masa de cadavre îl găsi pe Ruderman, muncitor la fabrica de pîslari. Toată faţa îi era numai sînge, un ochi îi cursese şi omul se ruga: „Împuşcă-mă". „Îi îngropau de vii, vedeai cum se mişcă pămîntul", îmi povesti o femeie.

Am văzut un trădător, care fusese staroste într-un sat. Îşi păstra perfect calmul. Din cauza lui fusese împuşcată o femeie cu un copil mic. El îmi spune: „Degeaba se agită toţi ăştia. Nu mi-au spus chiar ei: „Du-te, fii staroste", am făcut eu vreun rău? Am scris doar caracterizări şi atîta tot. Nu m-am atins de nimeni..."

Cai nu mai erau. Ogoarele se arau cu vaci. Lîngă Vasilievski o vacă trăgea nişte buşteni. O colhoznică se tînguia: „Mi-a orbit văcuţa!... Nu mai poate săraca... Umblă, dar nu vede. Nici eu nu mai pot de oboseală. Mă uit înainte şi nu văd ni-

mic. Viață-i asta?" Vaca avea ochii limpezi, liniștiți, iar pe spinare o rosătură cît toate zilele. „Ei, acu o să fie mai bine, ai noștri au început să învingă, zise un bătrîn și adăugă: De Sfînta Marie e zmeură. Asta-i semn de viață lungă..." Pe malul drept al Niprului o țărancă binecuvînta cu semnul crucii soldații, camioanele, tunurile: „De cinci ceasuri stau, și tot trec, trec mereu. Mut a fost cel care a zis că rușii n-au nimic..."

Într-o noapte ședeam pe malul rîului Soj. Nemții bombardau podul; îl nimeriră de opt ori în plin. Geniștii nu conteneau cu munca. Infirmierii cărau răniți și morți. Tabloul avea o înfățișare banală, cenușie, oamenii lucrau cu topoare, cu fierăstraie, cu ciocane. Mi-adusei aminte de podul de peste Ebru; acolo fusese mult romantism, cîntece, glume. Se vede că totul ține de firea poporului. Rușilor le place foarte mult teatrul, dar în viață ei nu îngăduie gesturi teatrale, nu dau crezare oratorului care vorbește prea elocvent, se rușinează de tot ce e patetic. Chiar și morții îi dau o reprezentare cotidiană. Geniștii discutau despre munca lor, spuneau că butoaiele ar fi materialul cel mai potrivit pentru pod, că apa este rece, că ar trebui să bată pilaștri, „și cînd colo neamțul ne încurcă, ne împiedică".

La Cernigov era liniște. Pe trotuar castanele zăceau ca niște pietricele poleite; mi-amintii de copilărie, de Kiev, cînd mă jucasem și eu cu asemenea „pietricele". O casă dărîmată; se păstrase doar placa memorială; cîndva acolo fusese hotelul „Țarigrad" unde trăsese Pușkin și locuise Șevcenko. Cugetam la frumusețea bisericilor de altă

dată, la viața pașnică. Pe neașteptate începu bombardamentul. Fu ucisă o fetiță.

Din cele șase sute de gospodării cîte avusese satul Vasilievska, rămăseseră numai treizeci. Țăranii se ascundeau prin păduri. Fasciștii au prins treizeci și șapte de oameni și i-au împușcat. L-au împușcat pe bătrînul S. Kipolonski și pe Adam Filimonov, care avea numai treisprezece ani. Nevasta unuia din cei împușcați mi-a spus: „Scrie dumneata la ziar că nu mai putem trăi. Sufletul nostru nu mai poate îndura..." „Incendiatorii" aprindeau sat după sat, puneau paie, nu făceau economie de combustibil, pîrjoleau totul, nu dintr-o pornire momentană de ură, nu, o făceau sistematic, îndeplinind un ordin. Au pus foc între altele și satului Terekovka. Femeile din colhoz au prins pe unul din incendiatori, care se ascunsese într-o căpiță de fîn și l-au străpuns cu furcile.

Asupra unui staroste s-a găsit o listă cu cei împușcați. În listă figurau: „Muzalevskaia Rimna Nikolaevna în vîrstă de trei ani, Davîdov Viktor Mihailovici în vîrstă de un an".

Trădătorul a fost spînzurat, trupul lui lung atîrna, barba îi flutura în bătaia vîntului. O femeie a venit în goană, și-a înfipt degetele în barbă și a vrut să i-o smulgă. Dar pe neașteptate a început să țipe. Pînă astăzi îmi răsună în urechi țipătul ei... La Koriucikov preotul a ieșit în întîmpinarea nemților cu crucea în mînă, rugîndu-i să cruțe satul. A fost împușcat împreună cu preoteasa.

Iată altă poveste pe care am însemnat-o în carnetul meu: „Era, bineînțeles de pe alte meleaguri,

unii ziceau că ar fi evreică, alții că ar fi avut legături cu partizanii. Pe scurt, nemții au adus-o în piață. Avea un copil și vroia să-l ascundă. Pe ea au împușcat-o, dar copilul a rămas în viață, a început să se tîrască. Noi i-am rugat: «dați-ne copilul», dar un neamț tînăr, a ieșit, l-a apucat și l-a aruncat cu capul de piatră..."

Satele Gluhovo, Kozeleț, nemții n-au avut timp să le pîrjolească la plecare și le-au incendiat apoi, de sus, din avioane.

Mă bucuram ori de cîte ori întîlneam un sat scăpat ca prin minune. Mi-amintesc de colhoznicul Illistratov, bătrîn de șaptezeci de ani, care construia o casă. A lui fusese arsă. L-am întrebat dacă munca nu-i prea grea pentru el. Mi-a răspuns zîmbind: „N-are nimic. O scot eu la capăt... Nu e pentru mine. Eu unul, ar fi timpul să mor, dar uite că pe-aici sînt neveste de ostași. Le-au murit bărbații pe front, dar ele trebuie să trăiască..."

Nisipul avea o culoare albicioasă. Reporterul Knoring fotografia podul. În apă înota un soldat și spunea cu plăcere: „Am ajuns să fac baie în Nipru. Apă cum are Niprul nu mai găsești..." Seara mi-a povestit cineva că ostașul a murit. Deabia ne-am depărtat de malul apei că nemții au și început să bombardeze podul.

Teamă mi-e că aceste tablouri disparate nu vor spune mare lucru cititorului. Oamenii mai în vîrstă cunosc drumurile războiului pe care le-au străbătut, au văzut toate acestea, le țin minte. Pe cînd tinerii au citit doar vreo zece romane. De altfel eu nici nu am intenția să reconstitui atmosfera din anii de război. În 1943 am fost de vreo două sau

trei ori la întrunirile scriitorilor din Moscova. La data aceea se cereau „pînze monumentale". Arta trebuia să te strivească prin dimensiunile sale. Cinci ani mai tîrziu au început să se ridice „clădirile înalte"; în timpul războiului însă nimănui nu-i ardea de construcții și atunci s-a propus scriitorilor să confecționeze la repezeală niște zgîrie-nori literari. Mulți scriitori se încruntau și tăceau.

Eu unul aveam impresia că în anii aceia nu era necesar să creăm opere literare, ci să luptăm pentru apărarea lor, așa cum ne apăram limba, poporul, pămîntul. Continuam să mă îndeletnicesc cu aceeași muncă lipsită de satisfacții, scriam în fiecare zi cîteva articole. În carnetul meu de însemnări am notat că în luna octombrie am scris opt articole pentru străinătate, șase pentru ziarele din Moscova, șaptesprezece pentru cele de front. Nu puteam să nu scriu. Veneau ostașii și mă întrebau: „de ce nu s-a scris nimic despre Osipov? Cînd podul plutitor a început să se scufunde, el a fost acela care ne-a scos din bucluc." „Scrieți despre Hakimov, poate că cineva dintre rudele lui are să citească." „Tovarășe Ilya, scrie despre lunetistul Smirnov, el are să taie articolul din ziar și are să-l trimită mamei sale."

Dușmanul mai era încă foarte puternic. Trebuia să arăt că bărbăția i-a fost subminată, iar contraatacurile de la Jitomir nu sînt decît un episod întîmplător, că nici un fel de „tigri" nu-l vor mai putea salva pe Hitler. Zi de zi continuam să scriu despre sălbăticiile comise de fasciști, mi-o cereau nu numai ostașii, dar și propria mea conștiință.

Pagini galbene de ziar pe jumătate putrezite. Cu ajutorul lor pot reconstitui unele episoade de luptă, pot reaminti localitățile prin care am trecut, dar ele nu conțin nici cea mai mică aluzie la viața mea personală. La data aceea scriam despre suferințele poporului, despre ura față de fasciști, despre bărbăție ; era ceea ce ne preocupa pe toți.

N-am ținut un jurnal în vremea aceea, doar uneori scriam versuri, poezii scurte, care nu semănau cîtuși de puțin cu articolele mele. În aceste versuri discutam cu mine însumi. Pînă în vara lui 1943 am trăit cu toții într-un fel de îndîrjire. Nu ne ardea de meditații. Ca și în Spania, versurile au devenit din nou pentru mine un fel de jurnal. Astăzi, comparînd cîte o poezie cu vreo scurtă însemnare de caiet, sau cu vreo frază dintr-un articol, mi-amintesc de gîndurile de altădată, de dorul, deznădejdea, dar și de speranțele de atunci.

Mi-amintesc de drumul de la Vasilievka la Terehovka. În unele locuri casele mai ardeau mocnit. O femeie rătăcea printre ele. Am strigat-o, dar nu ne-a răspuns. Am rămas peste noapte într-o colibă. Mi-am pus sub cap mantaua militară care mirosea a ars...

Drept suvenir păstra-îl-vor prin viață
Incendiul acesta ce mă-ngheață,
Noaptea-zi l-al flăcărilor joc,
Umbra-ndurerată lîngă foc.
Mirosul de ars plutind în aer
Însoțit de un lugubru vaier —

Le-oi purta în nări și în auz,
Iar în ochii mei cu care-acuz
Umbre bolnave venind clătinătoare,
Palide vedenii-n aiurare.
Roșii-negre stoguri, stropi de rouă,
În ciudata liniște, și nouă.

Trecusem, de cincizeci de ani. Fără să vreau mi-aminteam de Primul război mondial, de Spania. Și această repetare a tablourilor și sentimentelor era de nesuportat...

...Prea zgomotos fu veacu-mi,
Iar noaptea prea grăbită,
Doar lină primăvară se-așternea
Înspăimîntînd visarea adormită
Ca liniștea pe front, ce-nspăimînta.
Și iar atacul. Mitraliera bate
Dinspre cătunul ars, de unde,
Sporovăiește, răzvrătită poate,

1943 nu semăna cu 1941 ; treptat totul devenea obișnuință : orașele distruse, viața dată peste cap, moartea celor dragi. Dar dacă ochiul se poate obișnui cu orice, chiar și cu războiul, inima nu se poate împăca cu durerea generală. Care dintre noi n-a visat în zilele acelea să mai vadă și altceva decît suferință ?

Zmeuri prea arar găseai în cale —
Sînge mult, cenușă, multă jale...
Nu mă plîng de soarta ce-mi fu dată
Dar rîvnesc atît : o zi curată,

Zi ca toate zilele-n trecut —
Un copac cu umbră și tăcut,
Neștiind nimic din altecele
Decît vară, somn și multe stele...

Scrisesem înainte că în timpul retragerii nemții tăiau cu fierăstrăul pomii fructiferi, sau pur și simplu îi doborau. Văzusem asta în 1916 în Picardia, și am revăzut același lucru în 1943 în Ucraina.

Priveam, cu inima zdrobită,
Livada-n Gluhovo, sub tîrg :
Zăcea în țărnă doborîtă
Cu roadele nedate-n pîrg.
În tremur frunzele... „Ne iartă,
Mi-am zis, pornind pe calea mea,
Că nici pe tine, sfîntă artă,
Noi n-am știut a te păstra".

Mulți ani mai tîrziu, redactorul cărții mele, ajungînd la aceste versuri, a căutat să mă convingă să schimb finalul : „De ce acest nici ? Bine, n-am putut salva arta, dar am salvat altceva..." Da, am salvat. Dar și multe, foarte multe, le-am pierdut. De ce mi-am adus aminte de artă ? Pentru că un măr trebuie îngrijit, trebuie cultivat, nu este o plantă sălbatică, pentru că mă gîndeam nu numai la distrugerea Novgorodului, dar și la tinerii poeți care au murit pe front, pentru că arta este în mintea mea legată de fericirea adevărată, de acea lume superioară în care pînă și tristețea își are luminozitatea sa.

Se știe cît de mult am urît războiul ! Dar altă soluție n-am avut. Fasciștii aduceau cu ei barbarie, sălbăticii, cultul forței, moartea. Poporul a luptat cu bărbăție, dar credința noastră fermă este că oamenii nu se nasc ca să arunce în aer tancurile și să piară sub bombe, noi știm că dușmanul ne-a impus această cumplită perioadă de eclipsă. Scriam (curînd după ce văzusem spînzurat trădătorul cu barbă) :

Fu viață-n acest loc posac,
Zorele-n praguri, fraților ?
Dar cerul, scrumul — toate tac,
Tac șepcile-mpușcaților.
Și măsurînd ai vremii pași
Cînd dă din nalturi luna,
Un spînzurat — pendul uriaș —
Se leagănă într-una...

Mi-am exprimat cel mai bine starea sufletească în poezia inspirată, probabil, de tînguiala colhoznicei, a cărei vacă orbise :

Prin gropi, gunoaie, pîrjolita iarbă
O vacă cară lemne. Vaca-i oarbă.
În ochii ei e noaptea noastră toată.
Culori și forme s-au schimbat deodată.
Mi-e milă nu de vorbe — mă-nțelege : —
Le vor schimba cîndva și le vor drege.
De marile erori — aici socoate ! —
Mi-e milă astăzi-peste poate.
Ades, lumina clară a ta, din casă,
Mai neagră-i decît bezna cea mai deasă.

La Kozelț, în mijlocul dărîmăturilor, am zărit un băiețel, care se juca în nisip, vroia să construiască ceva. Pe chipul lui se citea încordare, și din cînd în cînd apărea un zîmbet firav, abia întrezărit. Am stat mult timp să-l privesc. Cred că niciodată oamenii n-au privit cu atîta sete și gingășie copiii, ca în anii războiului, ai fi zis că nu se mai săturau privindu-i. Poate pentru că fiecare dintre noi vroia să arunce o căutătură în viitor și nimeni nu avea siguranța că va ajunge să vadă măcar ziua de mîine.

O săptămînă am stat în satul Letki care fusese pîrjolit. Înainte de război, locuitorii lui se îndeletniciseră cu împletirea de scaune din papură. Papura foșnea și acum, dar oamenii nu mai erau. Cu acest prilej mi-am amintit de băiețelul din Kozelț.

Erau tei, și oameni, geamuri sparte,
Și cenușă, și ruini, și moarte.
Dar de după lespezi și arcade
A ieșit un plod de om și șade,
Iar în pumn, cu-ngrijorări pe chip,
Strînge-avid o mînă de nisip.
Ce-ar vrea să clădească el, ce vise ?
Arși îs anii, zilele proscrise.
Vremea-i să plecăm... Ce joc cumplit !
Pătimaș și trist la nesfîrșit.

Să revin la versul citat mai înainte : Aveam impresia că mă eliberasem de ceea ce numeam „erori superioare". Era încă o eroare. Bineînțeles, la data aceea nu puteam prevedea nici Hiroșima, nici bomba cu hidrogen, nici soarta ce o vor avea numeroși oameni cinstiți, descrisă de A. Soljenițîn, nici „ucigașii în halate albe". Dar oare copilul de la Kozelț, cînd zîmbea firav, la lucruri ca acestea se gîndea ? Nu, nu el e cel ce le-a făcut. El trebuie să aibă acum douăzeci și doi sau douăzeci și trei de ani. Nu-și mai amintește de casa în flăcări, nici anii amari de după război nu-i mai ține minte. Viața lui trebuie să aibă alt curs. Dar Igor Ivanovici, fiul lui Cimil, care nu are încă nici cincisprezece ani... Să cari pînă în vîrful muntelui un bolovan, pentru ca de acolo el să se rostogolească în jos ? Nu ! Conștiința nu se poate împăca cu așa ceva ! Și dacă cineva îmi va spune că aceasta e cea mai naivă dintre erori, îi voi răspunde că fără asemenea erori nu există viață adevărată, căci omul poate renunța la orice, dar la speranță nu !

15

ÎN ziua de 7 noiembrie 1943 comisarul poporului pentru afaceri externe a organizat în palatul de pe Spiridonovka o recepție fastuoasă. Au luat parte membrii guvernului, corpul diplomatic, generali, scriitori, actori, ziariști, într-un cuvînt toți cei pe care frizerul de la clubul scriitorilor îi numea „ștabi și șefi". După ce aruncă o privire în sală, P. P. Koncealovski îmi șopti : „Seamănă cu o pînză de Edgar Manet"... Diplo-

mații sovietici îmbrăcaseră uniforma de curînd introdusă. Atașații militari ai diferitelor ambasade străluceau de aur. Piepturile generalilor abia mai suportau povara decorațiilor. Garreau fîlfîia de zor din aripile fracului și, după cîteva pahare de șampanie, se porni să povestească despre intrigile englezilor în Algeria: „din fericire am reușit să-l văd de îndată pe Molotov. Știm să distingem prietenii adevărați de cei falsi..." Ambasadorul Angliei, Kerr, uitînd de obișnuitul său aer scorțos, ciocnea cu toți „pentru victorie", bea votcă și peste puțin timp începu să semene mai curînd a scriitor sovietic decît a diplomat britanic. S. A. Lozovski îl îmbrățișa pe generalul Petit și spunea: „Am fost muncitor în Franța și vă cunosc țara. O să le venim de hac". „*On va battre les Fritzs à Minsk et à Biarritz*" (Frițiii vor fi bătuți la Minsk și la Biarritz). Generalul lăcrimă. Alexei Tolstoi apăru în frac și cu un aer boieresc și calm se amuză să întărîte pe unul dintre diplomații americani: „Desigur, Italia este o țară frumoasă, dar și Parisul merită o liturghie". Kozlovski s-a așezat pe jos și a început să cînte romanțe vechi. Margarita Aligher, aruncînd priviri speriate spre ambasadorul Etiopiei cu galoanele lui strălucitoare, mă întrebă: „Ilya Grigorievici, mai ții minte anul 1941?" Ziaristul american Shapiro spunea: „Pentru prima oară, după opt ani de zile, mă simt bine la Moscova. Ce înseamnă alianța!"

Situația părea prevestitoare de speranțe. În timpul recepției s-au auzit bubuituri de tun: fusese eliberat Kievul. Aliații erau mulțumiți de felul cum decurg operațiile din Italia. La sfîrșitul lui octombrie se încheiaseră la Moscova lucrările consfătuirii miniștrilor de externe ai Uniunii Sovietice, Statelor Unite ale Americii și Angliei. Bineînțeles, noi nu aveam cum să știm ce discutaseră miniștrii, dar declarațiile publicate subliniau trăinicia coaliției antihitleriste. În ziua de 6 noiembrie Stalin spusese că luptele din Italia, bombardarea orașelor germane, furnizarea de armament și materii prime către Uniunea Sovietică „erau totuși ceva în genul celui de-al doilea front".

În realitate știam că debarcarea aliaților în Sicilia și în sudul Italiei nu aduce nici pe departe cu cele făgăduite în 1942. Cînd la redacția ziarului „Krasnaia Zvezda" cineva întrebă dacă nu este cazul să se publice o notiță geografică, explicativă în legătură cu Sicilia, redactorul se enervă: „N-are nici un rost..." După ce s-a comunicat oficial că deschiderea celui de-al doilea front se amînă cu un an, Litvinov a fost rechemat de la Washington, iar Maiski de la Londra. La redacție citeam telegramele Tass care nu erau destinate publicității și-mi dădeam seama că englezii sînt iritați de formarea diviziilor poloneze în Uniunea Sovietică, că americanii sînt îngrijorați de atmosfera din rîndurile partizanilor greci. Prietenia e prietenie, dar politica rămîne politică.

Ziarele anunțară că la consfătuirea de la Teheran s-a ajuns la un deplin acord în ce privește scopurile războiului; cu ocazia zilei sale de naștere Churchill a primit un tort cu șaizeci și nouă de lumînări, după numărul anilor trăiți. (Pe tortul festiv au apărut doar două lumînări în plus cînd

Churchill a început să pregătească discursul de la Fulton care a inaugurat era războiului rece.) Bineînţeles viitorul era o enigmă. Şi totuşi căutam să ghicesc cam cum ar putea arăta lumea după victorie. În anii precedenţi nu-mi putusem îngădui să meditez. Toţi trăiam cu un singur gînd : să oprim inamicul. Dar din ziua aceea de august, cînd pe cerul Moscovei s-au aprins stelele primului salut, am început să privesc în jur mai cu atenţie, să cuget mai mult.

Ivan Mihailovici Maiski se întorsese de la Londra încă în timpul verii. Mi-au făcut plăcere cadourile pe care mi le-a adus : lame de ras, o agendă, un stilou, dar povestirile lui m-au amărît. El admira bărbăţia de care au dat dovadă locuitorii Londrei în timpul unor bombardamente aprige, dar spunea totodată că aliaţii nu se socotesc suficient de pregătiţi pentru a deschide cel de-al doilea front şi adăuga că n-au nici un interes să vadă grabnica înfrîngere a lui Hitler, căci se tem de Armata Roşie. Maiski mi-a povestit de asemenea că englejii nu ţin seama de părerea lui De Gaulle.

La sfîrşitul anului Mihoels, care făcuse o călătorie în America cu poetul Pfefer, împărtăşi scriitorilor impresiile sale. După părerea lui, americanii erau contaminaţi la rasism, se ploconeau în faţa civilizaţiei industriale, şi nu erau chiar atît de departe de ideile hitleriste. Ca şi Maiski, Mihoels spunea că aliaţii nu sînt cîtuşi de puţin entuziasmaţi de victoriile Armatei roşii.

(Mi-am adus aminte de o glumă făcută de corespondentul englez Alexander Wert, care venea

uneori să mă vadă. Wert se născuse la Petersburg, vorbea perfect ruseşte, era o fire nervoasă şi un om spiritual. Cîinele meu Bousou, un terrier scoţian, contuzionat la începutul războiului de suflul unei bombe, se temea ca de moarte de saluturi ; socotea că bubuitul tunurilor se asociază cu tot felul de neplăceri. De îndată ce se transmiteau la radio semnalele, el începea să urle ca un nebun. Într-o zi, Wert asistă la o scenă ca aceasta şi-mi spuse : „Acum sînt convins că este într-adevăr un cîine englez. Se teme de victoriile sovietice").

Într-o bună zi, în noiembrie, am fost invitat să iau cina la ambasada engleză. Ambasadorul Kerr se comporta ca un om de lume, o întreba pe Liuba : „Sînteţi, desigur, o admiratoare a lui Proust" şi adăugă : „Eu sînt un snob". Între timp Balfour, consilierul de ambasadă, discuta cu mine politică, căuta să justifice neimixtiunea în războiul din Spania şi acordul de la München şi sfîrşi prin a-mi mărturisi că-l respectă pe Salazar.

În decembrie m-a invitat ambasadorul Statelor Unite, Harriman. Pe atunci nu cunoşteam încă stilul american. M-a mirat şi mîncarea puţin gustoasă şi simplitatea moravurilor, care se transforma în unele clipe în familiarism, ca şi faptul că fiica ambasadorului şi-a pus picioarele pe măsuţa pe care ni s-a servit cafeaua. În afară de mine, Harriman mai invitase un general, care a început prin a discuta literatură, lăudîndu-l pe Chesterton, s-a recomandat apoi ca fiind irlandez şi catolic, pentru ca la urmă să mă întrebe lucruri care în mod obişnuit sînt numite „secret militar". Am înţeles

că acest iubitor de literatură e un agent secret, și l-am întrerupt repede : „Știți, eu nu sînt militar, ci scriitor, să revenim mai bine la Chesterton".

I-am povestit lui Lozovski despre seara petrecută la Harriman. El se încruntă și-mi spuse : „Ori de cîte ori sînteți invitat la ambasade, e mai bine să întrebați dacă e cazul să vă duceți... În ce-i privește pe americani, în genere n-are rost să vă duceți pe la ei".

Vicepreședintele Statelor Unite Wallace mi-a trimis o scrisoare în care spunea că învață limba rusă și dorința lui a fost să-mi scrie prima scrisoare în această limbă. Totodată exprimă cele mai calde sentimente față de poporul sovietic. Cuvintele lui mă mișcară prin sinceritatea, chiar naivitatea lor.

Sovinformbiuro continua să-mi ceară să scriu pentru străinătate, arătînd, pe de o parte, că sîntem credincioși aliaților noștri, pe de alta, subliniind că este timpul să se deschidă cel de-al doilea front. Continuam să colaborez la „Krasnaia Zvezda", la „Pravda", la ziarele de front. Dar în muncă începuseră să apară unele greutăți. Se schimbase ceva. O simțeam pe propria mea piele.

În timpul verii *Sovinformbiuro* mi-a cerut să redactez textul unui apel adresat evreilor din America, în care să descriu sălbăticiile comise de hitleriști și să arăt necesitatea de a pune capăt cît mai repede celui de-al treilea Reich. Kondakov, unul dintre adjuncții lui A. S. Șcerbakov mi-a respins textul, spunînd că n-are rost să vorbesc despre faptele de eroism ale evreilor, ostași în Armata

roșie ; asta miroase a laudă de sine. M-am plîns lui Șcerbakov. M-a primit în audiență la Direcția Centrală politică a armatei. Discuția a fost lungă și neplăcută. Șcerbakov mi-a declarat că, într-adevăr Kondakov „a exagerat", totuși unele lucruri trebuie eliminate din articolul meu. N-am căzut de acord. Șcerbakov s-a supărat și a trecut la altă temă : a început să laude, dar totodată să și critice articolele mele : „Soldații vor să audă despre Suvorov, iar dumneata îl citezi pe Heine"... După aceea, eu am adus vorba de soarta lui Lidin. Din primele zile ale războiului el devenise corespondent militar. Nu se știe din ce motive a fost detașat pe lîngă un ziar de front și nu i se publică nimic. Șcerbakov răspunse enigmatic : „Nu știe să scrie pentru popor". (Mai tîrziu am aflat că una din corespondențele lui Lidin l-a supărat pe Stalin). În timpul discuției Șcerbakov zîmbi ironic : „Multe lucruri nu înțelegi"... I-am răspuns destul de bățos și la sfîrșit am încheiat : „E război, nemții sînt încă puternici, deci am să scriu pentru diferite ziare pînă în clipa cînd veți face cu mine ceea ce ați făcut cu Lidin". M-am ridicat să plec. Șcerbakov zîmbi pe neașteptate : „Ce-ai de gînd să faci după victorie ?" I-am răspuns că nu știu, nu mi-am pus problema. „Eu unul știu, spuse Șcerbakov, am să dorm trei zile la rînd fără să mă scol." L-am privit : chipul îi era buhăit, palid, obosit.

Așteptam să-mi apară volumul „100 de scrisori", conținînd articole și corespondențe primite de la ostași, de pe front. Aveam impresia că în aceste scrisori se dezvăluie tot sufletul poporului. Cartea

a fost culeasă, paginată, şi pe neaşteptate interzisă. Căutam să aflu care este cauza, dar nimeni nu-mi răspundea. În sfîrşit unul dintre redactorii editurii îmi spuse cu tîlc: „Nu mai sîntem în 1941"...

Selvinski publicase cîteva poezii frumoase închinate Rusiei. Se dovedise a fi un om curajos, lucrase în presa de front, dar unele versuri nu-i plăcură lui Stalin şi Selvinski fu aspru criticat. „Pravda" îl atacă pe Platonov: „În loc de simplitate, înzorzoneli". A avut loc o adunare a scriitorilor care au condamnat (bineînţeles în unanimitate) memoriile lui Fedin despre Gorki şi cu acest prilej au fost criticaţi şi Selvinski şi Zoscenko. Un proaspăt articol de ziar completă rîndurile „sabotorilor". Era consacrat lui K. I. Ciukovski, care scrisese un basm pentru copii „Barmalei": „Fandoselile triviale ale lui Ciukovski îţi trezesc repulsie". E. Schwartz, care după părerea mea posedă în gradul cel mai înalt talentul satirei poetice, scrisese o piesă, „Dragonul", ce prevestea parcă viitorul: cavalerul Lancelot eliberează un oraş de sub stăpînirea dragonului, dar revenind după cîtăva vreme în oraş constată că locuitorilor le pare rău după „drăgălaşul de dragon", care, vărsînd foc pe nări, le permitea să-şi facă ochiuri fără a mai aprinde plita. Ziarul „Literatura i iskusstvo" scria: „Schwartz a calomniat lupta eroică a poporului nostru împotriva hitleriştilor". A fost demascat şi Paustovski: în scenariul său inspirat din viaţa lui Lermontov el îndrăznise să spună că uniforma de ofiţer în armata lui Nicolae I îl apăsa pe poet. Toate acestea îmi aminteau de perioada de după 1930 cu deosebirea că nemţii

se mai aflau încă la Orşa şi trăgeau cu tunurile asupra Leningradului...

La redacţia ziarului „Krasnaia Zvezda" lucra colonelul Krujkov. Ca acum ţin minte noaptea de 10 spre 11 noiembrie 1943. La redacţie au sosit lucrători ai securităţii, au tăiat de pe pieptul colonelului panglicile decoraţiilor şi l-au ridicat. O oră mai tîrziu a venit generalul Talenski care l-a întrebat foarte calm pe Kopîlev dacă Krujkov a citit articolul de fond. „Krujkov a fost arestat..." De emoţie, redactorul n-a putut rosti nici un cuvînt. De curînd l-am întîlnit pe P. P. Krujkov, care, bineînţeles, a fost reabilitat.

Ziarele comentau favorabil conferinţa unui istoric care glorifica *opricinina*. La indicaţia lui Stalin, Serghei Eisenstein turna un film din viaţa lui Ivan cel Groaznic. (Seria a doua l-a mîniat pe Stalin, care, după vizionare, a rostit laconic: „La gunoi".)

La sfîrşitul lui 1943 a apărut la Magadan o ediţie a romanului meu „Căderea Parisului" ilustrat de un pictor anonim. Desenele mi-au plăcut. Judecînd după unele amănunte era limpede că pictorul cunoştea Parisul. Bineînţeles mi-am dat seama de ce numele autorului nu e indicat, cu toate acestea am adresat editurii o scrisoare entuziastă, sperînd în felul acesta să-i uşurez acestuia situaţia. Un an mai tîrziu a venit să mă vadă soţia pictorului Sreber. Mi-a povestit că el este originar din Riga, a locuit într-adevăr la Paris, a învăţat la Collin, specialist în afişe; în 1935 s-a întors în Uniunea Sovietică, în 1937 a fost arestat, a muncit în mine, iar acum face afişe.

În fiecare zi erau noutăți. S-a introdus demixtarea învățămîntului în școlile medii din centrele urbane. Un profesor căuta să demonstreze că băieții trebuie deprinși de mici cu arta militară, iar fetele cu lucrul de mînă. (Curînd după moartea lui Stalin, învățămîntul demixtat a fost desființat.) S-a introdus uniformă pentru diplomați, apoi pentru juriști, pentru muncitorii de la căile ferate. Un prieten spunea în glumă că în curînd se vor inventa uniforme pentru poeți. Pe epoleți vor figura una, două sau trei lire, ținînd seama de gradul acordat. Rîdeam, dar rîsul nostru nu era vesel.

S-a publicat textul noului imn de stat. Mi-a revenit în minte Internaționala și am căzut pe gînduri.

Treptat, se cristaliză traiul cotidian specific războiului. Oamenii o duceau greu și ca să poată rezista li se cerea un eroism de fiecare zi care trecea neobservat. Mă uitam cu tristețe la femeile ce cărau stîlpi grei, construiau drumuri. În uzine lucrau copii și în clipele de răgaz ei se jucau, așa cum se joacă toți copiii din lume. Alimente erau puține și oamenii se plîngeau : „Iar n-au dat crupe pe cartelă“. Speculanții vindeau zahărul cu două sau chiar cu trei mii de ruble kilogramul. În multe case era frig. Se făcea foc doar atît ca să nu crape țevile. Teatrele se reîntorseseră la Moscova și la spectacole venea lume multă. Oamenii voiau să se distreze și să se încălzească. În pauză se discuta despre comunicatele de război sau despre căpitanul Sergheev care și-a găsit pe front o prietenă, despre Mașa care a încetat să-i mai scrie soțului său, și

trăiește cu un compozitor șchiop, bineînțeles se discuta și despre faptul că pe cartelă s-a dat magiun acru, iar unt nu se va distribui de loc.

În noiembrie am primit un bilețel din partea lui Șostakovici care mă invita să-i ascult Simfonia a VIII-a. M-am întors zguduit de la concert. Pe neașteptate mi-a fost dat să aud glasul corului antic din tragediile elene. Muzica are un ascendent colosal asupra altor arte : ea poate să spună totul fără să amintească nimic.

În 1943 începuseră să apară pentru prima oară norii care cinci ani mai tîrziu s-au lăsat atît de apăsători asupra noastră. La data aceea dușmanul se mai afla încă pe pămîntul nostru. Poporul lupta cu dîrzenie și eroismul lui mărturisea atîta forță încît puteai trăi cinstit, vorbind în gura mare, fără să bagi de seamă multe. Eram ferm încredințat că a doua zi după victorie, totul se va schimba pe loc. Acum, cînd privesc în urmă, trebuie să recunosc la fiecare pas că am fost un naiv, un orb. Mi-e mai ușor s-o fac decît mi-a fost în anii aceia să-mi păstrez credința în ciuda a tot ce se întîmpla. Se vede că așa e făcut omul : dorințele sale le ia totdeauna drept realitate și adesea calcă în gol, ca un somnambul, ceea ce-l face sau să cadă și să moară, sau să se trezească cu oasele rupte.

În amintire îmi stăruie discuțiile purtate pe front și în spatele frontului, recitesc scrisorile de atunci și am impresia că pe vremea aceea toți credeau că după victorie oamenii vor cunoaște adevărata pace, adevărata fericire. Știam, bineînțeles, că țara este

ruinată, sărăcită, că va trebui să muncim mult şi nimeni nu visa munţi de aur. Dar aveam convingerea că victoria va aduce dreptate, că demnitatea omenească va triumfa. Nimeni nu-şi imagina la data aceea că la trei ani după terminarea războiului americanii ne vor amenința cu bomba atomică, iar Beria va îndrepta din nou gurile de foc asupra poporului. Cu toate că multe lucruri nu le-am prevăzut, mi-amintesc cu gingăşie şi cu mîndrie de visurile acelor ani.

Oricît a fost de cumplit şi de crîncen războiul, el rămîne în amintirea noastră ca un zbor spre înălţimi şi nu ca o cădere. Poporul nostru s-a ridicat sus, sus de tot ; mărturie ne stau nu elogiile adresate „genialului conducător de oşti", nici pînzele uriaşe înfăţişînd bătălii, nici măcar decoraţiile, ci amintirea celor ce nu s-au întors, lacrimile care nu au secat — această apă vie a conştiinţei poporului.

16

ÎN decembrie 1943 a murit Iuri Tînianov. Îl cunoscusem încă prin 1920, cînd fusese alături de B. Eichenbaum, V. Jirmunski şi Viktor Şklovski, unul din animatorii societăţii „Opoiaz". Omul acesta a început prin a studia literatura, şi numai după aceea a scris opere literare, dar a studiat-o cu atîta însufleţire, într-un chip atît de nou, încît cartea lui „Arhaişti şi inovatori" rămîne şi o cotitură în critica literară, dar şi o carte de artist.

La primele noastre întîlniri Iuri Tînianov mă intimida. Eram un autodidact, cu uriaşe lacune în cunoştinţele primite din şcoala medie, romanele pe care le scriam aveau greşeli grosolane de limbă şi de fapte (în „Julio Jurenito" încurcasem Etna cu Vezuviul). Cu toate acestea aveam tupeu, căutam o formă nouă de roman, negam ceea ce apărasem cu un an înainte şi de aceea Tînianov, un adevărat „petersburghez" (în sensul vechi al acestui cuvînt) întotdeauna politicos, chiar în replicile sale profund ironice, mă intimida, uneori mă înspăimînta.

Mi-amintesc de o discuţie : Tînianov susţinea că epoca şcolilor literare trecuse. Un arhaist poate fi inovator — spunea el — şi poetul cel mai apropiat de Pasternak este Mandelstam. Mă supără faptul că Tînianov repeta într-una „peon sincopic", la data aceea nu ştiam ce însemna termenul, dar mi-era ruşine s-o mărturisesc.

În primăvara lui 1936 Iuri Tînianov sosi la Paris. Era bolnav, suferea de o boală rară şi cumplită : Scleroză difuză. Acum îl priveam cu alţi ochi. Nu mai aveam în faţa mea un istoric literar, ci pe autorul unor cărţi care au însemnat evenimente importante în viaţa mea. Nu eram hotărît de la început să vorbesc despre el în aceste pagini de amintiri, căci scopul meu nu este de a scrie despre cărţi, ci despre oameni. Dar mi-am zis apoi că nu pot trece sub tăcere un scriitor ale cărui opere m-au ajutat să înţeleg multe.

Alta ne este atitudinea faţă de cărţile contemporanilor decît faţă de operele clasicilor. Eroii unui roman se pot contopi adesea în conştiinţa noastră

cu persoana autorului. În răstimpul acelei jumătăți de veac cît am căutat, am gîndit, am scris, mi s-a părut și mi se pare și astăzi că poezia s-a afirmat ca un fenomen cu mult mai important decît proza, care cere o mai mare distanțare ; totuși în epoca sovietică s-au scris destule romane și nuvele nu lipsite de însemnătate. Am avut prilejul să întîlnesc mulți scriitori cunoscuți încă înainte de revoluție : Gorki, Bunin, Remizov, Andrei Belîi, Alexei Tolstoi, E. Zamiatin, ca și oameni din generația mea : Fedin, Paustovski, Babel, Tînianov, Zoșcenko, Vsevolod Ivanov, Kataev, Iuri Oleșa, Leonov sau alții care se născuseră în secolul XX : Fadeev, Șolohov, Kaverin, Grossman. Heine spusese că orice om este o lume întreagă, iar pietrele funerare se înalță peste ruinele unor lumi ce au dispărut. Cu mult înaintea lui, poetul englez Dode, a amintit legătura ce există între aceste lumi : clopotul bate nu numai pentru cel mort, dar și pentru tine. Au fost cărți pe care le-am îndrăgit, după cum au existat altele care m-au lăsat indiferent, dar tot ce au făcut contemporanii mei a fost legat și de viața mea. Nu mai vorbesc de Isaak Babel, care mi-a fost prieten și de care mi-amintesc adesea ca de un dascăl. Dar am învățat și din cărțile altor contemporani. Tînianov a fost unul din cei ce m-au ajutat să mă descurc în înțelegerea epocii.

Aceste cuvinte ar putea mira pe cititori. Se știe că Tînianov a scris romane și nuvele istorice, alegînd de preferință epoci sumbre : a lui Nikolai I, a lui Pavel, sfîrșitul domniei lui Petru. Cunoștea

la perfecție istoria și nu căuta niciodată, încălcînd adevărul, să atribuie trecutului trăsături ale contemporaneității. Era un om reținut nu numai în viață. Cînd se așeza la masa de lucru știa să se stăpînească, poate de aceea cărțile sale păreau unora oarecum aride. De fapt, nu a existat niciodată scriitor de talent și totodată om cinstit, care să fi putut descrie bine evenimente ce se situau în afara sferei lui spirituale, sau oameni străini lui.

În romanul „Moartea lui Vazir Muhtar" Tînianov spune : „Pe la 1820 oamenii mureau în condiții grele pentru că veacul murise înaintea lor. Pe la 1830 ei aveau intuiția exactă, cînd trebuie să moară. Întocmai ca și cîinii, își alegeau un colț cît mai confortabil unde să-și dea duhul. Și nu mai cereau înainte de a muri nici dragoste, nici prietenie".

Lui Iuri Tînianov îi plăcea să glumească, să vorbească despre fleacuri, lupta cu stoicism împotriva bolii sale, dar din fire era un om foarte trist și pentru el tristețea lui Griboedov nu era o simplă pagină de istorie. Se născuse în același an cu Babel și Pilniak, care au murit în locuri nu dintre cele mai confortabile. Tînianov le-a supraviețuit cu puțin, deși s-a stins în propriul său pat.

„Sublocotenentul invizibil" și „Figura de ceară" erau opere pe care le înțelegeam în toată adîncimea lor. Deși cunoșteam numai „Dizgrațiatul" (Kiuhlea) scriam cam în aceeași vreme despre aventurile nefericitului Lazik Roitschwantz pe care evenimentele îl purtaseră prin lumea întreagă, din oraș în oraș, din țară în țară. Într-o bună zi cineva i-a propus să se ocupe cu creșterea iepurilor de

casă, o îndeletnicire la modă pe atunci. A primit o pereche de iepuri, dar cîinele i-a sfîșiat de îndată ce au fost scoși din coșuleț. Bietul Lazik a comunicat fără întîrziere noul său ghinion, dar drept răspuns i s-a cerut să anunțe cîte progenituri a născut prima pereche de iepuri. Lazik a înțeles că pe lume există oameni pentru care statistica este lucrul cel mai important și a început să numere cîți iepuri ar fi putut avea de n-ar fi fost păcătosul de cîine. Cînd cifra a ajuns impunătoare, au sosit șefii. Lazik le repeta într-una : „V-am scris doar că prima pereche a fost sfîșiată de cîine", dar musafirii nici nu vroiau să-l asculte și întrebau mereu : „Unde sînt puii ?" Invizibilul sublocotenent Kije a avut mai mult noroc. El s-a născut datorită unui act greșit transcris de copist. Dar nimeni n-a avut curajul s-o mărturisească lui Pavel. Țarul a poruncit ca sublocotenentul Kije să fie surghiunit. Omul exista și nu exista și convoiul l-a însoțit pe drumul Vladimirka, în Siberia. Pavel l-a grațiat apoi și i-a poruncit să se căsătorească cu o domnișoară de onoare de la curte. Mirele a lipsit din biserică, dar mireasa a fost cununată. Pavel l-a înaintat apoi la gradul de general și într-o bună zi l-a chemat să se prezinte la palat. Țarului i s-a raportat că generalul Kije s-a îmbolnăvit. Peste cîteva zile el a murit și sicriul gol a fost îngropat cu pompă.

Figura de ceară îl înfățișa pe Petru I. Prevăzută cu niște arcuri ea se putea mișca. A fost dusă la muzeu, dar într-o bună zi arcurile s-au stricat și biata figură de ceară s-a găsit alături

de alte „naturalii", cum ar fi monștrii umani ținuți în borcane cu spirt.

Tînianov cunoștea la perfecție istoria, știa să ghicească cu mai multă pătrundere decît mulți alții unele trăsături ale contemporaneității, dar ceea ce înțelegem astăzi prin termenul „evenimente politice" îl preocupa prea puțin. A venit la Paris în primăvara în care s-a născut Frontul popular. Era naiv, se ducea la mitinguri, era convins că fascismului i se va da o lovitură de moarte. Iuri Tînianov nu avea obiceiul să discute în contradictoriu : răspundea „probabil". Cunoștea bine orașul din romane, documente, planuri și gravuri. Ar fi vrut să viziteze Palais Royal, așa cum o făcuse altă dată Vasili Lvovici Pușkin, să găsească locul unde-și ținuse conferințele Küchelbecher, își amintea mereu de A. I. Turgheniev și de Viazemski, citea harta vinurilor ca un text de mult cunoscut : „Moette... Clicquot... Nuits"

Și la Paris unde aveai voie să arunci mucurile de țigări pe jos și puteai să te îndoiești de tabla înmulțirii ori să-ți bați joc de toate autoritățile, el rămînea aceeași fire rezervată, îi era teamă să nu se observe că este străin de obiceiurile locului, întreba cu precauție cum trebuie să se comporte la cafenea. Era un om blînd și avea un farmec care îi dezarma pe toți.

A început să scrie un roman închinat lui Pușkin. După propria lui mărturisire, cartea trebuia să lămurească multe probleme complicate, să arate că rațiunea, geniul, armonia pot învinge spiritul cazon și ignoranța. L-am întrebat într-o zi : „Dar cum rămîne cu versurile publicate după răscoala

polonezilor care l-au indignat pe Mickiewicz ?" El dădu din cap : „Şi acestea"...

Mi-amintesc de ultima noastră întîlnire în primăvara plină de angoase a anului 1941, cu trei săptămîni înainte de izbucnirea războiului. Tînianov se afla atunci la Puşkino, la casa de creaţie a scriitorilor, în fosta vilă a lui Alexei Tolstoi. În grădină înfloreau narcisele şi lalelele. În salon era mobilă de mahon, iar pe pereţi atîrnau tablouri. Totul părea paşnic. Iuri Tînianov zîmbea cu blîndeţe. Dar de discutat, discutam bineînţeles despre război. Mi-amintesc că m-a întrebat : „Dar poate că în Germania se petrece o revoluţie care a îmbrăcat o formă hidoasă ?" Orice s-ar zice fusese educat în logica veacului trecut şi nu putea concepe îndobitocirea unei ţări mari şi civilizate.

N-a apucat să mai termine romanul „Puşkin". A isprăvit de scris numai partea de început, copilăria şi adolescenţa poetului. Tînianov s-a stins înainte de a atinge vîrsta de cincizeci de ani, şi pe deasupra în ultimii ani de existenţă boala l-a împiedicat să muncească. A dus cu el în mormînt dezlegarea pe care a dat-o enigmei lui Puşkin.

Şi altă dată şi acum mi-aduc adesea aminte de povestea minunată a pretinsului nevîrstnic din păcate perfect major, Vituşişnikov, care ştia să facă un singur lucru, să bată toba. Uneori mă simt şi eu un neisprăvit ca acesta, şi pentru aceasta îi mulţumesc lui Tînianov.

Am fost la înmormîntarea lui Iuri Tînianov. După victoria de la Stalingrad multe lucruri se schimbau sub ochii noştri. Gradul şi uniforma defineau locul pe care îl ocupa omul în viaţă. Tînianov nu avea nimic comun nici cu epoca, nici cu măririle. Ziarele nici măcar n-au anunţat ştirea morţii sale. Sicriul fusese aşezat într-o odăiţă din clădirea de pe Bulevardul Tverskoi ; coroanele erau din flori de hîrtie — se confecţionează mai repede, sînt mai puţin costisitoare.

Stînd în faţa sicriului îmi ziceam că înmormîntăm pe unul din cei mai inteligenţi scriitori pe care i-am avut în anii douăzeci...

17

PENTRU muritorii de rînd lucrurile aveau o înfăţişare cuviincioasă : în timp ce pe cîmpul de luptă se desfăşurau bătăliile împotriva inamicului comun, şefii guvernelor din coaliţia antihitleristă schimbau între ei telegrame de felicitare. În realitate, totul era cu mult mai complicat ; în culise se desfăşura lupta.

Americanii i-au preferat lui de Gaulle pe amiralul Darlan, iar cînd acesta a fost ucis, pe generalul Giraud. Dar de Gaulle se prefera pe el. În Franţa mulţi dintre partizanii lui nu vroiau să cadă la înţelegere cu franctirorii. În Italia, aliaţii sprijineau pe mareşalul Badoglio, fost vicerege al Abisiniei, în timp ce partizanii jurau să spînzure pe toţi liderii fascişti, inclusiv pe Badoglio. Englezii furnizau arme generalului Mihailovici, la Cairo exista un guvern al Iugoslaviei regale, dar în fruntea armatei populare de elibe-

rare se afla comunistul Tito. Tot la Cairo se afla un guvern grec de dreapta, dar în Grecia împotriva ocupanţilor lupta partidul de stînga, E.A.M. La Londra îşi găsise adăpost guvernul polonez cu care Uniunea Sovietică nu întreţinea legături diplomatice. Se născu Uniunea Patrioţilor polonezi. În pădurile Poloniei se aflau detaşamente ale elementelor de dreapta, *Armia Krajowa* şi ale celor de stînga — *Gwardia Ludowa.* Despre toate aceste lucruri ziarele aminteau în treacăt, uneori mai mult le subînţelegeau.

Bineînţeles nu eram la curent cu secretele diplomaţilor, dar prin însăşi natura muncii mele ştiam cîte ceva. Eram invitat la recepţii, mergeam pe la diferite ambasade, aproape zilnic mă vizitau ziarişti străini. Nu am intenţia să fac istoricul relaţiilor dintre aliaţi şi de altfel nici nu-l cunosc. Aş vrea să relatez pur şi simplu cîteva întîlniri fugare, cîteva episoade mai curînd amuzante decît semnificative.

Ambasadorul Angliei, Kerr, m-a întrebat într-o zi de ce nu-i agreez pe englezi. Am protestat şi în glumă am început să enumăr tot ceea ce-mi place în Anglia : Magna Charta libertăţilor, peisajele lui Turner, gazonul din parcurile engleze. După aceasta, ori de cîte ori se întîmpla, Kerr mă prezenta compatrioţilor săi, repetînd mereu acelaşi lucru : „Iată-l pe domnul Ehrenburg pentru care în Anglia nu există decît pipe, gazon şi cîini *terier*"... Kerr era un sceptic bine crescut, care nu-şi îngăduia să spună ceea ce gîndea. O singură dată la o recepţie plicticoasă, după ce discutarăm despre poezie, el îmi mărturisi : „La Moscova îmi place varietatea. În viaţă ne atrage totdeauna ceea ce ne lipseşte. Nu-i aşa ?

În octombrie 1944 au sosit la Moscova Churchill şi Eden. Nu ştiu ce înrîurire a avut această vizită asupra relaţiilor anglo-sovietice, dar ea a scos pe neaşteptate la liman pe bătrînul strungar Iankelevici, pe care Alexei Tolstoi îl poreclise „asul pipelor". Iankelevici ştia să meşterească pipe complicate pe care le vindea amatorilor. Fusese arestat, pare-mi-se, tocmai pentru comerţ ilicit cu pipe. Alexei Tolstoi încercase să-i ia apărarea, dar fără succes. Comisarul poporului pentru afaceri externe hotărî să ofere lui Churchill un cadou : o casetă veche, cu tot felul de sertare ascunse şi încuietori complicate. Dar caseta se dovedi a fi stricată şi nimeni nu ştia s-o repare. Cineva şi-aduse aminte atunci de bătrînul Iankelevici. Cui trebuia să mulţumească : soartei sau lui Churchill ? În schimb pentru directorul fabricii „Java", vizita primului ministru al Angliei a însemnat numai neplăceri. I s-a cerut să confecţioneze de urgenţă ţigări de foi de cea mai bună calitate. La recepţie, Churchill luă o ţigară şi o aprinse. Ea începu să fîsîie, să scoată scîntei de parcă ar fi fost o rachetă. Churchill zîmbi. Avea cap de buldog bătrîn, ochi obosiţi, chiar adormiţi, pe care îi înviora doar zîmbetul ironic. Cînd i-am fost prezentat, el a încercat să zîmbească : „Vă felicit, pe dumneavoastră în deosebi..." Nu-mi dădeam seama de ce mă felicită, dar la rîndul meu i-am zîmbit şi l-am felicitat, nici eu nu ştiu de ce.

Discuţia scurtă pe care am avut-o cu Eden s-a dovedit a fi cu mult mai interesantă. Eden mi-a

spus de îndată: „Mi se pare că nu prea îi agreați pe englezi“. Zicîndu-mi în sinea mea că probabil Kerr îi și povestise despre gazon și cîini, l-am întrebat totuși de ce crede așa. Eden mi-a răspuns: „Mi s-a spus că sînteți foarte îndrăgostit de Franța“. Această frază mi s-a părut atît de neașteptată din partea unui diplomat cu experiență, încît mi-am pierdut cumpătul și doar o clipă mai tîrziu am putut întreba: „Oare, dragostea pentru Franța presupune antipatie față de Anglia?“ Probabil că în glasul meu au răsunat unele note de enervare, căci Eden s-a grăbit să zîmbească: „Am glumit. Bineînțeles sîntem aliați cu toții, iar eu personal îi iubesc foarte mult pe francezi...“

De altfel unii se exprimau cu și mai multă sinceritate. Harriman, de pildă, spunea: „Cu Franța va fi greu. Acolo sînt mai mulți trădători decît oriunde în altă parte.“ Corespondentul englez Winterton îmi mărturisi într-o zi: „Ar fi mai bine să ne lipsim de francezi...“ Willkie îmi spuse în secret: „Rolul Franței în calitate de mare putere s-a isprăvit pentru totdeauna, și nu este în interesul nostru să-i redăm locul de altădată“.

Firește, francezii — ambasadorul Garreau, consilierul Schmittlein, tînărul Hors, generalul Petit — își exprimau adesea neîncrederea în americani și în englezi. Se temeau că aliații lor din vest vor încerca să repună pe picioare Germania învinsă. Într-o seară Thorez, Jean Richard Bloch, Garreau și cu mine ne aflam la generalul Petit. Garreau începu să depene amintiri. După primul război mondial, la care participase ca ofițer văzuse regiunea Renană ocupată. Povestea că aliații se entuziasmau de ordinea existentă, de spiritul organizatoric, se îndrăgosteau de nemțoaice. Nimeni nu se îndoia atunci că pacea e asigurată, dar la München Lüdendorf și începuse campania revanșardă. Garreau îl convingea cu patos pe Thorez: „Avem o singură speranță acum: Rușii nu vor admite să se repete lucruri ca acestea“.

În decembrie 1943 mă întorceam de la Harkov unde avusese loc procesul nemților acuzați de crime în masă împotriva populației pașnice. Mă aflam în același compartiment cu Alexei Tolstoi. Veni și ziaristul american Stevens. Începurăm să discutăm despre viitor. Pe neașteptate, cineva îi trase una în cap bietului Stevens. Pe cușeta de sus se afla ziaristul francez Champenois. El nu putea suferi pe cei ce preferau „o pace blîndă“, și pe lîngă aceasta apucase să bea și o jumătate de litru de votcă.

(Cu Champenois eram prieten. Fusese altădată corespondentul agenției telegrafice *Havas*, dar cînd ambasadorul Bergery — în trecut un om ultra de stînga, — părăsise Moscova la indicația guvernului din Vichy, Champenois rămăsese în Uniunea Sovietică și continuase să scrie în ziarele franceze care apăreau la Londra. După război s-a gîndit să se întoarcă acasă, dar s-a simțit legat de Moscova. Știe să bea ca rușii, ca rușii știe să vorbească o noapte întreagă, despre orice și despre nimic, despre fleacuri și despre lucrurile cele mai importante. Este un om lipsit de orice ambiție, de orice simț practic, în clipele de emoție sufletească glumește sau înjură, scrie versuri numai pentru el, nu le publică nicăieri.)

Am impresia că nu numai americanii, dar și englezii, cu care stăteam de vorbă nu înțelegeau unele lucruri. Țările lor nu cunoscuseră ocupația fascistă. Nu mă refer la politicieni, nici la diplomați care își aveau socotelile lor. Dar mulți ofițeri, ziariști, socoteau că exagerăm vorbind despre sălbăticiile hitleriștilor. În mintea lor armata lui Hitler se confunda cu armata lui Wilhelm. Iată de ce ne era cu mult mai ușor să ne înțelegem cu oameni din țările ocupate.

E greu de presupus că Andvord, ambasadorul Norvegiei era un admirator al sistemului sovietic, dar cunoștea suferințele țării sale și-și dădea seama că numai Armata roșie luptă cu adevărat. Uneori ne invita la el. Era un sibarit, căruia îi plăcea vinul franțuzesc bun. Ședeam în fața căminului, Andvord își amintea de Norvegia, de prietenii comuni, și spunea: „Sper că rachetele „V" îi vor face pe englezi să-și bage mințile în cap. Au de gînd să se comporte cu hitleriștii ca niște gentlemeni de parcă ar fi vorba de un meci. Dar uite că mi-au parvenit iarăși știri despre împușcarea studenților noștri. Aveți dreptate. Siropurile nu ajută la nimic. Se cere o intervenție chirurgicală..."

Dintre toți diplomații îndrăgisem în chip deosebit pe René Blum care reprezenta țara cea mai mică, Luxemburgul, dar avea o inimă mare. În 1944 pe frontul de lîngă Minsk, ne-a venit un transfug. Colonelul mi-a spus: „Frițul ăsta zice că n-ar fi nici neamț, nici franțuz, ceva în genul unui luxemburghez..." M-am dus să stau de vorbă cu transfugul. Era un flăcău de la țară. M-a rugat să-i dau o foaie de hîrtie: „Vreau să scriu o scrisoare". Am crezut că vrea să-i anunțe pe cei de acasă și socotește în mod naiv că scrisoarea le va parveni. Cînd colo se apucă să scrie: „Către Majestatea Sa Marea Ducesă de Luxemburg. Vă anunț că mi-am îndeplinit datoria și am trecut de partea Armatei Roșii". Cînd i-am arătat această scrisoare lui René Blum, el a lăcrimat. Deși era socialist de stînga, scrisoarea adresată ducesei îl emoționă. Omul acesta ne îndrăgise țara, învățase limba rusă, se ducea la conferințe. (Într-o zi l-am văzut în mulțimea studenților care încercau să intre în sala Politehnicii. N-a lipsit mult să fie strivit.) Fata lui Blum și-a făcut studiile la universitatea din Moscova. Era un om modest, politicos, dar ca și țara pe care o reprezenta, Luxemburgul, păstra ceva din veacul trecut. Acum cîțiva ani l-am vizitat. Este președintele Societății de prietenie cu Uniunea Sovietică, ia cuvîntul la mitinguri, toți îl cunosc, îl respectă. Seara, la un pahar de vin ne-am amintit de anii războiului.

Mă duceam adesea pe la ambasadorul Cehoslovaciei, Firlinger. Cu el era ușor să te înțelegi, căci omul acesta știa ce înseamnă fascismul. O știa și soția lui, o femeie drăguță, plină de viață, franțuzoaică de origine.

Pe Beneš l-am întîlnit la recepția dată cu prilejul vizitei sale la Moscova. El își aminti de discuția noastră purtată cu mulți ani în urmă: „Știam încă de pe atunci că Cehoslovacia este condamnată..." Apoi a adăugat „Unica noastră salvare este alianța strînsă cu țara dumneavoastră.

Printre cehi pot fi oameni cu diferite convingeri politice, într-o singură privință vor cădea cu toții de acord : Uniunea Sovietică nu numai că ne va elibera de germani, dar ne va și îngădui să trăim fără a ne teme de viitor".

Veneau pe la mine și iugoslavi : printre ei era Teršić, unul din comandanții armatei de partizani, sculptorul Avgustincić, care lucra la un proiect de monument și era un pasionat al desenului. Îmi plăceau lucrările sale în care stilul monumental se îmbina cu mișcarea, îmi plăcea și omul care era artist și ostaș în același timp, nu cunoștea compromisurile, știa să trăiască în diferite planuri rămînînd tot timpul consecvent cu sine însuși. Iugoslavilor li s-au pus la dispoziție cîteva case în Serebreanîi Bor. Am întîlnit acolo partizani și partizane. Ei trăiau în aceste vile din apropierea Moscovei de parcă s-ar fi aflat în munții Bosniei. Se simțea spiritul democratic, sinceritatea în relațiile dintre oameni. Mă simțeam bine în mijlocul lor.

Corespondenții străini veneau să mă viziteze în speranța de a mai afla cîte ceva despre situația militară. Le dădeam uneori să citească jurnalele de însemnări sau scrisorile nemților. La rîndul lor ei îmi povesteau despre demersurile complicate ale diplomației. Printre corespondenții străini se aflau cîțiva ziariști de prestigiu : Stowe, Wert, Hindus. În toamna lui 1942 l-am luat pe Leland Stowe cu mine la Rjev. Omul acesta știa ce-i războiul, fusese în Spania, în China, se dovedise a fi curajos și dotat cu simț de observație. Reportajele sale erau interesante. În 1946 l-am vizitat în vilișoara lui situată în apropiere de New York. „Războiul rece" era la începuturile sale. În jur vedeai cottage-uri elegante. Trandafirii erau în floare. Oamenii se bucurau de viață, dar Stone era trist. Îmi spuse : „Vă mai amintiți de Rjev ? Acolo mă simțeam mai bine. Fără confort poți trăi, fără speranță e mai greu..."

Nici vorbă, viața corespondenților străini nu era ușoară : ziarele preferau să publice articole și nu știri. Cenzura veghea. Adversarul ziariștilor era șeful sectorului de presă. După cîte o conferință de presă fiecare dintre ei căuta s-o ia înaintea altora și să ajungă la telegraf. Se iscau încăierări. O dată unul dintre corespondenții americani a înțepat cauciucul de la mașina concurentului, pentru ca acesta să nu poată ajunge la telegraf.

Cu toate că Shapiro, corespondentul lui *United Press*, ne simpatiza, el se văita într-una pentru că ziarul îi cerea știri senzaționale, iar el nu era lăsat să meargă pe front și deci nu știa ce să transmită. Într-o bună zi s-a petrecut o întîmplare care i-a tăiat cu totul craca de sub picioare. Stalin a răspuns la întrebările puse de corespondentul lui *Associated Press*, Kessidy. Shapiro a venit la mine disperat : „Și eu i-am trimis un chestionar... *Associated Press* este un ziar mai de dreapta decît *United*... Ce nevoie avea Stalin să mă distrugă ?" Era imposibil să-l faci să se calmeze, nici nu vroia să audă că de fapt Kessidy avusese pur și simplu noroc. Întrebările lui veniseră exact în ziua în care Stalin avusese chef să dea o declarație. Ca „premiu de consolare" serviciul de presă al Ministerului

de Externe permise lui Shapiro să plece pe frontul de la Stalingrad. După ce reveni la Moscova îmi spuse: „Ceea ce am văzut este incontestabil uimitor. Acum îmi dau seama şi mai bine de ce insistaţi cu deschiderea celui de-al doilea front. Dar din punctul de vedere al lui *United Press*, reportajul meu nu poate fi comparat cu ceea ce a obţinut Kessidy. Nici pînă astăzi nu pot pricepe de ce a preferat Stalin *Associated Press?* Iar Kessidy umbla fericit, arăta tuturor semnătura lui Stalin dedesubtul răspunsurilor la întrebările puse, ba reuşi chiar să obţină patru sticle de vin la restaurantul *Aragvi*, spunînd: „Mi-a scris Stalin"...

Printre corespondenţii americani erau şi figuri antipatice. Mi-amintesc de un tip plin de tupeu care a venit o dată la mine şi mi-a pus pe masă o litră de zahăr. Liuba a intrat în odaie şi neştiind cine e vizitatorul, l-a întrebat: „Dumneavoastră vindeţi zahăr?" I-am cerut americanului să-şi ia cadoul înapoi. Peste cîteva zile, i-am povestit întîmplarea lui Tolstoi. A început să rîdă cu multă poftă: „Închipuie-ţi că mi-a adus mie zahărul ăsta, iar eu, prostul de mine, m-am zăpăcit. Mă înţelegi? Am vrut să-i ofer pe loc un cadou drept răspuns, n-aveam nimic la îndemînă şi i-am dat un stilou *Watterman*. Să nu crezi că nu l-a luat! Ticălosul..." Amîndoi am rîs zdravăn. (La data aceea nu ştiam bineînţeles ce vor însemna pentru Europa întreagă aceste două cuvinte: „ajutorul american"...)

De zahăr puteam uita, dar existau lucruri mult mai serioase. Neînţelegerile dintre membrii coaliţiei antihitleriste se profilau cu tot mai multă lim-

pezime. Venea vara lui 1944. Saluturile, anunţînd noi victorii, deveniseră un fenomen cotidian pentru locuitorii Moscovei. Aliaţii debarcaseră în Normandia. Deznodămîntul se apropia.

În ziua de 1 iulie am plecat pe Frontul întîi bielorus, al cărui comandant era generalul Cerniahovski. Lîngă Borisov, pe malul drept al rîului Berezina, am văzut prizonieri francezi din „Legiunea" organizată de trădătorul Doriot. Toţi francezii cunosc măcar din auzite rîul Berezina. În 1812 ruşii încercuiseră aproape toată armata lui Napoleon şi numai o parte neînsemnată reuşise să treacă aici rîul Berezina datorită curajului genіştilor, comandaţi de generalul Eblé. (Cunoşteam numele generalului pentru că treceam adesea la Paris pe strada ce-i purta numele.) „Legionarii" în schimb se împotmoliseră la trecerea peste Berezina pentru că erau nişte laşi, nişte mercenari lacomi, care nu vroiau să renunţe la zdrenţele jefuite şi geamantanale i-au împiedicat să fugă. Am fost rugat să stau de vorbă cu ei. Unul căuta să mă convingă că avusese o decepţie în dragoste şi se hotărîse să moară „indiferent cum". Altul îmi vorbi de mizeria în care trăise, de lipsurile pe care le cunoscuse („într-o clipă de slăbiciune mi-am dat consimţămîntul"), al treilea invoca „căile misterioase ale destinului", al patrulea zicea: „sînt un civil din cap pînă-n picioare. Aveam la Paris un mic restaurant *„A la fleur de Lis"*. Clienţii mă lăudau întotdeauna. În probleme de bucătărie nu m-am înşelat niciodată. Politica este altceva..." „Legionarii" au fost băgaţi laolaltă cu prizonierii germani, printre care se găseau mulţi alsacieni.

Mai tîrziu am aflat că noaptea alsacienii le-au tras o mamă de bătaie „legionarilor".

Cu acest prilej am făcut o vizită și aviatorilor din escadrila „*Normandie*". Francezii mi-au povestit că în timpul luptelor pentru Borisov, deasupra Berezinei, a căzut aviatorul Gaston. Trei ani de zile omul acesta făcuse toate încercările pentru a pleca, vroia să lupte ca aviator. De fiecare dată fusese arestat și în cele din urmă întemnițat la închisoarea de ocnași de la Port-Liot din Africa de Nord. După ce a fost eliberat de americani, a plecat în Uniunea Sovietică, să lupte în escadrila *Normandie*. Deasupra Berezinei și-a primit botezul de foc și tot acolo a și murit... Am povestit aviatorilor escadrilei despre patronul restaurantului *Fleur de Lis*, ei au rîs, iar unul a spus cu dispreț: „Să nu vă închipuiți că sînt mulți ca el. Ăștia sînt «vlasoviștii» noștri"... Am zîmbit. Aveam o încredere nestrămutată în Franța.

Da, nu vreau să ascund, credeam că viitorul va fi minunat. Altfel mi-ar fi fost mult prea greu să trăiesc. Îmi ziceam că soarta lumii nu o vor decide diplomații, nici politicienii, ci popoarele. Ele sînt cele ce au băut din plin cupa suferinței. Ceea ce înseamnă că fascismul va fi înmormîntat pe vecie.

Undeva între Borisov și Minsk am întîlnit cîțiva corespondenți străini. Erau fericiți să vadă victoria armatei aliate, fericiți că au găsit material interesant pe care să-l transmită ziarelor. Deosebit de vesel era corespondentul ziarului *Times*, el luase prizonieri trei soldați germani. Niște nemți încercuiți, căutau să se predea cuiva și zărind un civil bine îmbrăcat și-au zis că ocazie mai bună ca asta nu găsesc. Un băiețel de doisprezece ani, Alioșa Sverciuk, adusese 52 de prizonieri; totuși corespondentul ziarului *Times* era, bineînțeles, fericit.

Mărturisesc sincer că la Moscova puteau să mă întristeze telegramele venite din străinătate, dar lîngă Minsk nu mă mai gîndeam cum se va rezolva problema greacă, dacă americanii îl vor recunoaște sau nu pe Tito, și ce va spune Eden despre polonezi. Mă preocupa cum să ajung la Minsk — în jurul orașului rătăceau niște divizii germane.

18

AM sosit la Minsk în ziua de 4 iulie. Tanchiștii intraseră în oraș cu o zi înainte, dar plecaseră imediat mai departe, spre apus. În cartierele de sud ale orașului răsunau încă focuri de armă. Mi-am aruncat privirea în lungul unei străzi și m-am bucurat văzînd că aproape toate casele sînt neatinse. Un sfert de oră mai tîrziu am auzit explozii, după care nici o casă n-a mai rămas în picioare.

Toată ziua au muncit geniștii să scoată minele. Au reușit să salveze clădirea impunătoare în care fusese sediul guvernului, precum și o serie de case. Totuși umblînd prin oraș, vedeam la tot pasul ruine. Doamne, dar cît mă bucuram de victoria noastră! Cu două zile înainte fusesem la generalul Cerneahovski care-mi spusese: „Acum nu-l mai

gonim pe inamic, îl încercuim". Ştiam că la răsărit de Minsk rămăseseră unităţi germane importante, de aceea era greu să ajungi pînă în oraş, pe şosea apăreau pe neaşteptate nemţi, care deschideau foc din aruncătoarele de mine, „În ce capcană bună au mai nimerit", îmi spuse un tanchist şi eu am zîmbit, zicîndu-mi că războiul se apropie de sfîrşit. Totuşi mă durea sufletul cînd mă uitam la ruinele din Minsk. Minskul nu este nici Novgorod, nici Kiev, nici Leningrad. Acest oraş a fost de multe ori ars, distrus. El nu avea monumente vechi, nici arhitectură strălucită. Dar sînt clipe în care uiţi de artă. Nu mă gîndeam la valoarea estetică a caselor dărîmate, aruncate în aer sau incendiate, mă gîndeam la oamenii care au muncit, s-au străduit, au construit, şi iată n-a mai rămas decît moloz, dărîmături înnegrite de fum. Este un chin să priveşti casele dărîmate, vetrele distruse ; de fiecare dată te impresionează cîte un amănunt : vreun fotoliu uzat, o urmă veche lăsată pe perete de vreo fotografie sau tablou, vreun cal de lemn stricat.

(Şapte sau opt ani mai tîrziu plecînd la o sesiune ordinară a Consiliului Mondial al Păcii, am aterizat forţat la Minsk. Vremea nu era favorabilă pentru zbor. M-a scos din încurcătură Petrus Brovka, care m-a invitat la el acasă. Cu acest prilej mi-a arătat oraşul plin de clădiri noi. Bineînţeles casele erau pompoase şi urîte, ca tot ce se construia la noi, la sfîrşitul anilor 40, dar admiraţia mea era sinceră, căci mă gîndeam că în aceste case oamenii iau masa, stau de vorbă, unii

suferă de gelozie ; probabil că în apartamentul de dincolo există copii şi căluţul de lemn doarme liniştit.)

Plimbîndu-mă prin Minskul dărîmat mi-am zis dintr-o dată că totuşi am avut noroc, măcar la Minsk n-am întîrziat ! Generalul Vadimov nu-mi îngăduia nici un pic de libertate de mişcare. O dată, la începutul războiului, fusesem împreună pe frontul de la Breansk şi el rămăsese, nu ştiu de ce, cu impresia că aş fi capabil de bravură necugetată, drept care le-a inspirat şi subalternilor săi ideea că trebuie să mă ţină sub supraveghere. În toamna anului 1943, ziarul „Krasnaia Zvezda" ne-a trimis pe Simonov şi pe mine în Ucraina. Eu m-am dus în sectorul de pe malul drept al Nipru-lui. După plecarea mea, colonelul Karpov, locţiitorul redactorului, a expediat o telegramă generalului Kozlov, membru în consiliul militar al armatei 13. (De curînd mi-a fost arătată copia) : „La dumneavoastră se află Ilya Ehrenburg. Din motive de securitate vă rog să faceţi în aşa fel ca să nu se îndepărteze de punctul de transbordare peste fluviu". La Minsk sosisem la vreme. Iar de acolo am plecat unde am vrut, am reuşit să dispar. Redacţia nu ştia unde mă aflu şi nu mai era nici generalul Vadimov care desigur ar fi dispus să fiu căutat.

Cerneahovski avusese dreptate. La Minsk armata noastră încercuise aproximativ o sută de mii de nemţi. Trupele noastre înaintau rapid spre Baranovici şi Vilnius, dar nemţii care se retrăgeau de la Moghilev, tot mai sperau să ajungă la Minsk. Pe acest front nemţii nu cunoscuseră încă

înfrîngeri şi multe divizii rezistau cu îndîrjire, ba chiar căutau să înainteze, încercînd să iasă din încercuire. Într-o seară, cinam paşnic la un maior, comandant de batalion, care înainte de război fusese activist sindical la Leningrad. Batalionul se odihnea după lupte crîncene la Berezina şi maiorul, tratîndu-mă cu şampanie luată ca trofeu, filozofa: „Grozav ştiţi să-i înfăţişaţi pe Friţi. Probabil că i-aţi observat vreme îndelungată. Dar cînd scrieţi un roman, cum faceţi ? Cum găsiţi oamenii pe care îi descrieţi ? Mă întreb adesea de unde ştie scriitorul ce se petrece în sufletul omului. Îi povesteşte oare cineva ? Sau trebuie să invente..." N-am apucat să-i răspund, căci s-a pornit ţăcănitul mitralierelor. Deschisese focul un regiment german care încerca să iasă din încercuire, îndreptîndu-se spre apus.

Drumul meu a continuat spre vest la Rakov, la Iveneţ, iar cînd am revenit la Minsk am auzit din nou ţăcănit de mitraliere. Nemţii încercuiţi, înfometaţi, atacaseră uzina de pîine.

În timp ce treceam pe şosea spre Moghilev, am nimerit sub un tir puternic. Prizonierii căutau să ne convingă că în pădure se află un batalion şi tot acolo umblă un general german cu un aruncător de mine, repetînd: „Sînt neamţ şi nu rabat"... Un maior german, care ieşise din pădure în şosea, fluturîndu-şi batista, îmi spuse: „Bineînţeles, în momentul de faţă, superioritatea e de partea dumneavoastră. Germania este nevoită să lupte pe două fronturi. Dar trebuie să recunoaşteţi că spargerea frontului cu tancuri şi încercuirile sînt cuceriri ale strategiei germane. Dumneavoastră nu faceţi decît că mergeţi pe urmele noastre." I-am răspuns că nu sînt militar, dar ca civil recunosc prioritatea germanilor. Războiul ei l-au început şi s-au pregătit îndelung în vederea lui, dar nu este cazul să se mîndrească cu aceasta.

La Vilnius, în cimitirul Ros (acolo era locul de grupare al prizonierilor) un locotenent major îmi spunea: „Mă aflu pe frontul de est de la începutul războiului. În 1941 înaintam fără să ne pese că rămîneţi în spatele nostru. Acum totul s-a schimbat. Am încercat să apărăm Minskul, cînd armatele voastre se apropiau de Vilna. Aici am luptat timp de trei zile pentru a menţine cîteva case, iar acum am aflat de la ofiţerul dumneavoastră că aţi ajuns pe Nieman. Acum armatele dumneavoastră înaintează de parcă noi nici n-am exista." După o clipă de tăcere, adăugă pe neaşteptate: „Mă întreb dacă într-adevăr mai existăm ?" Printre heruvimi în stil baroc şi statui acoperite de muşchi, înfloreau trandafiri galbeni. Pe neaşteptate răsună un ţipăt disperat. O cioară rănită de moarte căzu ca o piatră la picioarele ofiţerului neamţ. El îşi acoperi faţa cu mîinile şi rămase nemişcat ca o statuie.

Pe prietenii mei tanchiştii i-am întîlnit la graniţa cu Lituania. Erau obosiţi de moarte. Comandantul brigăzii, colonelul Losik, mi-a povestit cum a fost cucerit Minskul: „N-am înaintat pe drum, ci prin pădure, prin mlaştini, pe unde se strecoară iepurii. Îţi vine să şi rîzi cînd povesteşti. Cînd am intrat în Minsk, la 3 iulie, nemţii se aflau în oraş în număr superior nouă, dar s-au zăpăcit..."

Erau zile foarte calde, nu mai plouase de mult și nori denși de praf înăbușitor învăluiau drumul. Sute de mașini strivite, răsturnate, împiedicau circulația. Plutonierul Belkevici îmi spuse: „Eu unul mă grăbeam să ajung la Minsk, îmi rămăsese acolo surioara, Tania, în vîrstă de 17 ani... Au ucis-o, au ucis-o în ajun, la 2 iulie... Vecinii au văzut..." Își șterse fața cu mîneca. Sudoarea amestecată cu praf îi acoperea chipul ca o mască. „Ce praf îngrozitor!" — zise el. Apoi adăugă în surdină: „De cum am intrat în oraș am cerut voie să mă duc acasă, numai într-o fugă am ținut-o pînă acolo. Dar surioara numai era..." Era atîta durere în glasul lui, încît n-am putut scoate o vorbă. Omul se poate obișnui cu orice în viață: cu tristețea, cu nenorocirile, cu singurătatea. Nu se poate obișnui doar cu durerea altora. Lucrul acesta l-am simțit de multe ori în anii despre care scriu.

Ce mi-a fost dat să văd pe tot parcursul dintre Orșa și Vilnius? Numai ruine, sate arse! Cîte istorii cumplite n-am auzit! La Rakov m-am dus la preotul catolic Ganusesevici, parohul catedralei. Bătrîn, tăcut, stătea printre cărți de rugăciune și fotografii decolorate. Văzuse pe hitleriști incendiind o casă. O femeie cuprinsă de disperare își aruncase pe geam copilul. Unul dintre incendiatori alergă repede, ridică copilul de parcă ar fi fost o bucată de lemn și-l aruncă în foc. Preotul clătina din cap și spunea: „Nu mi-aș fi imaginat că pe pămînt pot exista oameni într-atîta de lipsiți de inimă. Din Kleban a fost ridicat un preot bătrîn și bolnav care nici măcar nu se putea mișca, l-au

chinuit pînă și-a dat sufletul. La Dorî toți locuitorii au fost închiși în biserica ortodoxă și arși de vii. La Perșai au fost uciși doi preoți catolici. În sfînta scriptură scrie: «El deschide întunericul, și scoate la lumină umbra morții, înmulțește popoarele și le distruge, împrăștie popoarele și le unește, răpește căpeteniilor de popoare inteligența și le lasă să rătăcească în pustiuri fără drum». Eu sînt un om bătrîn. Dar tinerii cum vor trăi de acum înainte?" Peste noapte am rămas la un batalion de artileriști. După ce am gustat dintr-un rom unguresc prost, am început să vorbim cu toții despre viitor. Pe neașteptate căpitanul Sergheev spuse: „Am primit o scrisoare de la nevasta lui Iablocikin. Zice că nu mai are pentru ce trăi, a rămas singură, vrea să-și ia rămas bun de la tovarășii lui Pașa..." Toți tăcură. Curînd adormiră. Eu unul n-aveam somn, m-am ridicat, m-am dus la opaiț și am notat în carnețel cuvintele bătrînului prelat catolic.

A doua zi, revenind la Minsk, am mers pe șoseaua Moghilevului, pe lîngă Trostianeț. Hitleriștii îngropaseră acolo evrei — atît din Minsk cît și pe cei aduși din Praga sau Viena. Cei condamnați erau aduși în dube speciale, mașinile în care oamenii erau gazați, hitleriștii le numeau *Gewagen*. Cu timpul mașinile au fost perfecționate: caroseria se răsturna și arunca jos cadavrele celor gazați; noile tipuri se chemau *Geknippwagen*. Cu puțin timp înainte de dezastrul armatei sale, comandamentul german a dat poruncă să se dezgroape cadavrele, să fie stropite cu benzină și arse. Pretutindeni zăceau oase carbonizate. Luînd-o la

fugă hitleriştii mai vroiau să ardă ultima tranşă de morţi. Cadavrele fuseseră aranjate ca o stivă de lemne. Am văzut trupuri de femei carbonizate, o fetiţă mică, sute de cadavre. Alături zăceau grămadă poşete de femei, încălţăminte de copii, acte. Pe atunci nu ştiam încă de existenţa Maidanekului, nici a Treblinkăi, nici a Auschwitzului. Stăteam ca încremenit, nu mă puteam mişca din loc, în zadar mă striga şoferul. E greu să scrii despre aşa ceva, nu găseşti cuvinte.

Soldaţii noştri care asaltaseră pe şoseaua Moghilev unităţile germane încercuite, văzuseră şi ei Trostianeţ. Am impresia că în nici un sector luptele nu se purtaseră cu atîta cruzime. Spre seară, de o parte şi de alta a şoselei, zăceau grămezi de cadavre ale inamicului. Căldura era mare şi mirosul îngrozitor.

Am stat de vorbă cu generalul-locotenent Ochsner, comandantul unei divizii de infanterie. Cînd a fost capturat purta haine de soldat, dar o oră mai tîrziu a scos legitimaţia şi a cerut să fie trimis în lagărul de ofiţeri. Spre deosebire de ceilalţi prizonieri, mi-a spus că ideile *Wehrmacht*-ului sînt vii şi mai devreme sau mai tîrziu vor triumfa. L-am întrebat ce părere are despre Trostianeţ. El mi-a răspuns: „De ce-mi puneţi această întrebare? Eu personal n-am ucis nici un copil. Am pierdut bătălia şi de obicei totul se pune pe seama celor învinşi. Armata germană s-a distins totdeauna prin spiritul ei de disciplină. Iar eu mi-am educat soldaţii în sentimentul onoarei..." „Dar atunci de ce v-aţi travestit?" „N-am vrut să-mi fac de rîs gradul. Generalii germani nu se predau". Fumă cu

plăcere o ţigară, după care spuse: „Am ajuns în situaţia unui popor mic. Împotriva noastră s-au ridicat state uriaşe: Rusia şi America. David trebuie să lupte cu doi Goliat concomitent". Avea o înfăţişare sobră, de profesor. Mai tîrziu i-am întîlnit numele în lista criminalilor de război.

Alţi generali germani aveau o atitudine mai rezervată. Generalul Helwitzer, comandant de corp de armată, se uita cu respect la tînărul Cerneahovski.

Cerneahovski îi spuse cu un zîmbet ironic: „La Voronej aţi luptat mai bine". La care Helwitzer răspunse: „În tot ce s-a întîmplat nu este de vină armata, ci Hitler, el nu a dat ascultare generalilor cu experienţă şi s-a înconjurat de tot felul de linguşitori..." Helwitzer a semnat un apel care a apărut după două săptămîni în ziarele sovietice. O parte din generalii germani aflaţi în captivitate luau atitudine împotriva Führerului. Cu puţin timp înainte un grup de ofiţeri încercase în Germania o lovitură de stat împotriva lui Hitler, ceea ce făcea ca declaraţia generalilor prizonieri să devină mai convingătoare. Ce acuzaţii îi aduceau lui Hitler generalii? În nici un caz că a dezlănţuit războiul, că a cotropit ţară după ţară, că a organizat distrugerea în masă a populaţiei, că a transformat ţinuturi locuite în pustiuri şi a creat lagăre de moarte. Nu! Generalii de carieră îl învinuiau pe Hitler că n-a ştiut să ducă bine războiul, că a împins *Wehrmacht*-ul la înfrîngere. Generalii propuneau ofiţerilor germani să-l îndepărteze pe Hitler de la putere şi să încheie pace mai înainte ca operaţiile militare să ajungă pe teritoriul Ger-

maniei. Nu pomeneau nici un cuvînt despre stivele de cadavre de la Trostianeț...

Am în față un număr din *Soldatenzeitung* și privesc portretul unui militar îmbrăcat în tunică. Generalul de tancuri von Sauken, cavaler al ordinului Crucea de Fier cu frunze de stejar și briliante, a împlinit șaptezeci de ani. Ziarul relatează biografia sărbătoritului. În anii primului război mondial luptase în Franța și în Rusia. În 1939 cucerise Polonia, trecuse în goană prin Paris, apoi plecase spre Moscova și ajunsese la Oriol. În iulie 1944 generalul von Sauken, comandantul corpului 39 de tancuri, a încercat să reziste la Borisov... Nu pot face nimic. Țin minte totul. Țin minte Borisovul plin de ruine și cadavrele prizonierilor sovietici, pe care hitleriștii i-au împușcat cu două zile înainte de a părăsi orașul. Țin minte ce mi-a povestit Vasili Vezelov, care printr-o minune a putut ieși de sub grămada de cadavre. Țin minte Razuvaevka, unde fasciștii au ucis zece mii de evrei: bătrîni, femei, copii sugari. Nu știu dacă sărbătoritul ține minte toate acestea. De fapt nici măcar nu e important. În același număr *Soldatenzeitung* îi îndemna pe nemți să redobîndească Silezia, Memel, Danzig, Sudeții. Deci o luăm de la capăt?... Nici rațiunea, nici conștiința nu o pot admite.

În iulie al treilea Front bielorus înainta cu atîta repeziciune spre vest, încît aviația rămînea adesea în urmă. Generalul Glagolev, soldat încercat — luptase și în primul război mondial — îmi spunea: „Să nu uiți infanteria. În douăsprezece zile a străbătut aproape 400 km. Infanteristul are acum

motor propriu: inima. Oamenii cad și totuși merg înainte. Ieri, un soldat mi-a spus: «Ne-am mîniat...» Astăzi au văzut de ce au fost în stare nemții, zic că este timpul să pună capăt..."

Tablourile se schimbau și totuși rămîneau aceleași: la Smolensk și la granița Lituaniei oamenii vorbeau limbi diferite, dar toți povesteau același lucru. La tot pasul vedeai ruinele orașelor, hornurile negre ale satelor arse pînă la temelii. Am impresia că la Olșanî am văzut inscripția *Freiheitsplatz*. Mi se pare că la Krasnoe sau poate tot la Olșanî fabricantul Richard Sadovski îi obliga pe pietoni să coboare de pe trotuar în dreptul casei sale, să ridice mîna și să strige „*Heil*". Alexei Petrovici Malko (numele lui l-am notat) mi-a povestit că nemții i-au ars de vii cele două fete, Lena și Glașa. Lucrul s-a petrecut în satul Brusî. Lîngă Smorgoni ostașii au găsit pe cîmp o fetiță de vreo patru-cinci anișori, care spunea că o cheamă Dora și că „nemții i-au turnat mamei nisip pe gură, iar mama țipa". Un bătrîn polonez din Radoșkovici mi-a povestit că nemții au ars de vii cu doi ani în urmă 1200 de evrei. Un croitor, căruia neamțul i-a poruncit să danseze, l-a scuipat în față și i-a strigat: „Ucide-mă mai repede! Are să-ți vie și ție ceasul să plătești!" Am trecut pe lîngă un sat în care casele rămăseseră întregi, dar erau absolut goale. Nu știu dacă locuitorii fuseseră uciși sau mînați în Germania, poate că fugiseră în pădure.

Tabloul era același cu cel văzut cu un an înainte la Gluhov sau Cernigov, dar războiul era altul. În seara zilei de 12 iulie am văzut primele case din

Vilnius. Din toate părţile se auzeau împuşcături şi un maior necunoscut îmi strigă : „La pămînt !" În aceeaşi zi tanchiştii noştri străbătură jumătate de drum pînă la Kaunas, depăşindu-ne cu mult. Dar prin pădurile de la răsărit de Minsk mai hoinăreau grupuri de nemţi care nu ştiau că între ei şi armata germană este o distanţă mult mai mare decît cea care îi desparte pe tanchiştii sovietici de graniţele Germaniei.

Undeva în apropiere de Molodecino am fost găzduit peste noapte de mareşalul Pavel Alexeevici Rotmistrov. El îmi explica : „Vara trecută altul a fost rolul tancurilor. Pe atunci îl împingeam pe duşman de pe pămîntul nostru. Acum îl înconjurăm şi după ce îl lichidăm o pornim înainte. În epoca noastră nu se poate fără tehnică. Bineînţeles, nici fără cap nu se poate. Oamenii noştri sînt inteligenţi, doar că se apucă greu de treabă şi e prea puţin loc pentru iniţiativă. Trebuie să sperăm că după război vom trăi mai cu cap." Mareşalul îmi plăcu. Om tînăr, plin de viaţă, se descurca nu numai în operaţiile militare, dar şi în multe alte probleme : în politica aliaţilor noştri, în literatură, chiar şi în diferitele sorturi de vinuri de pe Rin. L-am întîlnit pe Rotmistrov după război de vreo două sau trei ori şi m-am convins că este un om curajos nu numai pe cîmpul de luptă, dar şi în viaţa civilă de fiecare zi (ceea ce poate e mai greu).

Nu mai fusesem niciodată la Vilnius. Nemţii nu apucaseră să dea foc oraşului şi totul era neobişnuit : casele, catedralele în stil baroc, străzile vechi, înguste. Arareori apărea cîte o bătrînică din

vreun subsol pentru a se ascunde deîndată. Transporturi de răniţi. Coloanele de prizonieri se îndreaptă spre cimitirul Ros. În oraş sînt puţini ostaşi. Ei dau bătălia împotriva nemţilor care s-au ascuns într-o dumbravă de la marginea oraşului. Pînă ieri nemţii avuseseră în mîna lor centrul oraşului şi bătrîna închisoare Lukişki. De altfel şi acum ei se ascund prin oraş, trag din arme automate.

Generalul Krîlov privea harta cu ochii înroşiţi de nopţile nedormite. Văzîndu-mă, clătină din cap : „Rău faceţi că umblaţi pe stradă. Se trage din ferestre. Îmi dau seama, bineînţeles, că e interesant pentru dumneavoastră, totuşi..."

La punctul de comandă l-am întîlnit pe scriitorul Pavlenko. Îl cunoşteam încă din 1926 cînd trecusem prin Istanbul şi el mă condusese la Sf. Sofia. După aceea l-am întîlnit arareori. Pavlenko era bun povestitor ; îmi făcea plăcere să ascult istoriile neverosimile pe care le depăna, dar aşa cum se întîmplă adesea în viaţa oamenilor, treceau ani fără să ne vedem şi între timp nu-mi aduceam aminte de el. Ne-am dus să ne plimbăm împreună prin oraş. Într-o piaţă publică nemţii lăsaseră în părăsire sute de maşini pline cu tot felul de lucruri : aparate de proiecţie cinematografică, lichioruri franţuzeşti, romane poliţiste, hîrtie igienică. Lîngă poarta Osterbrahm, femei îngenuncheate se închinau Maicii Domnului. Ne-am dus să vedem catedrala Sf. Ana. Pavlenko mi-a povestit că Napoleon şi-a exprimat regretul de a nu putea muta catedrala la Paris. Apoi ne-am dus la

casa unde locuise Mickiewicz. Ici-colo zăceau cadavrele orăşenilor ucişi.

Mi-amintesc de un bătrîn cu o bărbuţă ascuţită, argintie, semănînd a savant din veacul trecut. Alături de el zăcea un baston cu măciulie albă. Pavlenko examină cu atenţie măciulia şi statuile din catedrală şi un aparat de radio german, pentru ca apoi să spună pe neaşteptate : „A început să plouă. Haideţi mai bine să mergem la mine. Am o sticlă de coniac franţuzesc..."

În restul zilei am hoinărit singur. M-a oprit un plutonier, mi-a cerut să-i prezint actele şi după ce le-a examinat, a început să rîdă : „Ia te uită peste cine am dat. V-am citit toate articolele. Cred că nu e unul care să-mi fi scăpat. Ştiţi ce rugăminte aş avea să vă fac ? Spuneţi ca ziarele să anunţe în fiecare zi cîţi kilometri mai sînt pînă la graniţa cu Germania. Oamenii întreabă şi nimeni nu ştie exact. Unii zic 100, alţii 150. Ei, dacă nu se poate în ziarele din Moscova, cel puţin în cele de front. Eu unul cred că pînă la sărbătoarea de 7 Noiembrie, isprăvim cu ei. Mama mea locuieşte la Biisk. Îmi scrie că aşteaptă din zi în zi să se termine războiul, e bolnavă şi-i e teamă că n-are să apuce să mai vadă sfîrşitul..."

Am întîlnit un grup de evrei-partizani care ne ajutau să curăţim subsolurile şi podurile caselor de fascişti. Am discutat cu două fete, Rahil Mendelsohn şi Emma Gorfinkel. Mi-au povestit că au stat în ghetto. Aproape în fiecare zi nemţii trimiteau cîte un grup la Ponarî, pentru a-l executa. Cei vii mergeau cu convoiul la muncă. În ghetto existase o organizaţie ilegală de rezistenţă, ai cărei

membri incendiau depozitele, puneau mine, îi ucideau pe hitlerişti. Se pregătea o evadare în masă. În fruntea organizaţiei se afla un muncitor din Vilnius, un comunist, Vittenberg. Hitleriştii i-au dat de urmă şi au cerut ca el să se prezinte în faţa autorităţilor, ameninţînd că în caz contrar vor distruge întregul gettou. Vittenberg a spus tovarăşilor săi : „Veţi putea lucra şi fără mine. Nu vreau ca din cauza mea să muriţi cu toţii..." A fost torturat pînă şi-a dat sufletul. Cinci sute de deţinuţi au reuşit să fugă, ei au luptat în detaşamentele „Pentru victorie", „Răzbunătorii", „Moarte fascismului". Înainte de război Rahil şi Emma fuseseră studente ; iubiseră cu pasiune literatura. Dar acum nu mai ţineau în mînă cărţi, ci grenade. Erau vesele, rîdeau. Păstrez o fotografie în care mă aflu în mijlocul unui grup de partizani.

A doua zi se publică comunicatul, anunţînd eliberarea Vilnius-ului. În dumbravă nemţii începuseră să se predea. Am hoinărit din nou pe străzi şi am discutat cu localnicii. Oamenii arătau îngrozitor. Şezuseră cinci zile prin subsoluri, adesea fără mîncare, chiar fără apă ; dar aproape toţi zîmbeau — greul rămăsese în urmă. Pe străzi nu mai erau cadavre. Soldaţii descărcau din maşinile germane tot felul de boarfe. Se zvonise că se va distribui pîine.

Seara am cinat cu nişte ofiţeri. Apoi maiorul m-a condus într-un apartament părăsit. După toate indiciile, el nu fusese locuit de nemţi : într-un borcan am găsit pesmeţi din pîine neagră. Într-o casetă veche, unde altădată se păstraseră bijuterii

de familie, zăceau mucuri de ţigări. Pe pereţi atîrnau fotografii : un grup de liceene, o doamnă cu o diademă, un tînăr în uniformă militară poloneză. Sub masă am zărit o vedere din Nisa. Pe etajeră — cărţi în limba polonă şi franceză. Maiorul mi-a lăsat o lumînare mare, drept care m-am hotărît să citesc un roman franţuzesc. Am citit vreo douăzeci-treizeci de pagini şi l-am lăsat. Ce mă priveşte pe mine că eroul nu se poate hotărî să-şi părăsească soţia şi să se mute la amanta lui ! Am încercat să adorm, dar somnul nu-mi venea. Apoi pe neaşteptate am simţit că mă cuprinde o tristeţe nemăsurată. S-a putut doar frămînta eroul acestui roman din cauza unor subtilităţi amoroase ! Poate că cei doi îndrăgostiţi s-au cunoscut la Nisa. Eroul nuvelei lui Cehov a întîlnit-o pe doamna cu căţelul la Ialta. Oamenii nu cunoşteau fericirea nici pe atunci, dar cel puţin nimeni nu-i îngropa de vii şi nu-i băga în camere de gazare. Nici nu trăiau continuu în vecinătatea morţii ca acum. Probabil că soţia maiorului aşteaptă în fiecare zi să-i vină o scrisoare de la el. Ce cumplit e războiul, chiar şi acum cînd victoria e aproape ! Sau poate tocmai pentru că victoria se apropie, omul îşi poate îngădui să mediteze, să se lase cuprins de un sentiment de tristeţe ?

Am dat la o parte un colţ al covorului cu care maiorul camuflase fereastra. Mijea de ziuă. Dimineaţa se anunţa mohorîtă. Din cînd în cînd mai răsunau împuşcături. Din casa de peste drum ţîşni o pisică, mieunînd pătrunzător. M-am culcat şi am adormit.

19

DE îndată ce m-am reîntors la Moscova a venit să mă vadă Jean Richard Bloch. Era emoţionat din cauza ultimelor evenimente. I-am povestit despre încercuirea de la Minsk, despre luptele de la Vilnius, despre aviatorii din escadrila *Normandie*. La rîndul său, el îmi împărtăşi unele noutăţi : „Judecînd după emisiunile interceptate, partizanii încep să ocupe oraşe în Dauphiné, în Limousin," şi adăugă cu glas scăzut, parcă superstiţios : „Am impresia că vom putea curînd să ne reîntoarcem în Franţa".

Rusia îşi făcuse de timpuriu intrarea în universul spiritual al lui Jean Richard. Cînd spun aceasta nu mă gîndesc numai la operele lui Lev Tolstoi, care au fost pentru el ani de-a rîndul cărţi de căpătîi, mă refer de asemenea la mesajul adresat de studenţii francezi poporului rus după 9 ianuarie 1905, mesaj pe care figurau multe semnături şi al cărui text fusese scris de un student de la Sorbona, Jean Richard Bloch, pe atunci în vîrstă de douăzeci de ani. El a salutat cu entuziasm naşterea Republicii Sovietice. Prima oară ne-a vizitat ţara în 1934, cînd a fost invitat la Congresul scriitorilor sovietici. A stat timp de şase luni, după care şi-a împărtăşit impresiile la diverse întruniri. Erau, bineînţeles, impresiile unui turist binevoitor, care putuse vedea ceea ce vedea un turist în orice ţară : monumentele istorice, mostre model ale traiului cotidian.

A doua oară a venit la Moscova în primăvara lui 1941, a venit împreună cu soţia lui din Franţa ocupată şi a rămas în Uniunea Sovietică toţi anii grei ai războiului. A cunoscut oamenii şi s-a legat de ei. A trăit în evacuare. Alexei Tolstoi mi-a povestit o dată că în toamna lui 1941 fiind în trecere prin Kazan, s-a dus să-l caute pe Bloch care închiriase o odaie la o familie de tătari. Camera se afla la subsol. Jean Richard căuta s-o consoleze pe gazdă, al cărei bărbat era pe front, şi-i spunea: „Nemţii vor fi curînd învinşi". „Dar ce să mai vorbesc de femeia aceea, adăugă rîzînd Tolstoi, că şi pe mine a reuşit să mă înveselească. Eram într-o dispoziţie groaznică: comunicatele, lanurile nesecerate, oamenii demoralizaţi, într-un cuvînt, era rău de tot; dar iată că francezul nostru începe să-mi explice liniştit că Hitler este condamnat, e un lucru tot atît de sigur după cum se ştie că doi ori doi fac patru. Era un ger cumplit. El, săracul, nu era obişnuit. Şedea, bea ceai fără zahăr şi zîmbea..."

De două ori pe săptămînă Bloch vorbea la radio, adresîndu-se compatrioţilor săi. Le povestea despre vitejia Armatei Roşii, căuta să-i îmbărbăteze. Bloch avea la Moscova prieteni, n-aş putea să-i enumăr pe toţi, am să numesc doar pe Lidia Bach, familia Ignatiev, Tolstoi. Niciodată, nici Bloch nici nevasta lui, nu s-au plîns că le-ar lipsi ceva. Într-o zi, Jean Richard căzu la pat bolnav. Veni medicul şi se înspăimîntă. Am primit un telefon: „epuizare din cauza unei îndelungate subalimentaţii"... Dacă nu s-ar fi întîmplat rănceala, n-am fi aflat că de fapt Bloch şi soţia lui fac foame.

Jean Richard suferea cumplit din cauza despărţirii forţate de patrie. În zilele noastre glasul omului se aude şi în cosmos. Dar în anii aceia nu era decît urletul bombelor şi tăcere. Bloch nu avea cea mai mică idee de ceea ce se petrecea în Franţa. Nu ştia nici cum o duc rudele lui, mama, copiii. Dar grija şi dorul se pricepea să le ascundă ca nimeni altul. Cei din jur vedeau totdeauna un om energic şi vesel. În 1944 împlinise 60 de ani, dar arăta mai tînăr, poate pentru că trăise într-o continuă încordare. Foarte slab, de statură mijlocie, cu trăsăturile feţei accentuate, semăna cu un vechi portret al lui Montesquieu care atîrnase cîndva în odaia mea. Ochii îi zîmbeau continuu, dar la una din ultimele noastre întîlniri, la Paris, şi-a îngăduit o glumă: „Există epoci în care oamenii ar trebui să facă rost de două perechi de ochi, una pentru ei, alta pentru cei din jur..."

Timp de două sau trei ceasuri discutarăm situaţia de pe front. Pe neaşteptate Bloch spuse: „Cineva mi-a tradus textul decretului cu privire la căsătorii..." Dar văzîndu-mi expresia întristată, tot el începu să mă consoleze: „Acum în timp de război, n-are rost să ne gîndim la astea".

Ştiam că multe lucruri îl pun în încurcătură şi-l îngrijorează. Decretul la care se referise Bloch îl citisem şi eu undeva în timpul luptelor pentru Minsk. În jurul meu răsunau împuşcături, iar eu am băgat ziarul în buzunar, şi întocmai ca şi Bloch mi-am spus: nu merită să mă gîndesc la asta! Războiul îşi are legile sale. E de ajuns să te

îndoieşti o clipă ca să fii scos din luptă. Bineînţeles decretul de care vorbise Jean Richard Bloch mă amărîse, dar la data aceea aveam o singură preocupare : nimicirea fascismului, restul mi se părea secundar.

Nu întîmplător am citat fraza rostită de Bloch în august 1944 : el era născut poet şi gînditor, dar războiul s-a amestecat mult prea des în viaţa lui şi oamenilor le-a fost dat să vadă, cînd un ostaş cu baionetă, cînd un luptător cu condeiul în mînă.

Era numai cu şapte ani mai în vîrstă decît mine, dar această diferenţă a avut consecinţe importante. Eu de abia apucasem să mă familiarizez cu viaţa, că a şi izbucnit Primul război mondial, care a inaugurat o epocă nouă. Pe cînd Jean Richard avusese timpul să scrie pînă la acea dată un roman bun, să respire aerul veacului trecut şi să se formeze ca personalitate. Ideile socialiste îl pasionară încă din tinereţe, dar ele nu erau legate pentru el de munca în ilegalitate, de provocatori, de „căderi", de închisori, ci de discursurile nobile ale lui Jaurès, de încrederea în raţiune, în progres. Cînd am vizitat Florenţa eram tînăr de tot, un suflet răzvrătit, întotdeauna flămînd şi entuziasmat de frumuseţea acestei lumi străine. Iar la Florenţa trăia pe atunci Jean Richard, profesor la Institutul francez, tatăl a trei copii, un erudit şi un umanist. El nu admira arta quattrocento-ului, ca un hoţ intrat pe furiş într-o casă bogată, ci ca un moştenitor legitim.

Poate tocmai de aceea primul război mondial s-a înscris în viaţa lui ca o catastrofă. Trebuia să decidă ce are de făcut. Nu numai din corespondenţa cu Romain Rolland, dar şi din propriile sale povestiri, cunosc frămîntările lui în anii aceia. În primul volum al acestei cărţi scrisesem că Jean Richard — la data aceea caporal — îndrăznise să discute în contradictoriu cu un om despre care n-ar fi de ajuns să spun că-l respecta, căci îl diviniza. Mai bine zis, Bloch discuta în contradictoriu cu sine însuşi. Ştia că aflat acolo în îndepărtata Elveţie, Rolland are o concepţie justă asupra lucrurilor. Dar mai ştia şi altceva : nemţii pătrunseseră în Franţa, nu mai era timp de meditaţie, trebuia să lupţi. A luptat, a fost de trei ori rănit, la Marna, la Champagne, la Verdun, ultima rană a fost foarte grea, medicii s-au temut mult timp că-şi va pierde vederea. A băut pînă la fund cupa suferinţelor. Romain Rolland îl iubea pe Bloch, dar îi condamna comportarea. El socotea că tînărul Jean Richard ca şi mulţi alţii cultivă în ei înşişi orbirea. Dar, de fapt, nu era vorba de dorinţa de a nu vedea, era vorba de acele legi ale războiului, care 30 de ani mai tîrziu l-au făcut pe Bloch să spună : „Acum nu e timpul să ne gîndim la astea". În ajunul celui de-al doilea război mondial, Bloch, la data aceea redactor al unui ziar comunist, scria lui Romain Rolland despre romanul lui Henri Barbusse „Focul" : „A scris o operă captivantă, dar nu de durată. S-a mulţumit să schiţeze extraordinar de viu decorurile şi siluetele. Dar nu ne-a arătat de ce au rămas acolo milioane de oameni. Ori, asta e principalul."

După 1920 şi pînă pe la 1935 Bloch, ca şi mulţi dintre contemporanii săi, a cunoscut o perioadă de linişte, de repaus. Pentru scurtă vreme istoria

a îngăduit trestiei gînditoare nu numai să se plece, dar să și cugete. În acest răstimp, scriitorii au lucrat. A lucrat și Jean Richard, a scris romane, nuvele, piese de teatru, versuri. Nu vreau să neg în nici un fel valoarea romanelor și pieselor sale. Dar în anii aceia au apărut destule romane de valoare, piese captivante, versuri scrise iscusit. Exista însă un domeniu al literaturii în care Bloch a atins perfecțiunea, un domeniu din totdeauna preferat de francezi : eseul.

S-ar părea că alte popoare mai talentate din punct de vedere poetic și mai puțin atrase de poezia intelectuală, filozofică, au socotit eseul o specie secundară, preferîndu-i critica literară sau publicistica artistică. Pe cînd francezii, — de la Montaigne la Sartre, de la Stendhal la Jean Richard Bloch — au găsit în eseu posibilitatea de a îmbina sensibilitatea acută a artistului cu rațiunea. Din tot ce a scris Bloch iubesc cel mai mult cartea lui „Destinul veacului", apărută în 1931. Este uluitor că aceste eseuri în bună parte consacrate nu numai artei, dar și problemelor politice nu s-au învechit. Recitindu-le de curînd m-am convins că problemele care l-au frămîntat pe Bloch cu treizeci de ani în urmă se pun și astăzi în fața mea în timp ce lucrez la această carte.

În introducere autorul cărții „Destinul veacului" spunea : „Nu mă adresez politicienilor. Dacă ar discuta cu mine, și-ar pierde vremea de pomană. Ei o știu prea bine. Mă adresez oamenilor din același aluat cu mine, oamenilor care au o meserie. Avem cu toții o meserie și muncim în cadrul ei, în inima ei. Meseria mea este legată de cuvînt. Eu

trebuie să cunosc greutatea, dimensiunile, densitatea cuvintelor, aplicarea lor exactă. Și oricît s-ar părea de ridicol multora ceea ce spun, socotesc că meseria mea e cea mai frumoasă... „Unii ar putea crede că această carte este consacrată problemelor de literatură, dar de fapt cel mai puțin numeroase sînt paginile legate de soarta romanului sau a poeziei. Bloch a încercat să descifreze destinul omului care se află în pragul unei noi ere. El nu era un arbitru indiferent. Cu mult timp înainte își alesese drumul în viață, e adevărat intrase în partid cu mult mai tîrziu, dar încă de pe atunci își zicea comunist. Încă de la sfîrșitul anilor douăzeci prevăzuse întunecarea ce urma să vină : „din nou muncitorul Caliban și muzicianul Marcius au devenit păstrătorii adevăratei culturi. Ei trebuie să aibă privirea ageră pentru că vedem apropiindu-se un al doilea Ev Mediu. Se apropie valul unei noi năvăliri barbare... Acești noi barbari s-au și stabilit în mijlocul nostru. Ei conduc industria noastră, economia noastră și America le furnizează cu dărnicie teorii, lozinci, idealuri."

Vorbind despre veacul cel nou, despre trăsăturile care-l deosebesc de romantismul revoluționar din trecut, Bloch definea în următoarele cuvinte personalitatea omului contemporan : „Revoluția socială nu mai pare un vis mesianic. Ea este una din necunoscutele propriei sale ecuații. Omul începe să creadă că e mai bine să se afle în tabăra eventualilor învingători". Bloch spunea că omul anului 1930 exagerează rolul personalității. El stabilea o legătură între problemele sociale ale veacului și pasiunea uriașă pentru sport. Încă îna-

inte de a fi apărut Hitler şi multe altele, el ne punea în gardă: „Aşadar, ne îndreptăm spre renaşterea monstruoasă a omului cavernelor, împodobit de amulete, dar folosind lumina electrică... Cu 18 ani în urmă scrisesem o schiţă „Erezia băilor perfecţionate"... erezia e pe cale de a deveni religie..." Şi mai departe: „Ne îndreptăm spre dictatura poliţiei atotputernice, am în vedere poliţia drumurilor, poliţia trupurilor, poliţia sufletelor." Bloch prevăzuse progresul ştiinţelor exacte şi al tehnicii; vorbea despre ele fără indignare dar şi fără a-şi face iluzii. Dacă mi-am adus aminte de această carte nu am făcut-o pentru a-i explica conţinutul cu ajutorul a cîtorva citate. Dorinţa mea a fost de a-l înfăţişa pe Jean Richard Bloch într-o ipostază în care tinerii cititori nu-l cunosc.

În viaţa lui Bloch ca şi a multor altora Spania a însemnat dezlănţuirea războiului. De data aceasta însă nimeni nu l-a mobilizat. Şi de altfel Bloch a stat puţin în Spania, n-a văzut decît începutul. Dar a înţeles că perioada de repaus s-a terminat: „Aş vrea să scriu despre femeie, despre iubire, aş vrea să exprim în cuvinte, aşa cum nu a exprimat-o nimeni înainte, cîntecul mierlei şi sufletul dansatoarei. Încerc nevoia de a fi un om simplu, un fericit naiv, înconjurat de binefacerile lumii. Dar în schimb aud şuieratul obuzelor, strigătele răniţilor, tovarăşii mei se retrag din faţa avioanelor, a tancurilor, şi gura mea simte amărăciunea acestei retrageri..." Vremea meditaţiilor se sfîrşise.

Din clipa aceea viaţa lui Jean Richard Bloch a devenit iarăşi viaţa de soldat. Un an mai tîrziu la Paris începu să apară ziarul *Ce soir*, ai cărui

redactori erau Bloch şi Aragon. Jean Richard nu scria despre cîntecul mierlei, ci despre „problema neintervenţiei", despre München, despre laşitate, despre trădare. În toamna lui 1939 guvernul interzise ziarul *Ce soir*. Curînd după aceea, la procesul intentat unor deputaţi comunişti, alături de Langevin şi Vallon, Bloch a luat apărarea acuzaţilor. Cînd nemţii s-au apropiat de Paris, el a încercat să plece pe jos la Poitiers, localitatea lui de baştină, dar drumul era lung şi tancurile germane i-au luat-o înainte. Începu să scrie pentru presa ilegală. La începutul anului 1941 a fost arestat fiul său, Michel. Poliţia a venit să-l ridice şi pe Jean Richard, dar o întîmplare a făcut să nu fie acasă. A trecut în ilegalitate şi în primăvara lui 1941 a ajuns la Moscova. Despre anii petrecuţi în Uniunea Sovietică am povestit mai înainte. Bloch şi soţia lui au revenit la Paris în ianuarie 1945. Jean Richard a aflat că mama lui, o bătrînă de optzeci şi şase de ani, a fost arsă de hitlerişti la Auschwitz. Fiica lui, Françoise, a fost dusă la Hamburg şi acolo decapitată. Ziarul *Ce soir* reapăru şi Jean Richard începu să scrie din nou articole. Fu ales în Adunarea Naţională. Aproape în fiecare zi lua cuvîntul la mitinguri, se apropiau anii de reacţiune. Voia să publice o culegere de articole „Moscova-Paris". Tocmai lucra la corecturi, cînd a murit subit în martie 1947.

Atare biografie este — probabil — destul de obişnuită pentru un ilegalist, pentru un soldat, pentru un comunist. Dar pentru un scriitor ea este un fapt excepţional. Şi după cum am mai spus-o Jean Richard era în primul rînd un artist.

La Moscova, în timpul primului congres al scriitorilor, el a reamintit în ce constă chemarea oamenilor care profesează meseria ce i se părea a fi cea mai frumoasă: „Scriitorul nu este numai glorificatorul oficial al faptelor încheiate. De-ar fi așa, rolul său ar fi oarecum ridicol și curînd ar fi poreclit cu ironie „inspector al lucrărilor isprăvite". Scriitorul s-ar transforma în acest caz într-un parazit al societății; asemenea scribi au existat pe lîngă curțile regilor de altă dată și munca lor s-a redus la imnuri de glorie... Din fericire, scriitorii au altă menire!" În același discurs, Bloch luă atitudine împotriva canonizării formelor pseudoclasice, care se profilase în discursul lui Jdanov: „Oricare ar fi structura societății, totdeauna vor exista artiști care să recurgă la formele existente și artiști care să caute forme noi. Printre aviatori există piloți, buni executanți și oameni îndrăzneți, care zboară pe avioanele scoase în serie. Și există altă categorie: piloți de încercare. Este inevitabil și de altfel și necesar să existe scriitori pentru milioane de cititori, scriitori pentru o sută de mii și pentru cinci mii." Bloch ar fi dorit să fie unul din acei piloți care încearcă noile tipuri de avioane, să spună ceea ce nu au spus alții înaintea lui. Dar războiul își are legile sale. Și Bloch a scris despre lucruri de care mulți au vorbit: a spus că München-ul e trădare, că nu se poate trăi sub jug fascist, că aurul Americii vrea să înlocuiască sabia germană. Era un răzvrătit din fire, dar trebuia să respecte disciplina militară. O făcea cu zîmbetul pe buze și doar rămînînd singur cu sine însuși „înlocuia" ochii ostașului model și ai optimistului, cu ai săi proprii, ochii unui artist condamnat.

Nu-mi mai amintesc exact, cînd ne-am cunoscut. Pare-mi-se prin 1926 sau 1927. Pe vremea aceea nu ne întîlneam prea des, dar cînd se întîmpla, discutam îndelung și cu toată sinceritatea. Păstrez un exemplar din „Destinul veacului", cu dedicația lui Jean Richard, judecînd după aceasta pot spune că în 1932 el mă socotea prietenul său. Cu timpul relațiile dintre noi deveniră și mai strînse. Munca în comun a contribuit la apropierea noastră: pregătirea Congresului antifascist, apărarea Spaniei, lupta împotriva fascismului în ofensivă. La începutul lui 1940, pe cînd eram bolnav și ședeam singur în apartamentul de pe strada Cotentin, Bloch și cu nevastă-sa veneau să mă vadă, căutau să mă îmbărbăteze. Ne-am întîlnit foarte des la Moscova în anii de război. Țin minte dimineața în care s-a anunțat prima știre în legătură cu răscoala din Paris. Am dat imediat fuga la Bloch. De emoție Jean Richard n-a putut rosti nici un cuvînt. M-a luat și m-a îmbrățișat. Ce ne apropia pe unul de celălalt? Destinul comun, dar despre el vorbeam atît de rar!

Jean Richard a scris: „Este oare cazul să mai spun că Uniunea Sovietică nu e raiul pe pămînt și că acolo nu întîlnești la fiecare pas numai oameni drepți..." Orb nu era în nici un caz. În cartea sa „Moscova-Paris" inclusese un capitol cu titlul „Prietenul nostru, Ilya Ehrenburg". L-am recitit de curînd și am găsit acolo un episod de care uitasem. În 1944, vorbind despre actele de vanda-

lism ale fasciştilor, am enumerat unele monumente de artă distruse şi, la sfîrşit de tot, am amintit şi de pînzele lui Picasso, ciopîrţite de nişte tineri fascişti. Comentînd Bloch scrisese : „optzeci şi trei de pictori ruşi de orientare academică au protestat în scris împotriva impietăţii lui Ehrenburg : cum poţi aşeza alături de monumentele artei naţionale, pînzele „monstrului Picasso !" Era bineînţeles un lucru mărunt, totuşi pe Bloch îl supăra. Şi multe altele îl puteau supăra. Dacă în unele cazuri înţelegea, în altele trebuia să creadă pe cuvînt. În ce-l priveşte pe Picasso ştia că e un mare artist, şi nimeni pe lume nu l-ar fi putut convinge de contrariul. Într-o zi a auzit în tramvai, în timpul unei discuţii, pe cineva spunînd că „evreii preferă să stea la Taşkent decît să plece pe front". Bloch a replicat calm că în timpul procesului Dreyfus fusese elev şi îi pălmuia pe viitorii fascişti. I-a fost dat să vadă birocraţi înfumuraţi, oameni venali, nu o dată l-am auzit spunînd că unele familii ale celor plecaţi pe front rămîn fără ajutor. Dar cum putea să ştie că Tuhacevski n-a fost trădător, ci victimă ? Bloch era ostaş într-o armată al cărei comandant era Stalin, şi în calitate de ostaş nu se putea îndoi de înţelepciunea şi conştiinţa comandantului. A dat crezare versiunii cu „coloana a cincea". Lucra la o biografie a lui Stalin. Ştia că războiul continuă...

Care-i era mîngîierea în clipele cînd se simţea din cale afară de apăsat ? Uneori scria versuri, alteori traducea poezii. În timpul Primului război mondial, pe cînd se afla rănit în spital, începuse să traducă din Goethe. În anii celui De-al doilea război mondial, tălmăcea partea a doua din „Faust". E un amănunt care spune multe.

Bineînţeles bunătatea este o calitate înnăscută şi incontestabil procentul de oameni buni şi răi rămîne acelaşi chiar dacă au convingeri diferite. Am impresia însă că pentru fascişti bunătatea era mai curînd un defect, o infirmitate, decît o virtute. În ce situaţie s-ar fi aflat la Auschwitz un SS-ist bun la suflet ? Nimeni n-are să se mire că un capitalist care îşi distruge concurenţii e un om rău. Dar cuvintele „un comunist rău" nu numai că-ţi supără urechea, dar îţi jignesc şi conştiinţa. Aşa că, revenind, vreau să spun că Jean Richard a fost un om de o rară bunătate.

Chiar cel mai aprig adversar al determinismului, n-are să afirme că omul are libertatea de a alege epoca în care trăieşte. Jean Richard Bloch scrisese cîndva : „Epoca pe care o trăim e a corespondenţilor de război şi nu a scriitorilor, a soldaţilor şi nu a istoricilor, a acţiunilor şi nu a meditaţiilor pe marginea acestor acţiuni". Aceste cuvinte nu exprimă numai tragedia pe care a trăit-o Bloch, ele explică şi justifică totodată generaţia noastră.

20

VASILI Semionovici Grossman sosise la Moscova într-o scurtă permisie. Am vorbit pînă la 3 dimineaţa, mi-a povestit cum merg treburile pe front, am căutat să deslușim împreună cum se va

rîndui viaţa după victorie. Grossman mi-a spus: „Mă îndoiesc de multe. Dar în nici un caz de victorie. Şi cred că asta e principalul..."

Războiul a despărţit familii, a rupt prietenii vechi şi acelaşi război a înnodat noi legături. Cu Vasili Semionovici m-am împrietenit în primele luni ale războiului. Pînă atunci nu-i cunoscusem decît scrierile. Mi-amintesc că la Paris am citit în „Literaturnaia gazeta" una dintre primele sale nuvele „Patru zile". Mi-a plăcut probabil nu numai pentru că era bine scrisă, dar şi pentru că în maniera autorului am simţit o oarecare înrîurire a lui Babel. Am citit mai tîrziu romanul „Stepan Kolciughin" care mi s-a părut „clasic". Nu ştiam încă să mă bucur de succesul unei opere scrisă într-o manieră străină mie. Războiul a dat la o parte disputele literare. Discutam cu Grossman despre cîte în lună şi în stele, dar cel mai puţin despre forma sau stilul romanului.

Într-un vechi carnet de însemnări am găsit notate rînduri ce acestea: „17 noiembrie 1941. Nemţii au transmis că au ocupat Kerci şi au pornit ofensiva în direcţiile Moscova şi Rostov. Dimineaţa în colhoz. O fată din Basarabia, crescătoare de porci, într-o haină de *petit-gris*. Aerodromul fără pază. Kinel orăşel capitală de raion. În gară un grăsan înfulecă dintr-o găină friptă. Prezintă o adeverinţă că se evacuează la Ufa. „Dar de ce vă aflaţi aici?" „Am răcit pe drum". Apoi încetişor: „Au să ajungă şi la Ufa". La Kuibîşev au sosit Grossman şi Şkapskaia. Au venit cu sania. Grossman spune: „În capul meu e un talmeş-balmeş".

Tocmai atunci mi se repartizase o cameră. Grossman şi Gavrilovici au locuit la mine. Nopţi întregi purtam discuţii fără de sfîrşit, iar ziua stăteam şi scriam. Grossman a rămas la Kuibîşev timp de două săptămîni. Apoi a sosit un ordin de la redactorul ziarului „Krasnaia Zvezda" şi el a plecat pe frontul din sud. Eu însumi m-am întors curînd la Moscova. Grossman mi-a povestit multe despre haosul de pe front, despre rezistenţa ostaşilor. Erau unităţi care luptau cu dîrzenie, în timp ce lanurile de grîu rămîneau nesecerate. Mi-a vorbit şi despre Iasnaia Poliana. La data aceea începuse să lucreze la romanul „Popor nemuritor". Cînd l-am citit mai tîrziu, multe pagini mi s-au părut bine cunoscute.

Ne deosebeam nu numai prin mijloacele literare pe care le foloseam sau prin felul în care înţelegeam pictura (Grossman admira lucruri care mie mi se păreau inaccesibile), dar şi firile noastre erau deosebite. Fuseserăm croiţi în ateliere diferite, din material diferit. Tînărul scriitor polonez Fedetzki spusese odată despre mine că sînt „minimalist". Cer puţin şi de la oameni şi de la viaţă. Poate că observaţia este adevărată. Fiecăruia dintre noi ne vine greu să ne apreciem obiectiv, dinafară. Trebuie totuşi să fac o precizare: în anii de liceu repetam cu entuziasm cuvintele unuia dintre eroii lui Ibsen: „Totul sau nimic!" Se vede că odată cu trecerea anilor, oamenii devin minimalişti. Dar de fapt nu vîrsta determină totul şi Grossman rămăsese maximalist la cei cincizeci de ani ai săi. Soarta lui nu poate fi înţeleasă dacă nu ţineam

seama, în primul rînd, de exigența lui aspră față de alții și față de sine însuși.

Dascălul lui Grossman în literatură fusese Lev Tolstoi. Își descria eroii detaliat, cu amănunte, în fraze lungi, fără să se teamă de abundența propozițiilor secundare (această manieră îi era familiară și lui Fadeev, care a apărat mult timp și cu înflăcărare romanul „Pentru o cauză dreaptă"). Grossman avea obiceiul să-și întrerupă narațiunea prin meditații ample. Într-o zi, după sfîrșitul războiului, i-am spus că meditațiile, sentimentele, conduita eroilor demonstrează totul; în consecință digresiunile autorului nu fac decît să slăbească impresia pe care o produce textul. Grossman s-a supărat: „Ceea ce numești dumneata digresiune, pentru mine este scopul principal, este ofensiva..." Nu m-am apucat să-l contrazic, îl socoteam un scriitor talentat, onest; avea dreptul să scrie așa cum socotea el că este necesar. Ca scriitor Grossman s-a realizat în anii războiului, cărțile publicate anterior au fost numai căutări ale temelor și ale unui limbaj propriu.

Era un adevărat internaționalist și-mi imputa adesea că descriind crimele cotropitorilor, spuneam „nemții" în loc de „hitleriști" sau de „fasciști": „Epidemia de ciumă nu poate fi pusă pe socoteala caracterului național. Karl Liebknecht a fost și el neamț..." (O singură dată și-a ieșit din fire. Ne aflam în satul Lețki care fusese ars din temelie de nemți; așteptam să înceapă ofensiva în direcția Kiev. Stăteam de vorbă cu un prizonier, unul dintre „incendiatori". Alături de mine se afla Grossman și un scriitor german, emigrant,

pe care Vasili Semionovici îl cunoștea. Grossman tăcu tot timpul. La plecare îmi spuse: „Poate că aveți dreptate". Am rămas mirat: Cu ce l-a putut uimi prizonierul, care răspunsese stereotip, ca mii de alți prizonieri. Atunci Vasili Semionovici Grossman mi-a explicat că nu e vorba de prizonier, ci de cunoscutul său, scriitorul, care tot timpul căutase să găsească justificare pentru „incendiatori".)

Grossman nutrea un respect profund pentru istoria, obiceiurile, literatura tuturor popoarelor Uniunii Sovietice. Despre Lenin vorbea cu pietate. Bolșevicii care luptaseră în ilegalitate erau pentru el niște eroi ireproșabili. Eram cu cincisprezece ani mai mare decît el și pe unii dintre oamenii pe care el îi admira, eu îi cunoscusem în emigrație. Într-o zi l-am întrebat: „nu înțeleg ce vă face să-i admirați pe acești tovarăși?" Grossman mi-a răspuns supărat: „Multe lucruri nu le înțelegi dumneata. Pentru dumneata viața e un poem și cu cît e mai încîlcit, cu atît e mai bine. Pe cînd de fapt viața e asemenea unei parabole".

Se zice că unii oameni se nasc în zodie fericită. Așa, de pildă, Pablo Neruda ar putea fi numit un răsfățat al soartei. Dimpotrivă, zodia sub care s-a născut Grossman a fost nefericită. Cineva mi-a povestit că Stalin cu mîna lui a șters romanul „Popor nemuritor" din lista operelor propuse pentru premiu. Nu știu dacă e adevărat sau nu, dar cred că Stalin nu putea să-l iubească pe Grossman, după cum nu-l iubea nici pe Platonov. Pentru ce? Pentru simpatiile pe care le nutrea Grossman, pentru dragostea lui față de Lenin, pentru spiritul

său internaționalist autentic, ca și pentru tendința sa de a nu se mărgini la descrieri, ci de a încerca să descifreze sensul diferitelor parabole ale vieții.

La sfîrșitul verii, Grossman se afla la Stalingrad. A trimis de acolo cîteva reportaje care mi se par cele mai convingătoare și mai viguroase din cîte au apărut în presa noastră în anii de război. Dar de ce generalul Ortenberg i-a ordonat să plece la Elista și l-a trimis la Stalingrad pe Simonov ? Ultima hotărîre este explicabilă prin simpatia pe care o purta unui scriitor tînăr și talentat. De ce totuși Grossman n-a fost lăsat să vadă deznodămîntul ? Nici pînă astăzi n-am înțeles-o. Lunile petrecute la Stalingrad și tot ceea ce a fost legat de ele s-au înscris în sufletul lui Grossman ca cel mai important eveniment din viața sa. Mulți au scris despre această bătălie. Dar numai Viktor Nekrasov, care a fost ofițer în trupele de geniu, și Grossman pe care ostașii nu-l socoteau ziarist, ci tovarăș de arme, au putut reda tragismul evenimentelor și toată măreția spirituală a celor ce au participat la bătălia de la Stalingrad.

Prima parte a romanului „Pentru o cauză dreaptă“ a fost publicată în 1952, iar în februarie 1953 în „Pravda“ a apărut articolul unui scriitor, care semăna mai curînd cu un verdict decît cu o critică de roman. La redacție mi s-a povestit că lui Stalin i s-au citit fragmente din roman, și el s-a făcut foc Romanul este inegal, el oglindește toate calitățile, dar și toate scăderile talentului lui Grossman : există personaje împinse aproape cu sila pe scenă, există lungi digresiuni publicistice, dar există și capitole de o forță zguduitoare. N-am

să uit niciodată descrierea nopții înainte de trecerea pe malul drept al Volgăi și pe adolescentul devenit ofițer care își aranjează lucrurile în rucsac. O scenă ca aceasta nu putea realiza decît un mare scriitor.

În 1946 avusese loc prima repetiție : Grossman publicase o piesă pe care o scrisese încă înainte de război : „Dacă ar fi să dăm crezare pitagoreicienilor“. De îndată un critic răspunsese cu un articol intitulat : „O piesă pernicioasă“. A-l critica pe Grossman însemna a trage un loz cîștigător.

Era un om destul de greu de suportat : deosebit de bun și devotat în prietenie, putea să spună tam-nisam unei femei de cincizeci de ani, cu un zîmbet ironic : „Ați îmbătrînit foarte mult în ultima lună“. Îi cunoșteam această trăsătură, de aceea cînd îmi spunea : „Ați început să scrieți cam prost“, nu mă supăram. În anii de după război și pînă la moartea lui Stalin, trecea des să mă vadă. Într-o bună zi dispăru pe neașteptate. Oricît am căutat, n-am fost în stare să-mi aduc aminte ce anume l-a putut supăra. Nu-și amintește nici Liuba. Probabil că a fost un fleac și nu aici trebuie aflată pricina. L-am întîlnit într-o zi la Uniunea Scriitorilor, am încercat să am o explicație cu el, iar el mi-a răspuns cu același zîmbet ironic : „La ce bun să vin ? Dumneata ai treburile dumitale, eu le am pe ale mele“. Într-o bună zi a telefonat, i-a spus Liubei că are „treabă“ cu mine, a venit, a stat mult, dar n-am reușit să avem o discuție de la suflet la suflet. Toate acestea nu seamănă a fi relații obișnuite între prie-

teni. Probabil că ne-a apropiat războiul și anii grei ce i-au urmat. Cu timpul această legătură s-a rupt și atunci au apărut doi oameni cu totul deosebiți, fiecare cu propriul său destin.

Grossman nu s-a oprit din lucru. Continuarea romanului i-a adus mari amărăciuni despre care mi-e greu să scriu. Trăia retras și a murit în vara lui 1964. Înmormîntarea lui a fost tristă, s-au vărsat lacrimi sincere. Au venit cei ce trebuiau să vină și n-a venit nimeni dintre cei ce nu i-au fost pe plac lui Grossman. Am văzut pe corespondenții de război ai ziarului „Krasnaia Zvezda", au venit toți cei rămași în viață. Privindu-l pe Grossman cum zăcea în sicriu, îmi făceam imputări. De ce n-am venit să-l văd cît era în viață, de ce am venit numai după ce a murit? Cred că și pe mulți alții îi frămînta același gînd. De ce nu l-am ajutat, de ce nu l-am sprijinit? În minte mi-au revenit anii războiului. Fusese un soldat dîrz, iar soarta s-a arătat deosebit de nemiloasă cu el. Povestea e veche. Se vede că destinului nu-i plac maximaliștii.

21

LA sfîrșitul anului 1943 începusem să lucrez în colaborare cu Grossman la o culegere de documente pe care o intitulasem provizoriu „Cartea neagră". Scopul nostru era de a strînge laolaltă jurnalele de însemnări, scrisorile particulare, de

a transpune pe hîrtie povestirile, relatările victimelor scăpate ca prin minune, sau ale martorilor oculari ai exterminării totale a evreilor, pe care hitleriștii au aplicat-o în teritoriile ocupate. La această acțiune au mai colaborat scriitorii Vsevolod Ivanov, Antokolski, Kaverin, Seifullina, Peretz Markiș, Aligher și alții. Am primit materiale de la ziariști care scriau în gazetele de front, de divizii. Am să citez aici pe cîțiva: căpitanul Petrovski (ziarul „Garda călare"), V. Sobolev („Înainte, împotriva dușmanului"), T. Starțev („Steagul patriei"), A Levada („Ostașul sovietic"), S. Ulanovski („Ostașul stalinist"), căpitanul Sergheev („Înainte"), Korzinkin, Ghetman, corespondenții ziarului „Krasnaia Zvezda", colonelul Melnicenko, locotenent-major Pavlov din justiția militară, precum și de la sute de ostași de pe front.

Destul timp, destule forțe și resurse spirituale au fost cheltuite lucrînd la această „Carte neagră". Uneori cînd citeam cîte un jurnal de însemnări sau ascultam relatarea vreunui martor ocular, aveam senzația că mă aflu și eu în ghetto, că are loc o „acțiune" și sînt și eu mînat spre rîpă sau spre șanț.

Am păstrat o parte din scrisori, jurnale, însemnări. Le-am recitit și, am simțit din nou aceeași groază, aceeași tristețe de moarte cu toate că au trecut de atunci 20 de ani. Nu înțeleg cum am putut supraviețui acestor lucruri și cum am găsit forțe să trăim mai departe. Nu mă refer la moarte, nici măcar la crimele în masă; e vorba de conștiința că asemenea lucruri au putut înfăp-

tui oamenii la mijlocul veacului 20, locuitorii unei țări civilizate.

Unul din deținuții ghetto-ului din Riga scria în însemnările sale că în aceeași baracă cu el se afla binecunoscutul istoric S. M. Dubnov care împlinise la data aceea șaptezeci și unu de ani. Printre comandanții ghetto-ului era Johan Siebert care studiase în tinerețe la Universitatea din Heidelberg. Înainte de Primul război mondial, Dubnov ținuse la Heidelberg un ciclu de prelegeri despre istoria Orientului antic. Aflînd că în ghetto se află fostul său profesor, Siebert a venit la el și a rîs cu multă poftă, spunîndu-i : „În tinerețe eram atît de prost, încît mă duceam la prelegerile pe care le țineați. Ce fleacuri mai îndrugați ! Vroiați să ne înmuiați inimile și să ne faceți să credem în victoria umanismului. Ce încercare ridicolă !" Johan Siebert nu a renunțat la plăcerea de a asista personal la executarea lui Dubnov. Iată lucrul cel mai cumplit ! Înseamnă că alfabetizarea generală, universitățile, tehnica superioară nu sînt suficiente pentru a împiedica sălbăticirea oamenilor.

Visul meu a fost să public „Cartea neagră" și dacă citez acum cîteva pagini din ea, nu o fac pentru a mă chinui pe mine însumi și a-mi chinui cititorii, ci pentru că trebuie să ținem minte ceea ce a fost. E una din garanții că omenirea nu va mai admite repetarea celor întîmplate.

În regiunile de vest evacuarea se făcuse în dezordine și în condiții grele. Bărbații sănătoși erau departe, luptau. Nemții au cotropit chiar în primele zile ale războiului Bielorusia, Ucraina, Lituania, Letonia, ținuturi locuite masiv de ani de zile

de populația evreiască. În unele orașe precum Vilnius, Riga, Minsk acțiunea de exterminare, a evreilor s-a desfășurat treptat, în decurs de doi-trei ani. Unii tineri au reușit să evadeze din ghetto și să lupte în detașamentele de partizani. Dimpotrivă, în alte orașe, cum ar fi Kiev sau Harkov, toți evreii au fost executați curînd după intrarea nemților. Din zeci de mii de oameni s-au putut salva numai cîteva zeci. Pe unii i-au ascuns localnicii, alții au reușit să treacă linia frontului. Au fost multe orașe și tîrguri în care nimeni n-a scăpat cu viață. Adesea, după ce orașul era eliberat vreun rus sau vreun ucrainean anunța pe concetățeanul lor evreu, care se afla pe front, despre soarta familiei sale.

Iată scrisoarea, trimisă lui I. M. Rosnovski de V. S. Semionova, învățătoare în satul Borzen (ținutul Cernigov : „În noaptea de 18 iunie 1942, tîrziu de tot, cînd toată lumea dormea, nemții au intrat în casele evreilor și i-au ridicat pe toți — în total o sută patru persoane care au fost duse în direcția satului Șapovalovka. Nu departe de acesta se afla un șanț antitanc. Înainte de a-l împușca pe Urkin, un om foarte bătrîn, l-au întrebat : „Moșule, vrei să trăiești ?" El a răspuns : „Aș fi vrut să văd cum se vor termina toate astea". Nina Krenhaus, în vîrstă de douăzeci și doi de ani, a murit cu fetița ei, de un an, în brațe. Învățătoarea Raisa Belaia (fiica legătorului de cărți) a văzut cum l-au împușcat pe fiul ei Mișa în vîrstă de șaisprezece ani, pe sora ei Manea cu copiii (cel mai mic avea numai cîteva luni). Ea nu mai înțe-

legea nimic din cele ce se petreceau, avea o singură grijă, că-şi pierduse ochelarii..."

Iată scrisoarea primită de locotenentul Vîpiha, de la Sokolova din Artiomovsk: „...Printre cei morţi se află şi rudele dumneavoastră cele mai apropiate, mama, Betia, Roza şi Sofocika. Au fost mînaţi cu toţii în carierele de piatră ale Voienstroiului şi zidiţi de vii. Trebuie să vă mai transmit cuvintele Sofocikăi care plîngea şi spunea: «De ce întîrzie atît de mult ai noştri? Cînd vor veni, să le povestiţi». Iar mama dumneavoastră spunea că ar dori un singur lucru, să-şi vadă băieţii înainte de moarte..."

Iată ce scrie socrului său sublocotenentul Kravţov, erou al Uniunii Sovietice, despre destinul familiei sale, care rămăsese în tîrguşorul Ialtuşkino (regiunea Vinniţa):

„În ziua de 20 august 1942 nemţii au ridicat în acelaşi grup cu alţii pe bătrînii noştri şi pe micuţii mei, pentru a-i executa pe toţi. Făcînd economie de gloanţe, îi aşezau pe oameni în patru rînduri, apoi trăgeau. Au îngropat mulţi oameni vii. Iar pe copiii mici, înainte de a-i arunca în groapă, îi sfîşiau în bucăţi. Aşa au ucis-o şi pe micuţa mea Niusenka. Alţi copii, printre care şi Adusia mea, au fost îmbrînciţi în groapă şi acoperiţi cu bulgări de pămînt. Sînt numai două morminte şi în ele zac o mie cinci sute de morţi. Nu mai am pe nimeni pe lumea asta..."

Oraşul Hmelnik (regiunea Vinniţa) fusese cucerit de nemţi în ziua de 18 iulie 1941. Din zece mii de evrei, au scăpat cu viaţă două sute şaizeci, deci destul de mulţi, dintre care o parte au luptat

apoi în detaşamentele de partizani. Între cei ce au supravieţuit a fost şi A. K. Beker care mi-a relatat în scrisoarea sa toate prin cîte a trecut. Iată cîteva rînduri: „Oricît am implorat să mă lase să merg alături de familie, pentru ca nevestei mele să-i fie mai uşor să ducă copiii la moarte, n-am reuşit să obţin nimic, în afară de lovituri cu patul puştii. Ne-au mînat într-o pădure de brazi la trei km. distanţă de oraş, unde fuseseră pregătite gropile. Ne-au pus să ne împuşcăm unii pe alţii. Un copil de patru ani, Şaim, care nu avea tată, iar mama lui fusese ucisă înainte, a mers ca un om mare în coloană... Lîngă groapă, oamenii au fost aliniaţi, obligaţi să se dezbrace şi să dezbrace copiii pînă la piele, să stea aşa pe un ger cumplit, iar apoi să coboare în groapă. Copiii strigau: «Mamă, de ce-mi scoţi hainele? afară e foarte frig...»"

Am în faţa mea un caiet de şcoală cu coperţi roz. Este jurnalul de însemnări al studentei Sarah Gleih. E de mirare cum a putut să noteze totul, zi de zi, în mod cursiv, deşi uneori fără legătură. Din primele însemnări rezultă că în ziua de 17 septembrie, la o lună după ce se evacuase din Harkov la Mariupol, unde locuiau părinţii ei, a intrat în slujbă la un serviciu de poştă. În ziua de 1 septembrie surorile ei Fania şi Raia, neveste de ofiţeri, s-au prezentat la Comisariatul militar, rugînd să fie evacuate. Li s-a răspuns că „evacuarea nu va avea loc înainte de primăvară". În ziua de 8 octombrie ea notează: „Şeful serviciului, Melnikov, mi-a spus azi dimineaţă că mîine ne evacuăm, trebuie să pregătesc actele, pot să-mi iau şi

familia, plecarea este deci asigurată". În aceeași seară însemnările continuă: „Astăzi la orele 12 în oraș au intrat nemții, orașul a fost cedat fără lupte..." După multe pagini, o nouă însemnare: „19 octombrie. Mîine la 7 dimineața trebuie să părăsim ultimul nostru adăpost în oraș..." „20 octombrie... Ne-au mînat spre tranșeele care au fost săpate în vederea apărării orașului. În aceste tranșee și-au găsit înaintea noastră moartea nouă mii de evrei. Ne-au poruncit să ne dezbrăcăm pînă la cămașă și să alergăm pe marginea tranșeei, dar margine nu mai exista, totul era plin de cadavre și în fiecare femeie căruntă mi se părea că o văd pe mama. La un moment dat am avut impresia că un bătrîn care zăcea cu creierul zdrobit este tata, dar nu m-am putut duce mai aproape. Am zis să ne luăm rămas bun, ne-am sărutat una pe alta. Faniei tot nu-i venea să creadă că e sfîrșitul: «Oare n-am să mai văd niciodată soarele?» Iar Vladea întreba: «Mergem să ne scăldăm? De ce ne-am dezbrăcat? Hai, mamă acasă, aici nu-i frumos». Fania l-a luat în brațe, pentru că băiatul nu mai avea putere să meargă. Basia șoptea: «Dar pe tine, Vladea, pentru ce?» Fania întoarse capul și răspunse: «Cu el în brațe mor liniștită, știu că nu las un orfan». N-am mai putut suporta, m-am apucat cu mîinile de cap și am început să urlu ca o sălbatică. Am impresia că Fania a mai avut timp să se întoarcă și să-mi spună: «Mai încet, Sarah». După aceea nu mai țin minte ce s-a întîmplat. Cînd mi-am venit în fire, se lăsase amurgul, cadavrele care zăceau deasupra mea se mișcau, iar nemții, la plecare, mai trăgeau focuri

de armă pentru ca răniții să nu se poată ridica. După cîte am înțeles din discuțiile nemților, se temeau că mulți au rămas în viață. Nu s-au înșelat. Mulți au fost îngropați de vii. Se auzeau copii mici țipînd; mamele îi purtaseră în brațe, nemții trăseseră din spate, copiii au căzut nevătămați, iar peste ei s-au rostogolit cadavrele. Am încercat să ies din grămada de cadavre, m-am ridicat în picioare, am privit în jur. Cei răniți se mișcau, gemeau. Am început s-o strig pe Fania. Alături de mine l-am descoperit pe Grudinski. Era rănit la ambele picioare, a încercat să se ridice, dar a căzut din nou. Un glas bătrînicios cînta *Leitenach*, era cumplit..." După ce o lună a rătăcit prin stepă, la 27 noiembrie, ajungînd la Bolșoi Log, Sarah Gleih a aflat că trupele noastre se află la numai cinci km. și astfel a reușit să întîlnească o unitate a Armatei Roșii.

Scrisoarea datată august 1943 a unei fete de douăzeci de ani, Busia, care locuia la Kramatorsk, începe cu cuvintele: „Scumpele, dragele mele mătuși!" Această scrisoare ne arată suferințele acelor cîțiva care reușiseră să se salveze. Poate că acestea erau chiar mai cumplite decît așteptarea morții. (De altfel și Busia scrie: „Mă gîndesc acum la bietul cenzor care va citi această scrisoare, n-are decît să afle că „viața e un lucru minunat", cum a spus Kirov, dar totodată viața nu face doi bani și nu e cîtuși de puțin înfricoșător să știi că peste cîteva clipe nu vei mai exista...") Iată ce povestește această fată mătușilor sale despre ziua de 20 ianuarie 1942: „E un ger de minus 30 de grade. Pe stradă treceau femei cu rucsacuri. Poli-

ţaii le împingeau din spate să se grăbească. Le băgau în camioane şi le transportau spre tranşeele antitanc. Printre ele se aflau şi Mina şi Grişa cu familia, şi familia lui Schneider, şi nevestele fraţilor Brailovski cu copiii, şi Reizen cu Polina, măcar înainte de moarte şi-a impus el voinţa şi în mormînt ea a coborît alături de el şi nu de Kuznetov. Ajunge! Vreau numai să ştiu dacă nu mă dispreţuiţi pentru că am părăsit-o pe Mina? N-am să caut să mă justific. I-am spus mamei: „Fă cum vrei, dar eu o iau la fugă". Cum de-am putut să-i spun una ca asta mamei? Se vede că în asemenea clipe nu mai cugeţi. Ea a plecat cu mine, de cîteva ori a încercat să se întoarcă, să meargă cu ceilalţi la locul execuţiei, a început să-mi vorbească despre datorie. Ca acum mi-aduc aminte, am privit în jur, casele erau închise, ferecate, nimeni nu ne-ar fi lăsat să intrăm ca să ne încălzim. Dar mai bine să degerăm, mi-am zis eu, mai bine să ne prindă, să ne spînzure, numai să nu merg de bună voie!... Judecaţi-mă cum vreţi, şi de mă veţi găsi vinovată să fie cum veţi socoti, nu mă mai consideraţi atunci „iubita voastră nepoată". Va fi cumplit, dar voi ştiţi că este o hotărîre dreaptă, pe care o voi suporta cum am mai suportat altele şi cum, probabil, am să mai suport încă multe lucruri neaşteptate şi cumplite."

M-am întrebat nu o dată ce simţeau soldaţii nemţi cînd vedeau cum era omorîtă populaţia paşnică, lipsită de apărare, sau cînd aflau despre execuţii de la tovarăşii lor. Au fost probabil unii care s-au înfiorat, dar au tăcut de teamă, şi apoi ştiau că trebuie să trăiască, să meargă la luptă, să glumească, să bea şi să cînte în clipe de odihnă, de aceea era mai bine să nu se gîndească la copiii sfîşiaţi. Cunosc totuşi un caz cînd un soldat neamţ a salvat o femeie cu copii. Asta s-a petrecut la Dnepropetrovsk, în 1941. Cei condamnaţi aşteptau clipa cînd trebuiau să fie mînaţi spre şanţul antitanc. Un soldat s-a apropiat de B. Tartakovskaia şi i-a şoptit: „Vă scot eu imediat de aici". Şi a adăugat: „Cine ştie ce ne mai aşteaptă şi pe noi..."

Deşi nemţii spînzurau sau împuşcau pe cei ce-i tăinuiau pe evrei, s-au găsit destui oameni sovietici care, cu riscul vieţii lor, au ascuns în casa lor evrei. M. M. Feistog, care a reuşit să fugă din Evpatoria, mi-a scris: „Unii dintre cei pe care îi consideram prieteni au fost laşi, mi-au întors spatele şi de salvat m-a salvat un necunoscut, N. I. Harenko". Aşa se întîmplă adesea în viaţă, preţul omului îl cunoşti în clipele grele. În toate scrisorile, însemnările, jurnalele, în amintirile celor salvaţi figurează nume de ruşi, bieloruşi, ucraineni, letoni, care i-au ajutat să scape de moarte. În ţinutul Dnepropetrovsk există satul Blagodatnoie; aci contabilul colhozului P. S. Zirenko a ascuns treizeci şi două de persoane — şapte familii de evrei din Donbas. Bineînţeles colhoznicii bănuiau cine sînt cei ce locuiesc prin izbe, dar la întrebările nemţilor sau ale poliţailor, răspundeau: „Sînt din sat".

Totul se verifică în clipele de mare încercare: şi puritatea spirituală, şi îndrăzneala, şi dragostea. Hitleriştii declarau pretutindeni că în cazul căsătoriilor mixte, sînt supuse „evacuării (aşa denumeau ei execuţiile în masă) numai persoanele de

origine evreiască și copii din mamă sau tată evrei. Printre documentele destinate „Cărții negre" se găsesc scrisori care povestesc cum mergeau să înfrunte moartea nevasta sau bărbatul de naționalitate rusă, declarînd că sînt evrei.

Mă reîntorc la ideea care mă obsedează cînd mi-amintesc de trecut : omul este capabil de orice. Într-o zi a venit la mine la redacția ziarului „Krasnaia Zvezda" un om înalt, bine legat, ofițer în infanteria marină, Semion Mazur. El mi-a povestit o istorie neobișnuită. A fost rănit în luptele din apropierea Kievului, a nimerit în încercuire, și travestit s-a reîntors în Kiev unde locuia soția lui. Acasă n-a găsit pe nimeni. S-a dus la sora nevestei sale. Aceasta s-a speriat, a căutat să-l convingă să părăsească orașul. El a răspuns că va încerca să ajungă din urmă trupele Armatei roșii, dar mai întîi vrea să-și vadă nevasta și copilul. Nevastă-sa l-a zărit în timp ce se apropia de casă și a început să strige : „Uite un evreu, puneți mîna pe el". Cîțiva trecători au întors capul, dar cum în clipa aceea a apărut o coloană de camioane, Mazur a reușit să dispară. A luat drumul spre răsărit, a ajuns pînă la Taganrog. Acolo l-a ascuns o rusoaică, K. E. Kravcenko. Rana care nu fusese tratată începu să dea complicații. Mazur a trebuit să fie internat la spital. Doctorul Upriamțev, un rus, aflînd că Mazur e evreu, i-a făcut rost de buletinul de identitate al unui decedat. Mazur a pornit mai departe spre răsărit. Pe Kravcenko cineva a denunțat-o și nemții au arestat-o. Upriamțev a salvat pe mulți, pînă cînd în vara lui 1943 nemții l-au împușcat. Mazur a trecut linia frontului la Don, a luptat la Stalingrad, a fost decorat, rănit din nou. Acum ședea la masă în fața mea și-mi cerea să-i explic de ce l-au salvat niște străini, în timp ce propria lui nevastă a vrut să-l predea dușmanului. I-am răspuns că nu știu ce viață de familie a avut. Mazur mi-a spus că au trăit în bună înțelegere, cînd a plecat pe front nevastă-sa plîngea, după aceea i-a scris de cîteva ori. Eu îi repetam într-una : „Dumneata o cunoști mai bine, de unde să știu eu de ce a procedat așa ?" El lovi cu pumnul în masă : „Ești obligat să știi de aceea ești scriitor !"

Vreau să povestesc acum istoria altei perechi. Lucrul s-a petrecut în tîrgușorul Monastîrșcina din ținutul Smolensk. Isaak Rosenberg, funcționar la Oficiul Stării Civile a fost greu rănit în luptă, nu departe de această localitate și noaptea a reușit să ajungă, tîrîș-grăpiș, pînă la casa lui. Nevasta lui, Natalia Emelianovna l-a ascuns în pivniță ; intrarea se făcea printr-un chepeng sub vatră. Aveau doi copii mici. Natalia Emelianovna a reușit să-i salveze, declarînd nemților că nu sînt copiii lui Rosenberg, ci născuți din prima ei căsătorie. Copiilor le ascundea că tatăl este ascuns în casă, temîndu-se ca ei să nu scape vreo vorbă. Noaptea, Rosenberg ieșea din ascunzătoarea lui, făcea gimnastică, mînca. Într-o zi fetița, în vîrstă de patru ani, privind prin crăpătura chepengului a văzut niște ochi și a strigat înspăimîntată : „Mamă, cine-i acolo ?" Mama i-a răspuns calm : „Nu vezi că e un șobolan ? Știi bine că avem mulți șobolani". Rosenberg făcea însemnări pe marginea albă a

ziarelor germane, nota ce-i povestea nevasta sau propriile sale senzaţii. Într-un loc vorbeşte despre tuse. Rosenberg răcise, tusea îl sufoca, dar trebuia să se stăpînească : el notase : „Niciodată nu mi-aş fi imaginat că poate exista şi o asemenea libertate — libertatea de a tuşi..." La un moment dat Natalia Emelianovna s-a îmbolnăvit de tifos exantematic. Copiii au fost luaţi de vecini, iar ea se frămînta la gîndul că soţul îi va muri de foame. Peste două săptămîni, cînd s-a întors acasă, l-a găsit slăbit, dar în viaţă.

În septembrie 1943 trupele noastre s-au apropiat de Monastîrşcina. Nemţii opuneau o rezistenţă dîrză, locuitorii tîrgului au fost alungaţi şi Natalia Emelianovna a fugit cu copiii în pădure. S-a întors în clipa în care a zărit primii ostaşi roşii. Casa ei nu mai exista, doar cenuşa mai fumega, iar vatra stătea neagră, carbonizată. Issak Rosenberg se asfixiase. A trăit în pivniţa de sub vatră douăzeci şi şase de luni şi a murit cu două zile înainte de eliberare. Am găsit-o pe Natalia Emelianovna şezînd lîngă vatră cu un ziar în mînă — o parte din jurnalul de însemnări al soţului ei.

În timp ce lucram la „Cartea neagră", mă minunam într-una, cînd de neomenia, cînd de nobleţea oamenilor. Priveam ruinele oraşelor, oasele carbonizate, depozitele germane cu încălţăminte de copii şi ruj de buze, ascultam mărturisirile oamenilor a căror viaţă era pentru totdeauna distrusă de cele îndurate, citeam ultimele mesaje scrise înainte de moarte pe chitanţe vechi, pe bucăţi de ziar, pe cîte un manifest german şi-mi dădeam seama tot mai bine că nu înţeleg nimic şi nici nu voi înţelege, deşi — cum spusese Semion Mazur — fiind scriitor, trebuia să înţeleg totul. În tîrguşorul Sorocinţî, locuia un medic ginecolog, Liubov Mihailovna Langman. Populaţia o iubea şi ţărancele au ascuns-o mult timp de nemţi. Cu ea se afla şi fetiţa ei în vîrstă de unsprezece ani. Într-o zi oamenii au venit şi i-au spus că nevasta primarului are o naştere grea. Liubov Mihailovna s-a dus, a salvat şi pe mamă şi copilul. Primarul i-a mulţumit, apoi a denunţat-o nemţilor. Cînd a fost dusă împreună cu fetiţa la locul de execuţie a rugat la început : „Nu ucideţi copilul". Dar apoi a strîns fetiţa la piept şi a spus : „Împuşcaţi-ne, nu vreau să trăiască cu voi". N-aş putea spune ce m-a zguduit mai mult, comportarea doctoriţei sau atitudinea primarului.

„Cartea neagră" a fost încheiată la începutul anului 1944. Revista „Znamia" a publicat cîteva fragmente. În cele din urmă cartea a fost tipărită. După ce Comitetul antifascist evreiesc a fost desfiinţat, la sfîrşitul anului 1948, cartea a fost şi ea retrasă.

În 1956 unul din procurorii care se ocupau cu reabilitarea celor nevinovaţi, condamnaţi pentru crime imaginare de Consiliul Special, mi s-a adresat cu următoarea întrebare : „Spuneţi-mi, ce-i aceea «Cartea neagră» ? În zeci de condamnări se aminteşte această carte şi în una din ele este chiar indicat numele dumneavoastră".

I-am explicat ce scop urmărea „Cartea neagră". Procurorul oftă cu amărăciune şi-mi strînse mîna.

La începutul anului 1965 revista „Zvezda“ din Leningrad a publicat jurnalul de însemnări al Mașei Rolikaitis, fetiță de paisprezece ani, deținută în ghetto-ul de la Vilnius, apoi transportată într-un lagăr al morții și salvată ca printr-o minune. Jurnalul era însoțit de o prefață a poetului Mieželaitis care scria: „Aceste lucruri nu trebuie să se mai repete...“ E gîndul care l-a însuflețit cu douăzeci de ani în urmă și pe Vasili Semionovici Grossman și pe autorul prezentei cărți de amintiri.

22

ÎN cartea aceasta încerc să povestesc despre oamenii pe care i-am întîlnit în viață, pe care i-am cunoscut — pe unii mai mult, pe alții mai puțin. Dar acum aș vrea să istorisesc despre o fată pe care nu am văzut-o niciodată.

Curînd după reîntoarcerea mea de la Vilnius a venit la mine, la hotelul „Moscova“ Vera Vasilievna Konstantinova, profesoară din Kașin. Mi-a povestit că fiica ei, Inna, a fost partizană și a murit în luna martie. Vera Vasilievna m-a rugat să citesc jurnalul Innei. Am băgat cele cîteva caiete de școală într-un sertar al mesei și, ocupat cu munca la ziar, mi-am adus aminte de ele abia peste două luni. Dar în momentul în care am început să citesc caietele, nu m-am mai putut despărți de ele.

Jurnalul fusese început în 1938 cînd Inna avusese paisprezece ani. Însemnările cuprind deci patru ani, pe care i-am putea numi dimineața timpurie a vieții. Citind jurnalul fără să vreau făceam comparație cu anii mei de școală. Era și nu era același lucru. Copilăria tot copilărie rămăsese, dar epoca era alta.

După terminarea războiului, am simțit dorința să vizitez familia Konstantinovilor. Am plecat la Kașin. E un orășel mic în regiunea Kalinin, cu uzine puține, o piață mare, unde se face tîrg, bisericuțe vechi, căsuțe de lemn. Într-o asemenea căsuță locuia familia Konstantinov. Alexandr Pavlovici și Vera Vasilievna erau profesori. În afară de Inna, mai aveau o fată mai mică, Rena.

Din copilărie Innei îi plăcuse să citească mult; dar îi plăceau și ghidușiile, jocurile „de-a nunta“, „de-a sticla“, „jocul american“, îi plăceau dansurile, patinajul, îngrijea pisici, cățel, lucra în grădină. Nu era premiantă, și adesea își făcea imputări cînd primea note proaste („Matematica îmi amărăște toată viața“). Căuta să recupereze timpul pierdut. În firea ei nu era nimic bolnăvicios, exaltat, excepțional.

Avea o prietenă din copilărie, Liusia, căreia îi împărtășea toate secretele și cînd părinții Liusiei plecară la Magadan, luînd-o și pe ea, Inna a suferit că nu mai are cui face mărturisiri. Dar nu era o fire cîtuși de puțin închisă, avea mulți prieteni și în fiecare din colegii săi căuta să descopere o trăsătură bună. A învățat în clasa a VIII-a A, iar cînd a intrat în a IX-a B s-a împrietenit de îndată cu Tania și Lena. La casa de copii pe care

o vizita des îi plăceau Valia Abrajunas și Olia Rumanova. „În genere am noroc la oameni anul acesta. Maxim și Feodor, Alionka, Tania Volkova, toți sînt adorabili, simpatici, buni. Păcat numai că Liusea a plecat". „Lidocika Kojina. Ce fată minunată ! O fată ideală. Frumoasă, inteligentă, învață foarte bine, o colegă foarte bună". „M-am împrietenit cu Klara Kalinina". După ce a izbucnit războiul, Inna a lucrat la spital, făcea parte dintr-un detașament sanitar. „Zaslavski din Rostov, un tînăr rănit la picior, umăr și la cap. Om simpatic și patriot". În școală apar elevi noi : „Jenea Nikiforov din Moscova, și Rem Menșikov din Leningrad. Ce băieți minunați și simpatici". „Am impresia că Sașa Kulikov rămîne la noi. Bine ar fi ! După părerea mea e un băiat admirabil, inteligent, cultivat". În noiembrie 1941 are loc evacuarea. Inna nimerește într-un oraș îndepărtat, într-o școală străină. Două luni mai tîrziu îi pare rău că se desparte de noii ei prieteni Liuda, Gerka, Galea, Vovka. În iunie 1942 Inna devine partizană și este trimisă în zona din spatele frontului inamic. Iată ce scrie despre primul ei comandant : „Ce oameni minunați îmi scoate soarta în cale ! Este inteligent, sensibil, fin !" Despre comisarul Abramov scrie : „Un om neobișnuit de interesant, atît de cult și atît de... fin (e expresia mea preferată pe care o înțeleg foarte bine)". Iată caracterizarea cîtorva tovarăși din detașamentul de partizani : „Grișa Sevacev. Înalt, slab, un tip de evreu... un băiat simpatic. Igor Glinski. Un băiat admirabil... Are un simț uimitor al umorului. Inteligent, cult... Makașa Berezkin. O minune ! Totdeauna vesel, totdeauna zîmbitor. Nu refuză nici o sarcină..." Mai tîrziu scrie surorii sale : „Zoia a fost cea mai bună prietenă a mea. O fată admirabilă ! A murit moarte de erou. Într-adevăr de erou ! Mulți oameni minunați au murit. Prietenii mei cei mai apropiați au fost Zoia, Arbuzov comandantul de brigadă, Ghenka telegrafistul, Igor Glinski și Grișa Sevacev. Dintre toți a rămas în viață numai Igor". În detașament era un băiat de cincisprezece ani, Vadik Nikonenok. Fetele o întrebau mirate pe Inna : „Despre ce poți tu discuta cu el ?" Iar ea răspundea : „E un băiat foarte interesant..."

Inna avea o fire veselă, îi plăcea să rîdă, așa cum se și cuvine unei fete la vîrsta ei. „Fedia Gherman ave pe obraz două pete mari de cerneală. De cum le-am văzut nu m-am mai putut stăpîni, am început să rîd cu lacrimi... Pe neașteptate profesoara mă scoate la tablă. Nici nu știam ce să răspund. Cu chiu, cu vai, ajutată de suflat, am răspuns și am căpătat un «bine». Dar în timp ce răspundeam m-a cuprins iarăși rîsul, nu m-am putut stăpîni și am pufnit de a răsunat clasa. Tare prost m-am simțit..." „Astăzi a fost la Palatul Pionierilor o serbare închinată aniversării a 35 de ani de la nu știu ce grevă... La început a dansat o fetiță în pantaloni de mătase. Apoi un elev din clasa a X-a s-a suit pe o masă care nu l-a putut ține, și s-a prăbușit sub el. După aceea cineva de afară a spart un geam și Pitanov a încercat să prindă pe făptaș sărind pe fereastră. Am rîs colosal..."

Inna citea mult, dar nesistematic. La vîrsta de cincisprezece ani notează: „Am luat cartea «Articole de estetică» de Schiller... Păcat numai că unele lucruri nu le înțeleg. Trebuie să-l citesc mai întîi pe Kant, pe Hegel și pe alți filozofi și apoi să mă apuc și de această carte". Inna nu pare să se fi pasionat de filozofie. Ca multe fete de vîrsta ei îl admira pe Martin Eden și plîngea citind „Tăunul". O emoționau autori cu totul deosebiți unii de alții ca Mamim Sibiriak și Gaidar, Spielhagen și I. Gherman, Verbițkaia și André Gide. Îi plăceau versurile. La șaisprezece ani se entuziasma de Nadson și-l nega pe Maiakovski pe care-l cunoștea numai din antologiile școlare. Cu timpul a cunoscut și a îndrăgit un alt Maiakovski, i-a pus chiar portretul în odaia ei. Scria că poezia lui Heine este atît de admirabilă încît o poate face să accepte limba germană. Îi plăcea să repete versurile lui Alexandr Blok. În revista „Niva" de altădată găsise versuri de ale lui din tinerețe.

Văzuse într-un muzeu din Moscova tablouri ale vechilor meșteri italieni. „Nu se pot numi pictură pînzele artiștilor contemporani pe care chipul omenesc nu se deosebește de o pătlăgică roșie și ale căror teme sînt uniforme ca niște dune de nisip. E o mîzgăleală și atîta tot. Sculpturile moderne în care frumosul este înlocuit prin dinamică și «expresivitate», nu pot fi incluse în categoria operelor de artă nobile. Niciodată n-o să mai apară o nouă Gioconda, nici frescele meșterilor italieni... Nimeni n-o să mai scrie altă «Divină Comedie» sau «Anna Karenina». Lumea pierde tot ce e mai bun — frumosul..."

La șaisprezece ani i se părea că de vină e gustul poporului. Un an mai tîrziu, în dreptul acestei fraze notase: „Nu-i adevărat". Iar acolo unde-l condamnase pe Maiakovski, scrisese: „Ce eroare!"

Dragostea de frumos Inna a păstrat-o pentru totdeauna și n-a considerat-o niciodată eroare.

În adolescență oamenii visează adesea să devină actori sau scriitori. Inna dorea să urmeze Institutul de științe juridice. După ce a devenit partizană și-a schimbat planurile și în 1944 a rugat-o pe maică-sa să-i trimită actele pentru înscrierea la Institutul de construcție de avioane. Nu mi-o imaginez nici în rolul de procuror, nici în cel de constructor de avioane, dar îmi pare bine că nu simțea atracție nici pentru Institutul de teatru, nici pentru cel de literatură, deși bineînțeles luase parte la spectacolele școlare și cînd se îndrăgostise, scrisese versuri în ascuns.

Se îndrăgostea deseori, cu înflăcărare, și de fiecare dată își spunea „asta-i dragostea adevărată". La cincisprezece ani a îndrăgit pe un coleg de școală: „Trebuie să fac uriașe eforturi de voință ca să nu mă așez în banca de unde să-l pot vedea. Îl admir numai cînd trece pe lîngă mine pe coridor. Dar dacă observ că mă urmărește cu privirea, fac o mutră disprețuitoare. De ce oare? Să fie într-adevăr tactica inconștientă a unui Julien Sorel? Imposibil. El acționa din ambiție, pe cînd eu iubesc..."

Cînd Liovușka a plecat, Inna i-a dus dorul: „Mama zice că nu-l iubesc pe el, ci numai idealul pe care mi l-am făurit... După părerea mea nu e așa. Îi văd doar toate lipsurile, îi cunosc toate de-

fectele şi cu toate acestea îl iubesc. Mi-e drag totul la el. Chiar şi defectele". După trei luni de zile Inna se întreabă înspăimîntată: „Nu mai înţeleg nimic, poţi oare iubi de mai multe ori şi de fiecare dată cu aceeaşi putere? Diferenţa e doar în felul în care iubeşti. Pe Levocika doream să-l simt lîngă mine, să-l ţin de mînă, să-l sărut. Pe cînd pe acesta... Nu, e cu totul altceva. Dorinţa mea cea mai mare ar fi să fim prieteni, să ştiu că el mă iubeşte..." După spusele ei, Nikolai se arăta cu totul indiferent. „Am dansat cu el! La un moment dat s-a apropiat de mine şi m-a invitat la dans. M-am încurcat, nu nimeream tactul, am bîlbîit că nu ştiu şi gata... Totuşi caut să arăt că-mi este complet indiferent şi cred că reuşesc..."

Inna a cunoscut gelozia: „Iarăşi a condus-o acasă!" Era supărată pe ea însăşi: „În dragoste trebuie să ştii să fii mîndră; dacă-i place alta nu are rost să mă mulţumesc cu o părticică." Curînd după aceea Inna a înţeles că în viaţă nu totul se supune raţiunii: „Se vede că iubirea este mai puternică decît mîndria şi ambiţia. De altfel pot ele oare convieţui alături de dragoste? Nu, niciodată!"

În 1940 s-a împrietenit cu doi colegi de clasă, amîndoi de la casa de copii. Maxim Piruşko şi Fedea Gherman. „Mi-au povestit cum au fost arestaţi părinţii lor şi au făcut-o cu atîta calm, încît ai fi zis că e vorba de altcineva, nu de ei. În cazul lui Maxim a fost arestat mai întîi tatăl, iar apoi, în tren, mama. Nici n-a apucat să-şi ia rămas bun de la ea. Lui Fedea i-a fost arestată mai întîi mama, iar mai tîrziu tatăl. Acum mamele lor

sînt în Karaganda, iar taţii nu se ştie unde. Am aflat că şi ei, cînd au ceva de discutat, cînd sînt foarte frămîntaţi, se duc undeva, unde nu-i deranjează nimeni şi-şi varsă sufletul". În 1937 Inna avusese treisprezece ani. Nenorocirea nu s-a abătut asupra părinţilor ei. Universul fetiţei era încă îngust, pe cînd pentru Maxim şi Fedea arestarea celor nevinovaţi devenise un fenomen cotidian, intrase în viaţa de toate zilele. E uşor de înţeles cît de mult a impresionat-o pe Inna mărturisirea celor doi băieţi, căci era o fire ce nu putea suporta nedreptatea. Fedea deveni prietenul ei cel mai bun. Inna venea adesea la casa de copii. Fedea îi arăta fotografiile tatălui, ale mamei, ale surorii. „Ieri mi-au anunţat un lucru foarte neplăcut. S-a primit dispoziţie de la Comisariatul Poporului ca elevii în vîrstă de peste paisprezece ani, care locuiesc la casele de copii, să fie trimişi la şcoli profesionale. Ceea ce înseamnă că vor pleca curînd..." Mai departe, Inna scrie: „Aseară a fost o serbare la Casa de copii cu prilejul Zilei Constituţiei... Vizitele acolo sînt pentru mine adevărate sărbători. Numai acolo mă simt într-adevăr bine, sînt veselă... Am dansat puţin... majoritatea timpului am stat retrasă într-un colţişor cu Fedea şi am discutat. El era trist. Mi-a spus că şi-a adus aminte că în urmă cu trei ani în zilele acestea au fost arestaţi părinţii lui. *Tête-à-tête*-ul nostru a atras atenţia profesorilor şi astăzi mama m-a dojenit... Cred că nu e nimic altceva decît prietenie. Dar această prietenie mi-e foarte scumpă şi de neînlocuit..." „Astăzi Fedea mi-a spus că în ziua de 19

martie a murit mama lui. Doamne, ce durere și cît e de greu să treci prin toate acestea !“

În jurnalul Innei m-au impresionat exigența sufletească, onestitatea, sinceritatea. Încă pe cînd era în clasa a VII-a ura pe „lingușitori“. Era comsomolistă, făcea parte din Consiliul Apărării pasive. În toamna lui 1940 scrisese : „Încep acest caiet într-o vreme grea, întunecată, confuză. Astăzi trăim așa, dar nu se știe ce o să fie mîine...“ Inna reacționa aproape bolnăvicios la orice minciună. În jurnalul ei o vedeam reflectînd la contradicția dintre diferitele greutăți legate de războiul ce se apropia și discursurile nesincere, mult prea trandafirii, care răsunau la ședințele din Kașin : „Toate astea-s minciuni !... La ce bun ? Liusia nu este și nu am cu cine discuta pe această temă...“ La șaisprezece ani, fata aceasta știa să gîndească, să privească adevărul în față ; după trei ani a murit luptînd pentru adevăr.

În jurnalul Innei există multe lucruri obișnuite, care îl fac să semene cu jurnalul oricărei fete de vîrsta ei. Dar sînt și lucruri nu întru totul obișnuite. Poate că dragostea pentru artă, pentru poezie, îi comunica o anumită sensibilitate sufletească ? La 14 ani ea nota : „E o seară foarte tăcută, blîndă, cum rar se întîmplă în ianuarie. Totul pare deosebit de frumos, totul este învăluit într-o lumină trandafiriu-gălbuie. Curînd va apune soarele. S-ar zice că viața ar trebui să fie ușoară, plăcută, cînd colo, dimpotrivă, te apasă melancolia. De ce oare ?... S-ar zice că nu există cauze reale, dar... Acest „dar“ ne și împiedică. Fără el oamenii ar trăi mai ușor. De pildă, Liza, Niura, trăiesc într-o lume autentică, reală, pe cînd eu nu pot. Pentru mine e mult mai important visul, fantezia. Ce să fac, dacă în loc să trăiesc în condiții excepționale, romantice, de pildă în Italia, sau măcar în Extremul Orient, locuiesc într-un orășel îmbîcsit unde nu se petrec nici un fel de evenimente...“ După o jumătate de an o vedem discutînd din nou despre firea ei : „Parcă aș avea două suflete. Primul „eu“ apare seara. Acest „eu“ trăiește numai în viitor, cu visurile. Acest suflet trist, melancolic mă părăsește uneori și atunci devin o fată modernă. În aceste clipe mă preocupă problemele actuale... Greu are să-mi fie să trăiesc cu aceste înclinări antagonice în suflet. Ca și cînd ar fi în mine doi oameni diferiți...“

Inna a cugetat prima oară la moarte după ce a citit „Povestea celor șapte spînzurați“ de Leonid Andreev : „Ce lucru îngrozitor ! să simți inevitabilitatea, apropierea morții ! Am încercat să mă situez în locul eroilor dar n-am reușit. Ba mi se părea că voi aștepta în liniște sfîrșitul, fără să mă gîndesc la el, ba aveam impresia că mă voi frămînta fără rost, implorînd“.

Un profesor din Kașin s-a sinucis. Inna a fost zguduită de această moarte, deși aproape că nu-l cunoștea pe sinucigaș : „Ce groaznic ! Am aflat acum că s-a otrăvit V. V. Jigarev, profesor la școala tehnică... Oare n-a avut altă soluție ? Se vede că nu. Ce groaznic trebuie să fie să te simți într-o situație fără ieșire, să-ți dai seama că moartea e inevitabilă și apropiată !“

„Lună... zăpadă... și tăcere, tăcere. Ca în basme. Cîndva, într-o noapte ca aceasta voi pleca în pă-

dure şi basmul va începe... Ce mărunte sînt toate lucrurile care ne provoacă lacrimi sau de care ne bucurăm. Cît de săracă şi de prozaică este viaţa noastră ! În viaţa fiecăruia dintre noi există cu adevărat un singur eveniment, unul singur care merită ca să ne plecăm capetele în faţa lui : moartea, un pas spre necunoscut şi inexistent".

Luna mai 1941 a fost fericită pentru Inna : „Din întîmplare m-am aşezat alături de Mişa Uşakov, din întîmplare am început să discutăm şi... şi eu, cum s-ar zice, m-am îndrăgostit lulea !... Se pot oare exprima toate sentimentele care se nasc pe neaşteptate în asemenea clipe ? Uneori el pare un om ciudat, dar mie şi ciudăţeniile lui îmi plac... Mişa şi cu mine am stat tot timpul alături. Ceilalţi ne-au botezat «mirele şi mireasa» şi ne-au strigat într-una «amar». Ne-am sărutat din nou... Ce bine-i să trăieşti cînd ai şaisprezece ani şi nouă clase absolvite, cînd soarele străluceşte pe cer, ai note bune, o mare prietenie, o dragoste luminoasă, iar în faţă te aşteaptă... în faţă te aşteaptă viaţa !" Mişa i-a recitat Innei versurile lui Fofanov :

Pe toate uitarea le paşte...
Ani, vise topite-s mereu
Ca gheaţa-n april, cînd renaşte
Natura din somnul ei greu.

Dar au putut oare aceste versuri triste să întunece bucuria celor doi îndrăgostiţi de şaptesprezece ani ?

În ziua de 22 iunie 1941, Inna nota : „Încă ieri totul era atît de calm, de liniştit, iar astăzi... Doamne, Dumnezeule !"

Bombardamente, despărţirea de prieteni, îngrijorarea pentru destinul Moscovei, al patriei. „Chiar şi aerul parcă s-a schimbat. Ce are să se mai întîmple de-acum înainte ?... Visul meu e să ajung pe front ! Să le vin de hac faciştilor !" În jurnalul Innei nu găsim declaraţii. Îi erau dragi oamenii, avea încredere în ei şi aceasta o ajuta să depăşească încercările : „Nu, cu oameni ca aceştia ţara noastră nu va pieri, nu poate pieri".

Inna nu idealiza cîtuşi de puţin războiul. După ce au murit doi răniţi la spitalul unde lucra, ea a notat în jurnalul său : „De dragul cărui ideal şi-au sacrificat ei viaţa ? De dragul cui pierd viaţa sute de mii de alţi oameni tineri, curajoşi ? Cine va răspunde la această întrebare ?"

Revenind la Kaşin din evacuare, Inna a aflat că Mişa Uşakov a fost rănit în luptă şi a murit. A înţeles, (sau poate a căutat să se convingă) că Mişa a fost marea ei dragoste, unica, adevărata ei dragoste. A depus o cerere la Comisariatul militar rugînd să fie trimisă pe front ; arăta că a terminat cursurile de infirmieră şi „trage destul de bine". Mult timp n-a venit nici un răspuns. Inna continua să meargă la şcoală, să flirteze cu băieţii, să plîngă în ascuns după Mişa şi să se întrebe : „Cînd are să se termine în sfîrşit acest război blestemat ?" Căuta să se distreze : „Uneori dansăm în sunetele patefonului. Mama spune că e o dovadă de superficialitate ; ea nu înţelege cum de ne vine acum să ne gîndim la distracţii. Dar în realitate vrem măcar pentru o clipă să uităm de toate grozăviile acestea... De altfel distracţiile noastre sînt atît de neînsemnate încît nu ar fi ca-

zul să se supere pe ele. Şi apoi şi ele se vor termina curînd..."

Într-adevăr distracţiile s-au terminat curînd. În iunie 1942 Inna a fost trimisă în zona din spatele frontului inamic. A plecat fără să spună părinţilor vreun cuvînt şi le-a trimis din Kalinin o scrisoare: „Ştiu că m-am purtat ca o ticăloasă faţă de voi, dar aşa e mai bine. N-aş fi fost în stare să îndur lacrimile mamei..."

Tovarăşii ei rămaşi în viaţă povestesc că a luptat bine. A îndeplinit misiuni de recunoaştere, a luat parte la bătăliile cu detaşamentele de represiune, la cîteva „acţiuni speciale": aruncarea podurilor, atacarea depozitelor. N-am să analizez mai amănunţit viaţa ei de ostaş, în anii aceia eroismul era un fenomen cotidian pentru mulţi. Am transcris fragmente din jurnalul ţinut de această şcolăriţă pentru a arăta izvoarele eroismului ei. Un rol important a jucat exigenţa faţă de sine însăşi, sinceritatea, onestitatea.

Într-o zi Inna a fost trimisă în recunoaştere pentru a culege informaţii despre o garnizoană germană. Pe drumul de înapoiere a fost oprită de nişte hitlerişti. Un ofiţer a lovit-o peste faţă, apoi a început să-i ardă mîna cu ţigara. Inna n-a scos un cuvînt. Cu o jumătate de an înainte de izbucnirea războiului trebuise să-şi scoată o măsea. „Am plîns atîta, încît nici nu ştiu cum şi cînd s-a terminat extracţia... Aveam impresia că dacă durerea va creşte măcar cu o iotă, am să-mi ies din minţi." Dar cînd fascistul a torturat-o, a ştiut să păstreze tăcerea: „Mă gîndeam la un singur lucru: să nu-mi trădez slăbiciunea".

Îi scria mamei sale scrisori gingaşe şi simple: „Mă trezesc uneori noaptea pentru că simt aievea că stai pe patul meu, ca altădată acasă. Şi mi-e atît de bine, atît de cald! Mă trezesc şi nu văd pe nimeni, în jur e pustiu". „Tot timpul mi-aduc aminte de casă, de viaţa de anul trecut. Şi de Mişa îmi pare rău, cum poate nu mi-a părut rău anul trecut pentru că acum am învăţat să preţuiesc cu adevărat viaţa". „Voi mă consideraţi, nu ştiu de ce, aproape un erou. Nu e bine. Sînt doar un cetăţean sovietic".

Alexandr Pavlovici, tatăl Innei, a fost trimis şi el în zona din spatele frontului inamic. Acolo a întîlnit-o pe Inna. Mi-a povestit că atunci cînd i-a spus: „fetiţo", ea a protestat: „Tată nu mai sînt o fetiţă. Sînt cercetaşă în brigada II de partizani din regiunea Kalinin". Aflînd însă că tatăl are nişte dulciuri în rucsacul lui, Inna l-a rugat: „Dă-mi şi mie ceva dulce"...

Devenită partizană, Inna a rămas consecventă cu sine însăşi. Într-o scrisoare către Lena, colegă de şcoală, ea povesteşte: „M-am îndrăgostit ca o nebună de un tovarăş de aici. Mă iubea şi el. Dar a murit. Am crezut că înnebunesc. Mă cunoşti doar cum sînt..."

Portretul Innei n-ar fi complet dacă aş trece sub tăcere o însemnare din jurnalul ei. După cum am mai spus, ea a luat parte la cîteva bătălii, ştia să tragă cu arma automată. I se părea un lucru uşor. În jurnalul ei găsim o însemnare despre executarea unui staroste trădător: „S-a ţinut tare. N-a scos nici un cuvînt. Numai vîrfurile degetelor îi tremurau puţin. A murit calm. L-a împuşcat

Zoia. Şi mîna nu i-a tremurat. Bravo ei ! Pe cînd eu m-am simţit tot timpul îngrozită. Parcă mi-era lehamite de mine".

În noaptea spre 4 martie 1944, cîţiva partizani dormeau într-un bordei din pădure. În zorii zilei santinela i-a trezit. „Nemţii !" Inna a înţeles că nu vor putea pleca cu toţii. Strigîndu-le tovarăşilor săi „Duceţi-vă", s-a lăsat în genunchi şi a început să tragă cu arma. A murit într-o pădure plină de zăpadă, sub cerul înstelat — aceeaşi pădure şi acelaşi cer despre care scrisese în jurnalul ei cu trei ani în urmă. Nu avea nici douăzeci de ani.

După ce am terminat de citit jurnalul Innei, am publicat despre ea un articol în ziar. Jurnalul ei a fost publicat după terminarea războiului, cu unele retuşări ce e drept. Redactorii nu voiau ca eroina să vorbească despre reversul vieţii, fără să înţeleagă că de fapt acest lucru scoate în evidenţă mai limpede devotamentul ei, curajul ei sufletesc. În această privinţă, ca şi în multe altele ea a fost — îi repet cuvintele — „un cetăţean sovietic". Multe lucruri le criticase înainte de război, dar aceasta n-a împiedicat-o să se ducă să apere pămîntul sovietic în clipele de grea încercare. I-am dat Elsei Triolet jurnalul Innei şi ea l-a tradus în limba franceză. Traduceri au apărut şi în alte ţări.

Mama Innei a murit în 1958 într-un accident de automobil. Iar tatăl ei trăieşte pînă astăzi în aceeaşi căsuţă de lemn, cu Rena, cu nepotul care merge acum la şcoală. De curînd l-am întîlnit pe Alexandr Pavlovici şi, bineînţeles, am discutat din nou despre Inna. Am impresia că o cunosc mai bine decît pe unii oameni alături de care am trăit ani îndelungaţi, nu numai pentru că sînt convingătoare confesiunile din jurnalul ei, dar şi pentru că această fetiţă sau fată pe care am întîlnit-o abia după moartea ei, îmi este sufleteşte apropiată. Altă dată se descopereau continente, insule, curînd se vor descoperi probabil planete, dar pentru un scriitor, în orice epocă ar trăi el, a fost şi va fi cea mai importantă descoperire cea a sufletului omenesc. Iată de ce am introdus această povestire despre Inna Konstantinova în cartea consacrată vieţii mele, într-o perioadă grea, cînd războiul a distrus în sufletul omului ceea ce în mod obişnuit numim omenie, Inna m-a ajutat să mai verific încă odată multe lucruri.

Cred că viaţa scurtă a Innei ne ajută să înţelegem de ce oamenii sovietici au rezistat la încercări şi au învins. Este confesiunea unei generaţii, secerate înainte de a fi putut da spice. Şi oricît s-ar părea de ciudat, povestind despre unele experienţe ale vieţii spirituale a Innei vorbesc şi despre mine însumi.

23

ÎN 1944 unul dintre corespondenţii de război ai ziarului „Krasnaia Zvezda" scrisese despre mine : „Într-un Willis plin de noroi călătorea prin zona din apropierea frontului un om în vîrstă, cu

aspect profund civil, îmbrăcat într-un palton maro care-i atîrna ca un sac, cu o căciulă de blană, care nu avea nimic ostăşesc în ea, ţinînd o ţigară în colţul gurii. Umbla fără grabă prin tranşeele din linia de foc, puţin gîrbov, discuta cu voce joasă şi nici o clipă nu căuta să ascundă că este un civil din cap pînă-n picioare".

Cînd i-am spus generalului Talenski la sfîrşitul lui ianuarie, că aş vrea să plec în Prusia Orientală, el a zîmbit: „Va trebui să îmbrăcaţi însă uniforma militară, altfel veţi putea fi luat drept un Fritz". Nu aveam nici un grad militar şi haina nouă de ofiţer, fără epoleţi, arăta cred şi mai ridicol pe mine decît paltonul maro, ce atîrna ca un sac. De altfel la acest lucru m-am gîndit numai în clipa în care nemţii au început să-mi spună cu insistenţă „domnul comisar".

Trupele noastre înaintau rapid spre apus, lăsînd în urmă insuliţe, în care continuau să reziste hitleriştii încercuiţi. Casele mai ardeau în oraşul Bartenstein. Alături erau poziţiile nemţilor. L-am întîlnit pe generalul Ceancibadze, care mi-a spus rîzînd: „Aici nu e ca la Rjev"... Soldaţii nu pot fi ţinuţi în frîu, vor să meargă înainte, mi-a spus el, plîngîndu-mi-se totodată că nu are suficiente muniţii. (Nemţii au mai rezistat în „punga" aceea încă două luni.) Cînd am ajuns la Elbing, acolo mai continuau luptele de stradă. Uneori duşmanul se retrăgea în grabă, alteori rezista cu disperare. Totul era minat: clădirile şcolilor, hambarele ţăranilor, magazinele de încălţăminte. Cîte un general strigă la telefon: „Ascultă dragă, mai dă un

pic de foc, al naibii, nu vrea să se potolească..." Cîte un ostaş povestea despre tovarăşul lui: „Zicea: «Cu Friţii s-a terminat». Dar n-a trecut o zi că l-am dus la spitalul batalionului. Acolo medicii s-au uitat la el şi au zis: «E prea tîrziu»..."

Toţi înţelegeau că războiul se apropie de sfîrşit, dar nimeni nu avea siguranţa că va ajunge să-i vadă sfîrşitul. La începutul lui februarie vremea se schimbase brusc, anunţînd o primăvară timpurie, soarele încălzea puternic, prin grădinile părăsite au ieşit ghioceii, brînduşele. Apropiatul deznodămînt făcea ca moartea să pară deosebit de absurdă şi de înspăimîntătoare.

Simţeam că mă apucă ameţeala cînd mă gîndeam că înaintăm în adîncul Germaniei! De cîte ori nu scrisesem despre aceasta în zilele cînd hitleriştii se aflau pe Volga! Şi iată-mă acum mergînd pe şosele bune, fără hîrtoape, flancate de tei; priveam castelele vechi, primăriile, magazinele cu firme în limba germană şi tot nu-mi venea să cred că sîntem în Germania. Într-o zi m-am întîlnit cu vechii mei prieteni, tanchiştii. Zîmbind mereu, repetam într-una fără rost: „Iată, aşadar, unde ne-a fost dat să ne vedem!"...

Nu era om să nu-şi aibă tragedia sa. Unuia îi muriseră doi fraţi, casa îi fusese arsă şi surorile deportate în Germania. Altuia îi fusese ucisă mama la Poltava. Altuia îi pierise în chinuri toată familia la Gomel. Ura era vie, nu avusese încă timp să se domolească. Doamne, dacă atunci ar fi apărut în faţa noastră Hitler sau Himler, miniştrii, şefii Gestapo-ului, călăii!... Dar pe drumuri scîrţîiau tînguindu-se căruţe, alergau fără rost

nemţoaice bătrîne, plîngeau copiii rămaşi fără mamă şi în inimile noastre se năştea mila. Bineînţeles, nu uitasem că nemţii nu avuseseră milă de ai noştri, ţineam minte totul, dar una e fascismul, Reichul, Germania, şi alta e să vezi un bătrîn cu pălărie tiroleză caraghioasă cu pană în cap, care aleargă pe o stradă răvăşită şi flutură un colţ de cearşaf.

La Rastenburg, un ostaş sovietic înfigea cu furie baioneta într-un manechin de carton, care rămăsese în vitrina unei prăvălii distruse. Păpuşa zîmbea cochet, iar el o străpungea, o lovea întruna. I-am spus: „Las-o în pace, se uită nemţii la tine." El mi-a răspuns: „Ticăloşii, mi-au ucis nevasta." Omul era originar din Bielorusia.

Maiorul Rosenfeld a fost numit comandantul oraşului Rastenburg. Hitleriştii îi împuşcaseră întreaga familie, iar el depunea toate eforturile ca să apere populaţia oraşului german. Am rămas peste noapte la el. În casa care altădată aparţinuse unui fascist bogat atîrna pe perete o fotografie de amator: fiica gazdei oferea un buchet lui Hitler. Localnicii ne-au povestit că în această casă fusese găzduit Führer-ul în timpul vizitei sale în Prusia Orientală. Maiorul Rosenfeld regreta că fusese despărţit de regimentul său, dar lucra zi şi noapte. Pe cînd mă aflam la el, a fost adusă o fetiţă ai cărei părinţi muriseră. Maiorul o privi cu dragoste şi tristeţe, poate că-şi adusese aminte de propria lui fată. Pesemne că de multe ori a repetat în sinea lui cuvintele „Ură sfîntă", dar la Rastenburg a înţeles că ele reprezintă o noţiune

abstractă şi că rana din sufletul lui nu se poate vindeca.

Şi de astădată bucuria victoriei se asocia cu tristeţea care se naşte inevitabil, cînd priveşti războiul. Nu războiul înfăţişat pe pînzele pictorilor sau pe ecran, ci cel de lîngă tine: casele dărîmate, puful din perne zburînd în aer, refugiaţii, boccelele, vacile nemulse, strigătele stridente, care îţi rămîn pentru mult timp în urechi.

Unele oraşe fuseseră complet distruse de tirul artileriei. La Kreuzburg scăpase numai închisoarea. Umblînd prin ruinele oraşului Welau n-am zărit nici un neamţ, toţi fugiseră. Alte oraşe scăpaseră intacte; la Rastenburg locuitorii se apucaseră să curețe străzile, îndepărtînd bucăţi de mobilă, de căruţe stricate. La Elbing rămăseseră în oraş 60 de mii de locuitori, deci o treime din populaţie.

Din totdeauna Prusia Orientală fusese socotită cea mai reacţionară parte a Germaniei. Aici erau uzine puţine, puţini muncitori. Ţăranii înstăriţi votaseră pentru Hindenburg, apoi strigaseră în cor „Heil Hitler!" Moşierii erau adevăraţi tirani, orice îngăduinţă liberală li se părea o jignire adusă onoarei lor. Populaţia orăşenească era formată din negustori, funcţionari şi avocaţi, medici, notari, oameni de profesiuni intelectuale, dar pe care era greu să-i consideri nişte adevăraţi intelectuali. Casele erau curate, confortabile, în stil mic burghez, cu coarne de cerb în sufragerie, cu broderii pe care puteai citi sentinţe de acest gen: „Ordine în casă, ordine în stat" sau „Munceşte şi vei avea vise plăcute". În bucătărie vedeai cutii de porţelan cu diferite inscripţii: „sare", „piper", „chi-

men", „cafea". Pe etajere se găseau cărți ca : Biblia, versurile lui Uhland, cîte un volum din Goethe moștenit de la părinți și vreo zece cărți noi : „Mein Kampf", „Campania din Polonia", „Igiena rasială", „Prusia noastră credincioasă". În orașe ca Rastenburg, Letzen, Tapiau nu existau biblioteci publice. La Bartenstein mi s-a spus că muzeul a scăpat teafăr. L-am pus pe foc pe comandantul orașului : „asigurați îndată paza". Dar cînd am intrat în muzeu am simțit că-mi vine rău. În afară de cîteva animale împăiate, restul erau niște exponate de o desăvîrșită monotonie : un portret uriaș al lui Hindenburg, o hartă a operațiilor militare din 1914, cîteva trofee — epoleții unui ofițer rus, fotografia Varșoviei distruse — portretele filantropilor din localitate.

Soldații noștri examinau casele. Mi-amintesc că unul a spus zîmbind : „Într-un bîrlog ca ăsta se poate trăi". Un altul a tras o înjurătură : „Ticăloșii, trăiau bine ! Ce le-a venit să se bage în țara noastră ! Ia te uită, ștergarele astea-s ale noastre" și arătă niște ștergare ucrainene brodate, care împodobeau o bucătărie cochetă.

Cinam la Elbing cu generalul G. I. Anisimov, comandantul corpului de armată, cînd a sosit în goană un locotenent : „Dați-mi voie să raportez". Locotenentul a raportat că într-un subsol au fost descoperiți treizeci-patruzeci de oameni, care refuză să iasă afară, declară că sînt elvețieni și cer să fie lăsați în pace. Încurcătura se lămuri curînd. În fața generalului fu adus un bărbat nebărbierit de cîteva zile, cu hainele murdare de cărbune, care se recomandă : „Karl Brandenberg, viceconsul al

Elveției". Am aflat cu acest prilej că la Elbing trăiau destul de mulți elvețieni, care se stabiliseră aici în calitate de specialiști în fabricarea brînzeturilor. Generalul porunci să se dea de mîncare viceconsulului flămînd, iar toți cetățenii elvețieni să fie conduși afară din subsol. M-am mirat că adeverința, pe care a prezentat-o specialistul neutru întru brînzeturi fusese redactată în limba rusă și eliberată de guvernul elvețian în toamna lui 1944. Viceconsulul explică : „Berna a prevăzut evenimentele". Și adăugă cu un zîmbet ironic : „Berna da, dar nu Elbingul".

Vicarul general mi se plînse că în timpul lui Hitler nemții își pierduseră credința (același lucru mi l-au spus și doi pastori). Impresia mea era însă că pur și simplu fusese schimbat obiectul cultului. Infailibilitatea papei încetase să-i mai intereseze pe catolici, în schimb credeau ferm în infailibilitatea Führer-ului. Pătrunderea Armatei Roșii pe teritoriul Prusiei Orientale fusese o surpriză pentru locuitori. Ei crezuseră nu numai în Hitler, dar și în ajutoarele acestuia, iar *Gauleiter*-ul Erich Koch declarase încă la începutul lui ianuarie : „Rușii nu vor pătrunde niciodată în adîncul Prusiei Orientale, căci timp de patru luni noi am reușit să săpăm tranșee și șanțuri cu o lungime totală de 22.875 km". Cifra a liniștit populația. La Lippstadt am găsit o „adeverință de origină ariană", incompletă însă. Un oarecare Scheller, voind să se însoare, completase în ziua de 12 ianuarie un formular cu privire la strămoșii săi, dar nu avusese timp să aducă o adeverință dovedind originea

unuia din bunici, căci în ziua de 26 ianuarie în Lippstadt intrară tancurile sovietice.

În 1944 mă întrebam adesea : ce se va întîmpla cînd Armata Roșie va intra în Germania ? Hitler reușise să convingă nu numai pe unii fanatici izolați, dar și pe milioane de compatrioți că aparțin unei națiuni alese, că plutocrații în alianță cu comuniștii, răpesc spațiul vital necesar germanilor harnici și talentați, că Germaniei îi revine măreața misiune de a stabili în Europa o ordine nouă. Țineam minte unele discuții purtate cu prizonierii, jurnalele de însemnări care te uimeau nu numai prin cruzimea lor, dar și printr-un adevărat cult al forței, al morții, un amestec de nietzscheanism vulgar și de superstiții reînviate. Așteptam ca populația să întîmpine intrarea Armatei Roșii cu o rezistență disperată. La tot pasul întîlneam inscripții, făcute în ajunul intrării trupelor noastre, care conțineau blesteme, îndemnuri la luptă : „Rastenburg va fi totdeauna al Germaniei". „Elbing nu se va preda". „Cetățenii din Tapiau nu l-au uitat pe Hindenburg. Moarte rușilor !" Am citit un manifest în care se amintea de tradiția *Wehrwolf*-ilor. Am întrebat pe un căpitan care se ocupa cu propaganda în rîndul trupelor inamicului și care în consecință știa bine limba germană, ce-i aceea *Wehrwolf*. El mi-a răspuns : „Numele unui general. Se pare că a luptat în Libia". Mi-am zis că e mai bine să verific, m-am uitat într-un dicționar explicativ și am citit acolo : „În vechile *saga* germane *Wehrwolf* posedă o forță supranaturală. Este înveșmîntat într-o blană de lup, trăiește în păduri de stejar și atacă oamenii distrugînd tot ce este viu". La Rastenburg am găsit un caiet de școală în care un băiețel scrisese : „Jur să fiu *Wehrwolf* și să-i ucid pe ruși". Dar în același Rastenburg nu numai adolescenții sau bătrînii, dar și bărbații apți de serviciu militar care rămăseseră din diferite motive în oraș, se comportau ca niște eleoi-model. Hitleriștii confecționaseră niște pumnale mici care purtau pe mîner inscripția : „Totul pentru Germania". În instrucțiuni se prevedea că pumnalele îi vor ajuta pe patrioții germani să lupte împotriva cotropitorilor roșii. Am luat și eu un pumnal din acelea și l-am folosit la deschiderea cutiilor de conserve. În schimb n-am auzit ca ostașii roșii să fi fost înjunghiați cu asemenea pumnale. Nu erau decît zvonuri, fantezii de ale lui Goebbels, un romantism fascist macabru. Bineînțeles, în rîndul populației civile nu se găseau numai bătrîni inofensivi și copii, se aflau și lupi ; dar spre deosebire de miticii „Wehrwolf", ei preferau să se împodobească temporar cu blană de oaie și să execute cu grijă orice dispoziție a comandantului sovietic.

Am vizitat zeci de orașe, am stat de vorbă cu oamenii cei mai diferiți : cu medici, notari, învățători, țărani, cîrciumari, croitori, strungari, berari, bijutieri, agronomi, pastori, chiar cu un specialist în alcătuirea de arbori genealogici. Am căutat să aflu răspuns discutînd cu un vicar catolic, cu un profesor al universității din Marburg, cu bătrîni, cu elevi, am vrut să-mi dau seama care e atitudinea lor față de ideea de „popor ales", față de visul de a cuceri India, de persoana lui Hitler, de cuptoarele de la Auschwitz. De fiecare

dată mi-a fost dat să aud același lucru : „Noi nu avem nici o legătură cu asta“. Unul mi-a spus că politica nu l-a preocupat niciodată, că războiul a fost o calamitate, că pe Hitler l-au sprijinit numai SS-iștii. Un altul a căutat să mă convingă că la ultimele alegeri în 1933 a votat pentru social-democrați. Un al treilea mi-a jurat că a avut legături cu cumnatul lui, un comunist care face parte din organizația ilegală din Hannover. Lîngă Elbing, în satul Hohenwald, un neamț, salutînd pe „domnul comisar“, a ridicat pumnul strigînd : „Rot Front“. În casa lui s-a găsit un album cu fotografii de amator : niște ruși spînzurați, lîngă spînzurătoare un anunț cu litere mari : „Am vrut să dau foc unui depozit de lemne. Sînt ajutor al partizanilor“ ; evreice cu steaua în piept, așteptînd în vagon să fie duse la execuție. Această descoperire nu l-a făcut pe falsul „rotfrontist“ să tacă, el continua să sporovăiască despre lupta pe care a dus-o împotriva naziștilor : „Aceste fotografii le-a lăsat un necunoscut din SS, care probabil a venit în vizită la fratele meu. Fratele meu era foarte naiv, a fost ucis pe frontul de est. Eu am luptat în Olanda, în Franța, în Italia, în Rusia n-am fost. Puteți să aveți încredere în mine. În adîncul sufletului sînt comunist...“

Desigur, printre sutele de persoane cu care am discutat au fost și oameni care vorbeau sincer, dar nu puteam să-i deosebesc de ceilalți, pentru că toți repetau unul și același lucru. Drept răspuns zîmbeam politicos. Poate că cel mai sincer mi s-a părut un neamț bătrîn care se întorsese din vest la Preussisch Eylau și care mi-a spus : *„Herr Stalin hat gesiegt, ich gehe nach Hause.“* (Domnul Stalin a învins, mă duc acasă.)

Oamenii cu care stăteam de vorbă începeau prin a spune că nu au habar nici de Auschwitz, nici de „incendiatori“, nici de satele arse, sau executarea în masă a evreilor. Mai apoi, văzînd că nu există nici o amenințare directă, recunoșteau că soldații veniți în permisie povesteau multe și-l condamnau pe Hitler, pe SS-iști, Gestapo-ul.

Cel de-al Treilea Reich care pînă mai ieri păruse de nezdruncinat, se prăbușise dintr-o dată, (pentru cîtăva vreme) se îngropaseră, se pitulaseră în văgăuni și nietzscheanismul simplist și discuțiile despre superioritatea nemților, despre misiunea istorică a Germaniei. Nu vedeam decît dorința de a-și salva bunurile și obiceiul de a executa punctual ordinele primite. Toți salutau respectuos, căutau să zîmbească. În regiunea Lacurilor Mazuriene mașina cu care călătoream se împotmolise. Ca din pămînt au apărut niște nemți care ne-au ajutat să scoatem mașina și s-au întrecut în a ne explica cum putem găsi mai repede drumul. La Elbing se mai trăgeau focuri de armă, dar un *Bürger* bine îmbrăcat, grăsuț s-a și grăbit să dea dovadă de inițiativă. A adus o scară pliantă și a mutat acele orologiului cu două ore înainte : „Ceasul acesta e de o precizie grozavă. Acum este ora trei și douăsprezece minute, ora Moscovei...“

În postul de comandant al orașului a fost numit un ofițer de carieră, care, bineînțeles nu avea pregătirea necesară pentru această funcție. S-au pus afișe stereotipe, care prevedeau anumite reguli de conduită. Unul dintre comandanții sovietici mi-a

povestit, rîzînd: „Eu nici n-am citit ce scrie pe afișele acelea, pe cînd ei le-au studiat literă cu literă, de la început pînă la sfîrșit, să vadă ce le este îngăduit și ce le este interzis. N-a trecut nici un ceas de la afișare că au și început să mă asalteze. Unul mă întreabă dacă se poate urca pe acoperiș ca să peticească o gaură, altul unde să transporte femeia lui de serviciu, o rusoaică care este bolnavă, al treilea a venit să-și pîrască vecinul..."

La Elbing mi-a fost dat să văd o coadă neobișnuită. Mii de locuitori ai orașului vroiau să viziteze închisoarea. L-am întrebat pe unul dintre ei care avea înfățișarea cea mai pașnică: „La ce bun stați aici în frig? Ajutați-mă să vizitez orașul, probabil că știți care sînt cartierele în care se mai dau lupte..." La început s-a plîns că și-a pierdut rîndul la coadă, apoi mi-a explicat că închisoarea este în clipa de față locul cel mai sigur, căci rușii vor pune, desigur, strajă, și deci poți aștepta acolo în liniște să treacă evenimentele. S-a mai potolit doar cînd i-am făgăduit că-l voi conduce seara la închisoare. Fusese conductor de tramvai. Nu l-am întrebat despre Hitler, știam ce are să-mi răspundă. Mi-a povestit că i-a ars casa, că de abia a scăpat numai cu haina de pe el. Afară era frig. Trecînd prin fața unui magazin de confecții, am văzut aruncate în stradă grămadă paltoane, trenciuri, costume. I-am spus să-și ia un palton. El s-a speriat: „Vai de mine, domnule comisar! Astea sînt trofee rusești..." I-am propus să-i eliberez o adeverință scrisă. După o clipă de gîndire el spuse: „Dar stampilă aveți, domnule comisar? Fără stampilă nu e document valabil, pe cuvînt nu te crede nimeni".

Prin Rastenburg ghidul meu a fost un băiețel, Vasea, deportat de nemți, din orașul Grodno. Mi-a povestit că a lucrat în casa unui neamț bogat, în piept purta un număr, toți țipau la el. Acum mergea alături de mine și nemții, care îl întîlneau, îl salutau cu respect: „Bună ziua, domnule Vasea".

Mai tîrziu presa vest-germană s-a întrecut în a descrie „sălbăticiile rușilor", explicînd purtarea supusă a locuitorilor prin groaza lor firească. La drept vorbind mă temeam că după cele săvîrșite de cotropitori în țara noastră, ostașii roșii vor căuta să le plătească polița. În zeci de articole repetasem că nu trebuie și nu putem să ne răzbunăm, sîntem oameni sovietici și nu fasciști. Nu o dată i-am văzut pe soldații noștri trecînd în tăcere, cu chipurile încruntate prin fața coloanelor de refugiați. Patrulele îi apărau pe locuitori. Bineînțeles au fost cazuri de silnicii, de jaf. În orice armată există delincvenți, huligani, bețivi. Dar comandamentul sovietic lupta împotriva actelor de silnicie. Slugărnicia populației civile nu trebuie explicată prin arbitrarul soldaților ruși, ci prin deruta în care ea se afla: visurile se prăbușiseră, disciplina dispăruse și oamenii obișnuiți să trăiască după comandă, au început să alerge încolo-încoace ca o turmă de oi speriate. Mă bucuram de victorie, de sfîrșitul apropiat al războiului. Dar priveliștea din jur mă deprima; nu știu ce anume mă supăra mai tare: ruinele orașelor, vîrtejurile de puf pe străzi, sau slugărnicia, supunerea, asculta-

rea locuitorilor. În zilele acelea mi-am dat seama că o solidaritate absolută leagă pe SS-iștii sîngeroși și pe pașnica doamnă Müller din Rastenburg, care n-a ucis pe nimeni, și-a făcut numai rost de o slujnică ieftină, Nastia din Orel.

Privind zîmbetele Bürgerilor din Rastenburg sau Elbing, nu simțeam o bucurie răutăcioasă, în sufletul meu se amesteca disprețul cu mila, și aceste două sentimente otrăveau în unele clipe imensa fericire de care eram cuprins cînd îi priveam pe ostașii noștri care străbătură luptînd distanța de la Volga pînă la gurile Vistulei. Mă odihneam discutînd cu oamenii eliberați, cu fetele sovietice, cu cetățenii și ostașii țărilor cotropite de Hitler. La Bartenstein am avut prilejul să fiu martorul unei întîlniri rare : printre sovieticele eliberate un soldat din Smolensk și-a găsit sora cu doi copii, de unsprezece și nouă ani. Cu cîteva zile în urmă ea mai săpase la tranșeele — cu care se mîndrise Erich Koch. Femeia nu putea rosti nici un cuvînt, plîngea doar și spunea : „Vasia ! Vasenka !“ Iar băiatul cel mai mare examina cu admirație cele două medalii care atîrnau pe pieptul unchiului Vasea.

Cîți oameni și cît de diferiți nu mi-a fost dat să întîlnesc ! Printre cei eliberați erau oameni din diferite țări și de cele mai deferite meserii : prizonieri de război francezi, belgieni, iugoslavi, englezi, cîțiva americani, un student din Atena, actori din Olanda, un profesor ceh, un fermier australian, cîteva fete din Polonia, cîțiva preoți, echipajul unui vas cu pînze norvegian. Toți strigau, glumeau, nu mai știau cum să-și exprime bucuria.

Francezii făcură rost de niște biciclete nemțești și o porniră spre răsărit, voiau să ajungă cît mai repede acasă. Printre ei se găsea totdeauna unul care se pricepea la bucătărie ; după ce înjunghiau un berbec, organizau chefuri în toată regula la care invitau pe ostașii noștri, cîntau, glumeau, reușeau să-i facă să rîdă chiar și pe englezii impasibili.

În anii de prizonierat toți învățaseră cît de cît germana, belgianul explica cehului prin cîte trecuse, iar iugoslavii și englezii discutau măsurile ce trebuie luate împotriva Germaniei. În aceste condiții oamenii găseau mai ușor un limbaj comun decît la conferința de la Ialta sau de la Potsdam, căci se înțelegeau unii pe alții.

În barăcile prizonierilor de război de la Elbing am citit regulamentul scris în zece limbi. În regiunile Mazuriene francezii fuseseră puși să taie pădurile și să construiască întărituri de război. Pe moșia lui von Dinhoff lucrau francezi, ruși, polonezi, în total 105 persoane. Feroviarul Ciudovski din Dnepropetrovsk se împrietenise cu un marocan, pe care-l învățase cîteva vorbe în limba rusă. La Bartenstein, mic orășel de provincie, fiecare familie care avea trei copii primise o slujnică, rusoaică sau poloneză. O fermieră mi-a spus că a trăit modest pentru că n-a avut decît doi servitori : o femeie din Ucraina și un italian. Plătea pentru ei un impozit de 60 de mărci la Arbeitsamt. Astăzi toate acestea sînt arhicunoscute, dar atunci ele m-au îngrozit. Mi-am zis că a reînviat sclavia antică, numai că în locul lui Euripide era

Baldur von Schirach, iar în locul Acropolei — Auschwitzul.

Un medic militar, francez de origine, mi-a povestit că în apropiere de lagărul lor se afla un altul pentru prizonierii de război sovietici. Începu o epidemie de tifos exantematic. Doctorul hitlerist spunea : „N-are rost să-i tratăm. Totuna, o să moară..." Morții erau îngropați în fiecare zi. „Am văzut, mi-a spus francezul, oameni vii înmormîntați laolaltă cu cadavrele. Nu-mi pot aminti fără groază..."

La Bartenstein geniștii noștri au găsit într-o bucătărie un caiet cu însemnări : aparținuse unei fete, o rusoaică. El conținea însemnări simple și de aceea foarte convingătoare : „26 septembrie. M-am folosit de faptul că ea a plecat de acasă și am ascultat radio Moscova. Harkovul e al nostru ! Toată ziua am plîns de bucurie. Îmi tot spun : ești o proastă, ai noștri înving. Și totuși nu mă puteam abține, plîngeam mereu, mereu. Mi-am adus aminte de Petea. Pe unde o fi acum ? Mai trăiește oare ? Poate m-o fi uitat ? Oricum o fi, numai să trăiască ! Știu că eu n-am să mai ajung să văd libertatea. Dar cel puțin acum știu precis că ai noștri vor învinge... 11 noiembrie. Ziua mea de naștere. Mi-amintesc cum venea la mine Tania și Ninocika. Beam ceai cu prăjituri și discutam despre cărți. Tania îl lăuda pe I. al ei. Mi-aș fi imaginat eu oare vreodată că am să scot oala de noapte a acestei femei și am să-i ascult ironiile !..."

Nu cunosc numele acestei fete, nu știu dacă a apucat libertatea, nici ce s-a mai întîmplat după aceea cu ea, dar nu puteam privi fără admirație

pe cei ce erau cu adevărat eliberatorii omenirii și mă întristam cumplit cînd mă gîndeam la cei morți în încercuirea de la Kiev, în luptele de la Rjev sau de la Stalingrad.

Într-o noapte am rămas la Gutstadt. A doua zi dimineață urma să plec mai departe. Comandantul diviziei mă ruga să rămîn mai mult, să luăm masa de prînz împreună. M-a momit spunîndu-mi că trebuie să vizitez neapărat o mănăstire veche din localitate. Am cedat. Dar în locul mănăstirii am văzut numai ruine. Mănăstirea se aflase în bătaia artileriei. Pe jos zăceau grămezi de cărți, cărți mici, legate în piele sau pergament. Mai văzusem și în alte orașe cărți de felul acesta : cărți de rugăciuni, psaltiri, biblii, scrierile părinților bisericii. Eram pe punctul să plec cînd, fără să știu de ce m-am aplecat și am ridicat un volumaș mic. Am rămas înmărmurit : prima ediție de versuri ale lui Ronsard, publicată la Paris în 1579 ! Volumul II, volumul III, IV... Versurile unuia dintre prietenii lui Ronsard, Rémy Belleau. Un volum de opere ale lui Luchian în traducere franceză. (Pe Luchian l-am făcut cadou lui I. Z. Surit, pe Ronsard și Belleau i-am păstrat pentru mine.) Pe prima pagină a volumului o însemnare : cumpărat de cutare, în locul cutare și l-a costat atîta. În sec. XVI, călugării cărora le plăceau prea mult femeile și vinul erau trimiși în mănăstirile îndepărtate, la marginea lumii catolice. E limpede că omul căruia îi plăceau versurile lui Ronsard și satirele lui Luchian nu putea fi un ascet. Probabil că după ce călugărul pedepsit a murit în Gutstadt-ul uitat de toți, cărțile lui au intrat în biblioteca mănăs-

tirii, căci nemţii nu şi-au dat seama ce fel de cărţi erau. Nimeni nu le-a răsfoit şi ele s-au păstrat excepţional de bine.

În maşină am deschis la un moment dat unul din volumele lui Ronsard şi am încremenit pentru a doua oară. Deschisesem exact la poemul din care am citat fragmente în romanul meu „Căderea Parisului". Aceste versuri le declamă Jeannette lui Desserre.

Atîta dragoste nici c-o rabdă pămîntul.
Chiar moartea recunoaşte această zee.
Corabia uitării cu noi îşi ia avîntul,
Cunoaşte-vom Cîmpiile Elizee...

Se alăturau lucruri de nealăturat: ruine, tancuri, spitale de companie, Ronsard, iubire, Cîmpiile Elizee, dar nu cele din Paris, ci celelalte, despre care scrisese Puşkin: „Iar pe Edmond nu-l va părăsi Jeni nici în ceruri..."

Două săptămîni mai tîrziu, în drum spre Moscova, i-am povestit lui I. I. Paleţkis, la Vilnius, despre viceconsulul elveţian. Am rîs amîndoi şi am repetat: „Curînd vine şi sfîrşitul".

Am trecut apoi prin Minskul în ruine. Drumul îmi era cunoscut, satele arse, Borisov, tăbăcăria, locul execuţiilor hitleriste... Zăpada mai acoperea mărinimoasă pămîntul ars, sfîrtecat, sîrma ruginită, bucşele goale, oasele omeneşti.

La un moment dat m-am mirat în sinea mea de ce, acum, cînd victoria este atît de aproape, bucuria se amestecă cu tristeţea? Altă dată nu încercam aceste sentimente. Probabil că sfîrşitul

apropiat ne îngăduie să trecem la meditaţii. Mi-am amintit de volumele lui Ronsard. În 1940 pe cînd mă aflam la Paris, scrisesem:

Şi nu o dată-n anii de atunci,
Ani de război sonori, bolnavii ani,
Înconjurat de mizera natură
Îl recitam într-una pe Ronsard.

Poezia scurtă se termină cu cuvintele:

Ce simplu-i totul şi de neadmis!
Chiar să respiri, iubito, îmi pare interzis...

În minte mi-au revenit cei cinci ani care s-au scurs din primăvara aceea, ani de pierderi, de tristeţi, de speranţe. S-ar fi părut că se apropia vremea cînd puteai să respiri liber, cînd toţi cei ce se iubeau puteau să adoarmă fără să mai tremure pentru scurta viaţă omenească. Poate că va deveni accesibil şi un alt sentiment, cel de bucurie, poate că oamenii vor admira ghioceii, arta? Nu mă mai gîndeam la Rastenburg sau Elbing, mă gîndeam la viaţă.

24

CU patru ani în urmă în introducerea la această carte scrisesem: „socotesc prematur să dau publicităţii unele capitole întrucît e vorba în ele despre oameni în viaţă, sau despre evenimente care nu au devenit încă de domeniul istoriei". Trec sub tăcere multe lucruri trăite de mine în anii războiului.

Vreau să povestesc acum despre ultimele lui săptămîni.

În jurul Koenigsbergului, în apropierea Berlinului, în Ungaria se duceau lupte sîngeroase. Aproape în fiecare seară la Moscova se trăgeau salve de tun. Acestea erau de trei categorii: prima — douăzeci şi patru de salve din trei sute douăzeci şi patru de tunuri, cea de a treia — douăzeci de salve din o sută douăzeci de tunuri. Moscoviţii se obişnuiseră cu ele. Erau seri în care cerul se împodobea de trei sau patru ori cu focuri de artificii. „Pentru ce se trag salve?" întreba în foaierul teatrului vreo fată pe prietena ei, care răspundea: „E un salut mic, pentru un orăşel din Ungaria..." Dar dacă oamenii se obişnuiseră cu biruinţele, ei continuau să aştepte cu aceeaşi înfrigurare victoria. Aşteptau să vină scrisori de pe front de la cei dragi şi chinurile erau şi mai mari decît în anii precedenţi. Se apropia acel ultim sfert de oră care pare o veşnicie.

În martie generalul Talenski părăsi „Krasnaia Zvezda". Mă împăcam greu cu noul redactor. Mă consolam la gîndul că munca mea de ziarist se apropie de sfîrşit, curînd voi putea să mă apuc să scriu o carte. Deocamdată însă continuam să public articole la „Krasnaia Zvezda", la „Pravda", la săptămînalul „Războiul şi clasa muncitoare".

Încă în toamna anului 1944 primisem o scrisoare din Anglia, de la *lady* Gibb. Animată de sentimente religioase, ea mă îndemna să las pe seama lui Dumnezeu pedepsirea criminalilor fascişti şi să nu mai fac apel la răzbunare. Am publicat scrisoarea ei în „Krasnaia Zvezda" alături de

răspunsul meu, în care arătam că sentimentul de răzbunare e străin de firea mea, că soldaţii Armatei Roşii, intrînd în oraşele transilvănene unde erau multe famili germane, nu s-au apucat să-i ucidă pe cei lipsiţi de apărare, că noi dorim numai dreptate, desfiinţarea fascismului, pace cu adevărat, dar tocmai de aceea nu putem lăsa pe seama Domnului Dumnezeu judecarea criminalilor hitlerişti. Îi aminteam că atunci cînd politicienii miopi au cedat Cehoslovacia în braţele călăilor fascişti, ei au fost porecliţi „îngerii păcii", deşi în realitate nu erau decît nişte şmecheri mărginiţi sau nişte mărginiţi şmecheri.

Am primit multe scrisori de pe front, de la ostaşi, pe care i-a indignat apelul *lady*-ei Gibb. (Am impresia că şi mai multe scrisori a primit *lady* Gibb însăşi. Mi s-a povestit mai tîrziu că poştaşii micului orăşel unde locuia, au fost pur şi simplu covîrşiţi de torentul de scrisori expediate din Rusia.) Între timp *lady* Gibb ajunsese ca din întîmplare în centrul atenţiei. Bineînţeles, nu era vorba de persoana ei, ca atare. Începuse lupta între oamenii care erau hotărîţi să lichideze fascismul şi „müncheniştii" de ieri, adepţii unei „păci blînde". Nu creştinii miloşi, ci politicienii cu desăvîrşire cinici luau atitudine împotriva hotărîrilor conferinţei de la Ialta care prevedeau judecarea criminalilor de război, dezarmarea Germaniei şi obligaţia pentru nemţi de a participa la refacerea oraşelor pe care le-au distrus. Oricît ar suna de paradoxal, dar la sfîrşitul lui 1944, cînd nemţii contraatacau în Alsacia şi în Ardeni, s-au găsit americani şi englezi, preocupaţi de a păstra măcar o parte din

forța militară a Germaniei pentru ca ea să fie „capabilă să oprească din drum comunismul".

Breisdorf, autorul unei cărți publicate în Anglia în 1944, propunea în primul rînd să se acorde ajutor nemților pentru refacerea orașelor Germaniei, să se renunțe la orice fel de reparații obligîndu-i totodată pe cehi și pe slovaci să asigure egalitate în drepturi germanilor din regiunea sudetă. Iar problema dacă Austria trebuie să rămînă sau nu încorporată Germaniei, urma să fie rezolvată prin plebiscit. Telegramele TASS mă scoteau din fire. Americanii inauguraseră o școală destul de neobișnuită : prizonierii germani erau pregătiți pentru cariera de polițiști în orașele Germaniei ocupate. După cum anunțau ziarele americane, cursanții acestei școli erau de acord cu înlocuirea regimului fascist prin unul democratic, dar cereau insistent ca americanii să finanțeze refacerea orașelor germane distruse de aviația aliată.

Din februarie 1945 Hitler începu să mute în grabă diviziile de pe frontul de vest pe cel de est. E ușor de înțeles că din două rele, hitleriștii alegeau pe cel mai mic. Ei avuseseră prilejul să se convingă că ocupînd orașele germane, aliații manifestau o atitudine binevoitoare față de naziștii de ieri. În multe cazuri în regiunea renană au rămas hitleriști în posturile de primari. Ziarul Daily Telegraph a condamnat atitudinea unui ofițer englez care a îngăduit prizonierilor italieni și ruși să părăsească moșia unui latifundiar neamț : „Asemenea măsuri duc la destrămarea agriculturii în Germania". În componența diferitelor organe economice create de aliați erau introduși și industriași de seamă din Ruhr, reprezentanți ai trustului „I.G.". Un cunoscut publicist american a tipărit o carte în care proclama pentru prima oară ideea „comunității atlantice".

Doamne, nu sînt cîtuși de puțin diplomat, nici politician, literatura a fost pentru mine totdeauna un lucru mai apropiat și mai de înțeles decît jocurile complicate ale politicii. Dacă am spus că unii politicieni din vest vor să păstreze microbii fascismului, e numai pentru că în mintea mea rămăseseră vii Spania, Münchenul, pentru că știam cîte sacrificii a costat victoria asupra Germaniei hitleriste.

În articolele mele continuam să scriu că n-am intrat în Germania pentru a ne răzbuna, ci pentru a smulge fascimul din rădăcini. Amintind de unele cazuri izolate de silnicii, ce avuseseră loc în Prusia Orientală și care ne-au indignat pe toți, citam în „Krasnaia Zvezda" un fragment dintr-o scrisoare primită de la ofițerul V. A. Kurilko : „Nemții își închipuiau că noi ne vom comporta pe pămîntul lor așa cum ei s-au comportat pe al nostru. Acești călăi nu pot înțelege măreția sufletească a ostașului sovietic. Vom fi severi, dar drepți, și niciodată, niciodată oamenii noștri nu se vor înjosi..." Scriam în continuare : „Am văzut soldați ruși, salvînd viața copiilor germani. Nu ne e rușine de acest lucru, dimpotrivă ne mîndrim cu el... Ostașii sovietici nu se vor atinge de femeile germane... Ei n-au venit în Germania să jefuiască, să se pricopsească, să ia captive..."

„Războiul rece" se mai afla încă într-un incubator secret și mulți oameni din apus erau de pă-

rere că trebuie ascultate argumentele aduse de poporul căruia i-au revenit cele mai mari sacrificii. În martie 1945 „New York Herald Tribune" scria : „Felul în care Ehrenburg a făcut în ultima vreme bilanţul situaţiei militare, egalează cu vorbăria voluminoasă a 50 de congresmani, a 20 de comentatori şi a unei duzini de experţi politici... La el nu găseşti strategie de cabinet, ci tactică concretă : este caracterul nemijlocit, aspru al războiului în care nemţii au atras lumea întreagă. Nimeni dintre noi nu l-a dorit. Nu l-au dorit ruşii care au încheiat în 1939 un pact de neagresiune. Nu l-a dorit mister Chamberlaine care a sosit la Rodensberg cu umbrela lui pliantă. Nu l-au dorit polonezii, francezii, englezii, americanii, dar nemţii au insistat şi acum trebuie să primească răsplata pentru ceea ce au făcut. Numai cei ce ştiu ce a însemnat acest război, pot asigura civilizaţiei noastre însîngerate pacea după victorie".

În ziua de 11 aprilie, „Krasnaia Zvezda" a publicat articolul meu „Ajunge !" care diferea prea puţin de cele anterioare. Relatînd că Mannheim s-a predat aliaţilor prin telefon, în timp ce la Brandenburg continuă lupte grele spuneam că fasciştii se tem mult mai mult de ocupaţia sovietică, decît de cea anglo-americană. „Ajunge !" această apostrofare era adresată acelor cercuri politice din apus care după primul război mondial luptaseră pentru păstrarea şi dezvoltarea militarismului german.

În ziua de 12 aprilie a murit Roosevelt. A fost o pierdere grea. Astăzi din perspectiva anilor vedem că Roosevelt făcea parte din categoria puţin numeroasă de oameni politici americani, care vroiau să înnoiască climatul în lumea întreagă şi să păstreze relaţii de prietenie cu Uniunea Sovietică. Moscova s-a îmbrăcat în doliu. Toţi se întrebau ce va face noul preşedinte Truman.

În ziua de 17 aprilie, am fost invitat la Comitetul slav, la o cină în cinstea mareşalului Tito. De mine s-a apropiat G. F. Alexandrov, m-a întrebat dacă nu sînt obosit şi mi-a făcut cîteva complimente în legătură cu activitatea mea de ziarist. A doua zi, deschizînd ziarul „Pravda" am văzut scris cu titlul mare „Tovarăşul Ehrenburg simplifică" un articol semnat de G. Alexandrov. (Bineînţeles mi-am dat seama de îndată că Alexandrov n-a scris din proprie iniţiativă, şi că în ajun nu mi-a suflat nici un cuvînt despre articol tocmai pentru că se simţea oarecum jenat. Poate de aceea m-a şi lăudat.)

G. F. Alexandrov îmi imputa că nu ţin seama de diferenţierea socială a poporului german, spun că în Germania n-are cine să capituleze, că toţi nemţii sînt deopotrivă răspunzători pentru războiul criminal, că în sfîrşit explic mutarea diviziilor germane din apus în răsărit, prin teama pe care o inspiră nemţilor Armata Roşie, cînd în realitate nu este decît o provocare, o manevră a lui Hitler, o încercare de a semăna neîncredere în rîndul participanţilor la coaliţia antihitleristă.

Bineînţeles n-aş fi povestit toate acestea dacă aş fi scris o istorie a epocii, dar cum e vorba de o carte a vieţii mele, nu pot trece sub tăcere un episod care mi-a pricinuit multe ceasuri grele.

Deși aveam cincizeci și patru de ani, m-am dovedit încă o dată a fi un naiv. Nu puteam să mă mai refer la tinerețe, la lipsa de experiență, se vede că această naivitate era o trăsătură a firii mele. Îmi dădeam perfect seama de ce a apărut articolul lui Alexandrov. Trebuia făcută o încercare de a înfrînge rezistența nemților, făgăduind executanților de rînd ai ordinelor lui Hitler că vor rămîne nepedepsiți, trebuia de asemenea să amintim aliaților că ținem la unitatea coaliției. Eram de acord și cu una și cu alta, și ca și toți ceilalți doream ca ultimul act al tragediei să nu aducă sacrificii inutile, iar apropiatul sfîrșit al războiului să devină o pace adevărată. Altceva mă amăra: de ce s-au pus pe seama mea idei pe care nu le-am exprimat niciodată. De ce pentru a-i liniști pe nemți a fost nevoie de condamnarea mea? Acum cînd amărăciunea acelor zile e un lucru demult uitat, îmi dau seama că era un calcul care-și avea logica sa. Goebels mă prezentase totdeauna ca pe o creatură a infernului și articolul lui Alexandrov putea constitui o mișcare justă într-o partidă de șah. Naivitatea mea consta în aceea că pentru mine oamenii nu erau pioni de lemn.

Desigur, „Krasnaia Zvezda" a reprodus articolul lui Alexandrov. Redactorul mi-a vorbit pe un ton aspru de parcă aș fi fost un soldat, care se făcuse vinovat de o greșeală pe front. La redacție începu să plouă cu scrisori de pe front, care întrebau de ce nu mai apar articole de Ehrenburg. Lucrul se comenta și în străinătate. Mi s-a propus să scriu un articol despre luptele de la Berlin. Știam că redactorul va trimite articolul meu la

G.C., aceluiași G. F. Alexandrov, și am preferat s-o fac eu însumi. Am păstrat copia scrisorii pe care i-am adresat-o: „După lectura articolului dvs. unii cititori pot trage concluzia că aș fi îndemnat la lichidarea totală a poporului german. Dar cum știți, bineînțeles n-am lansat niciodată asemenea apeluri, pe care mi le atribuia de altfel propaganda fascistă germană. Nu pot scrie un singur rînd fără a explica într-un fel sau altul neînțelegerea care s-a produs. După cum vedeți, nu am făcut-o sub forma unei replici, ci aducînd un citat dintr-un vechi articol de-al meu. Este vorba de conștiința mea de scriitor și de internaționalist, căruia îi repugnă teoria rasială..." N-am primit nici un răspuns.

De abia la 10 mai, a doua zi după victorie, „Pravda" a publicat articolul meu „Dimineața păcii". Îmi dădeam seama că nu mi se va oferi posibilitatea de a mă justifica și pentru oamenii care posedau memorie am introdus fără ghilimele citate din articolele mele precedente în care spuneam că sentimentul de răzbunare ne este străin și că poporul german își va găsi locul lui sub soare după ce se va purifica de fascism.

Din păcate articolul lui G. Alexandrov n-a produs impresia scontată asupra nemților. Ei erau demoralizați cu mult înainte de apariția acestui articol, dar mai existau încă divizii capabile de luptă care continuau să reziste cu îndîrjire. În ce-i privește pe aliați, unii dintre ei au intrat în panică în prima clipă, crezînd că rușii au intenția să-i atragă pe nemți de partea lor. Dar s-au calmat repede, căci și-au dat seama că rîurile de

sînge nu sînt o sticlă de cerneală și că un articol nu poate schimba nici atitudinea poporului sovietic față de hitleriști, nici teama Bürger-ilor germani față de comunism. Desigur, soldații și ofițerii armatelor aliate au fost atît de zguduiți de tabloul de la Ravensbruck sau de la Buchenwald încît căpeteniile fasciste nu puteau conta pe iertare, dar industriașii din Ruhr, generalii Reichswehrului, funcționarii superiori ai celui de-al treilea Reich, hitleriștii mai puțin însemnați care-și ardeau în grabă carnetele de partid, își dădeau seama unde-și pot găsi apărători cu greutate.

Poate că impresia cea mai puternică a produs-o articolul lui Alexandrov asupra ostașilor noștri pe front. Niciodată în viața mea n-am primit atîtea scrisori de felicitare. Pe stradă oameni necunoscuți îmi strîngeau mîna (nu ascund că mă temeam de aceste manifestări și căutam să ies cît mai puțin în lume.)

Ca să mă consoleze, ostașii îmi trimiteau tot felul de cadouri. Am să povestesc despre unul dintre ele. Era o pușcă de vînătoare stricată pe care muncitorii din Liege o oferiseră în anul 7 al erei republicane, consulului Bonaparte. Pușca era frumoasă, avea gravată monograma Republicii, un portret în basorelief al lui Napoleon tînăr și o gravură cu negru pe argint înfățișînd o bătălie navală cu englezii. Inscripția „Libertate mărilor" amintea de lupta Franței revoluționare împotriva blocadei. Dar oricîtă plăcere mi-a făcut pușca, și mai mult m-a bucurat scrisoarea ostașilor care o găsiseră undeva pe un drum din Prusia și mi-o trimiseseră. În scrisoare erau cuvinte calde la

adresa articolelor mele publicate în anii grei, cuvinte pornite din inimă, cu dorința de a mîngîia.

A venit la mine Surit, care mi-a spus: „Degeaba te amărăști. Nici măcar nu e îndreptat împotriva dumitale. Astea îi sînt obiceiurile. Îi recunosc scrisul..." De fapt Surit a avut dreptate. Cîteva săptămîni nu mi s-a publicat nici un articol, apoi totul a fost dat uitării și astăzi nu-și mai amintesc de articolul lui G. Alexandrov decît revanșarzii de la *Soldatenzeitung*.

Din păcate problemele care mă frămîntau în ultimele luni ale războiului nu s-au învechit. Hitleriștii știau ce fac cînd salutau în aprilie 1945 ostașii aliați. Ei aveau nevoie de o aripă ocrotitoare sub care să se ascundă, să-și mai tragă sufletul, să aștepte, pentru ca apoi să-și facă iar apariția, să reînceapă discuțiile despre „pericolul roșu", despre „apărarea apusului" despre „misiunea istorică a Germaniei". Pe masa mea de lucru se află un teanc de ziare proaspete. Poți citi aici comunicate despre manevrele armatei germane, despre demonstrațiile nemților originari din regiunea sudetă, sau textul discursului rostit de minstrul de război Strauss. Toate acestea mă apasă. Grele îmi sînt și amintirile. Dacă vrei poți să nu asculți basmul cu cocoșul roșu, dar cartea de față o scriu la Novîi Ierusalim, alături de casa mea se află mormîntul comun al ostașilor, peste care a crescut de mult iarba. E o zi luminoasă de toamnă. Copii cu figuri serioase pășesc pentru prima oară pe poarta școlii nou construite. Nu pot să nu mă gîndesc la ceea ce-i așteaptă în viitor.

25

LA sfîrşitul lui aprilie un comunicat dat de *Sovinformbiuro* anunţa că într-o suburbie apuseană a Berlinului, ostaşi ai frontului I ucrainean au eliberat din captivitate germană pe Eduard Herriot. Două zile mai tîrziu am primit un telefon: „Herriot întreabă dacă sînteţi la Moscova. Ar dori să vă vadă".

Herriot m-a strîns în braţe: „Băiete, să ştii că n-a fost uşor!" Începînd să-mi povestească prin cîte a trecut, s-a emoţionat şi, pe neaşteptate, a început să mă tutuiască.

Ne cunoşteam de prin 1925. Întîlnirile noastre fuseseră destul de rare: La ambasadă, pe vremea cînd era acolo V. S. Dovgalevski, la camera deputaţilor, la Marsilia în timpul congresului partidului radical, de vreo două sau trei ori am luat prînzul împreună. El îmi povestea cu plăcere, iar eu îl ascultam cu plăcere. Îmi dădeam seama că mă simpatizează, dar era ridicol să numesc aceste sentimente prietenie. Între noi era o deosebire de vîrstă de două decenii, care îi îngăduia să-mi spună „băiete", şi, de altfel, trăiam chiar în două lumi diferite. Pentru un prim-ministru, preşedinte de parlament, primarul oraşului Lyon, literatura era un prilej de repaus, iar pentru mine politica era mai curînd serviciu militar decît pasiune sau meserie.

Chipul lui Herriot era din cele ce nu se pot uita: un cap mare, un păr aspru, o frunte bombată, obraji cărnoşi, totul îţi amintea de o sculptură modernă, de opera unui artist care mai mult decît orice căutase să netezească asperităţile lutului. Ochii lui albaştri aveau însă o strălucire blîndă. Înainte de război, în caricaturi Herriot era înfăţişat cu o burtă imensă. Se născuse în Champagne, dar trăise o jumătate de veac la Lyon, oraş renumit prin bucătăria sa fină, îi plăcea să mănînce bine şi nu se preocupa de talie. L-am găsit mult slăbit, haina atîrna pe el. Deşi nemţii îl trataseră cu mult mai bine decît pe alţi deţinuţi de rînd, de cum sosi la Moscova simţea încontinuu nevoia să mănînce. Cînd a fost invitat la „Voks", m-a întrebat în şoaptă: „Ce crezi, o să ne dea o gustare?"

Îmi povesti zîmbind cum l-a eliberat Armata Roşie: „Au venit nişte ostaşi şi un ofiţer de-al vostru. I-am strigat: Sînt francez, Eduard Herriot, şi închipuie-ţi, ştia numele meu, mi-a strîns mîna, a început să rîdă, a repetat «Herriot» în manieră rusească..." (Herriot a încercat să-şi rostească numele de familie punînd accentul pe prima silabă.) Spunea că văzuse panica, îşi dădea seama că într-o zi două trebuie să vină deznodămîntul — sau va fi ucis sau va fi eliberat. „Ce bine că am fost eliberat de voi. Toată biografia mea politică este legată de ideea prieteniei franco-sovietice. Dumneata ştii bine, doar... Încep să mă gîndesc din nou la biografie. Totul trebuie să fie consecvent..."

Mi-a povestit îndelung prin cîte a trecut după dezastrul Franţei. Multe din cele ce mi le spunea, le cunoşteam şi eu, dar mă interesa să aflu părerea lui Herriot. Mi-am dat seama că nu greşisem

socotindu-l unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai Franţei din veacul trecut, ai acelei Franţe care existase pînă la primul război mondial. Nu e vorba numai de vîrstă, e vorba mai ales de idei, de fire, de deprinderi. Bineînţeles, ca om politic Herriot cu strategia sa înapoiată, cu armele sale învechite, cu vorbele ieşite din uz nu putea cîştiga. Dar tocmai aceste anacronisme mi-l făceau simpatic.

Am impresia că a doua zi s-a organizat pentru el în sala mică a Voks-ului vizionarea unui film-cronică de război. Herriot privea cu admiraţie tancurile noastre care înaintau pe drumurile Germaniei. Apoi pe ecran au apărut cadavre, cuptoarele de la Auschwitz, baloturi din păr de femeie, gata de a fi expediate în Germania. Îi traduceam: „6 tone de păr de femeie"... şi în timp ce-i traduceam am văzut pe neaşteptate că Herriot închisese ochii şi pe obrajii lui curgeau lacrimi. Cînd am ieşit din sală, mi-a spus: „Nu ştiam toate lucrurile acestea... Se vede că e timpul să mor. Nu înţeleg nimic din toate acestea. Ştii cum am ajuns să mă pasionez de politică? Din cauza lui Dreyfus. Eram profesor şi visam să scriu. Pe neaşteptate a izbucnit procesul. Un singur om fusese condamnat în mod nedrept, numai pentru că fusese evreu şi toată Franţa se împărţise în două tabere. Aveam 26 de ani. Ţipam la mitinguri pînă răguşeam. Zola, Jaurès, Anatole France... Veneau telegrame de la Lev Tolstoi, de la Verhaeren, de la Twain. Toţi protestau... Un singur nevinovat fusese trimis în insula dracului!... Spune-mi, dumneata înţelegi ce s-a întîmplat cu omenirea întreagă? Eu unul nu înţeleg nimic. „Şase tone de păr de femeie..." Ştiu că e vorba de nazişti, de nemţi, dar sînt contemporanii noştri, sînt vecinii noştri. L-au dat pe Beethoven..."

Pe nemţi nu-i iubea. Îmi spunea: „Mai mult decît orice, mă miră la ei perfidia. Chiar mai mult decît cruzimea. Am avut odată o discuţie cu Stresemann şi în decurs de un sfert de oră m-a minţit de trei ori. Avea un singur ţel: după un scurt repaus să-şi ia revanşa, să refacă locul de prioritate „al marei Germanii". Dar dacă Herriot nu-i iubea pe nemţi acest sentiment nu avea nimic comun cu rasismul sau cu şovinismul: adora vechea muzică germană, ajuta pe refugiaţii germani antifascişti. Poate părea ciudat, poate suna chiar ca o aberaţie că pentru un om care stătea în fruntea guvernului unei mari puteri la mijlocul secolului XX, mai puteau avea importanţă de prim rang probleme atît de demodate precum „respectul cuvîntului dat", „salvarea onoarei". „Trebuie să plătim datoriile noastre faţă de America. Ne-am dat doar cuvîntul". „Anglia admite reînarmarea Germaniei. Unde sînt făgăduielile pe care le-a dat?" „I-am înşelat pe cehi. E o pată pe onoarea Franţei". „Regele Belgiei, fiul „regelui cavaler", a avut o atitudine nedemnă, a capitulat fără să-i întrebe în prealabil pe aliaţi". „Nu putem depune armele, avem o convenţie cu Anglia".

În zilele tragice ale lui iulie 1940, Herriot sprijinise proiectul ca guvernul francez să plece în Algeria unde ar fi putut organiza rezistenţa. Totodată dădu dovadă de toată slăbiciunea sa. Rugă ca oraşul său, Lyon, să fie declarat oraş deschis.

Deşi spunea că Petain e mai perfid decît nemţii, Herriot a apelat totuşi la sentimentul lui de dreptate. A fost convocată Adunarea naţională şi deputaţilor li s-a propus să se dezică de ei înşişi şi să înmormînteze Republica. Herriot a prezidat prima şedinţă. În discursul său el a spus: „Poporul nostru care trece printr-o mare nenorocire, s-a unit în jurul mareşalului Petain al cărui nume este rostit de toţi cu pietate..." Povestindu-mi despre anii aceia, Herriot recunoscu: „A fost una dintre cele mai mari greşeli din viaţa mea. Bineînţeles ştiam că Petain urăşte republica, dar credeam că este un om de onoare şi nu va îndrăzni să ridice mîna împotriva libertăţii..." Herriot n-a protestat împotriva actului de capitulare. S-a împăcat cu transmiterea întregii puteri către Petain. Dar nu a putut accepta învinuirile aduse deputaţilor care au plecat în Algeria: „Ei s-au supus imperativului datoriei şi al onoarei..." Deputaţii profascişti indignaţi l-au întrerupt în timpul discursului şi, amintindu-şi de aceste clipe, Herriot mi-a spus: „Adevăraţi canibali". (Aceleaşi cuvinte au răsunat în gura lui Zola, în timpul procesului Dreyfus, cînd gloata triumfătoare, urla sub ferestrele sale.) La începutul lui iunie 1941 Herriot a cerut lui Petain să apere demnitatea Franţei. Nemţii retrăseseră deputaţilor din Alsacia şi Lorena dreptul de a se numi membri ai parlamentului francez! În august 1942, cînd Germania părea de neînvins, cînd armatele sale ajunseseră pînă la Volga, pînă în Caucazul de nord, şi pînă la graniţele Egiptului, Herriot luă de trei ori atitudine. Referindu-se la convenţia de la Haga, protestă

împotriva executării de către nemţi a unor ostatici, îşi exprimă indignarea faţă de persecutarea evreilor din Franţa, în sfîrşit restitui ordinul Legiunii de onoare după ce asemenea ordine fuseseră decernate unor trădători, care luptaseră în Rusia alături de armatele germane. Herriot a fost arestat, iar în toamna lui 1944 predat hitleriştilor care l-au deportat în Germania.

Dacă ar fi să judecăm aceste fapte contradictorii, prin prisma activităţii politice a unui mare om de stat, nu ne-ar rămîne decît să strîngem din umeri. Da, bineînţeles, Herriot era unul din liderii partidului radical — partid extrem de neomogen, de amorf, în care se găseau alături ţărani săraci din provinciile meridionale şi mari oameni de afaceri, învăţători cu idealuri paşnice şi semifascişti care-şi spuneau „neoradicali". Şi totuşi este de mirare că un om atît de contradictoriu, curajos şi haotic, totodată instruit şi naiv, a putut sta timp de mulţi ani în fruntea guvernului unei mari puteri. Dar dacă ne-am aduce aminte că Herriot s-a format ca personalitate în veacul trecut, că era autorul unor cărţi consacrate Doamnei Récamier, filozofului Philon din Alexandria şi tinerei republici sovietice, că între două şedinţe ale Consiliului de miniştri putea discuta cu un scriitor rus despre Descartes sau despre gusturile tineretului sovietic, că în fiecare săptămînă primea personal în audienţă la primăria din Lyon pe toţi solicitanţii, ascultînd cu răbdare plîngerile fiecăruia, că se mîndrea a-l cunoaşte personal pe Gorki şi pe Einstein şi nu pe cine ştie ce rege sau magnat al indus-

triei, atunci multe momente ale biografiei vor fi mai clare pentru noi.

După cel de-al doilea război mondial, elementele de dreapta îi imputau lui Herriot că se are bine cu „roşii" iar cei de stînga vorbeau despre nerecunoştinţa lui: „A uitat cum a dansat de bucurie cînd l-au eliberat ostaşii sovietici". Herriot n-a uitat nimic, pur şi simplu rămînea consecvent cu sine însuşi, adică lipsit de consecvenţă în politică şi devotat în sentimentele sale de prietenie. În primăvara lui 1954 l-am vizitat la Lyon. Am discutat între altele despre arta sovietică. I-am spus că socotesc ruşinoasă atitudinea guvernului francez faţă de Ulanova şi de alţi artişti ai baletului din Moscova: după ce au fost invitaţi să vină în turneu li s-a interzis să dea spectacole, invocîndu-se drept argument evenimentele din Indochina. Herriot m-a ascultat cu atenţie, s-a apropiat de birou şi pe loc a scris o scrisoare adresată mie: „Mă folosesc de acest prilej pentru a vă spune cît regret incidentul cu baletul şi cît îl condamn. O soartă potrivnică pare să pună mereu beţe în roata relaţiilor de prietenie dintre Franţa şi Rusia, pe care eu, vechi democrat, le doresc statornicite din tot sufletul. Vă asigur că în această privinţă majoritatea francezilor sînt de acord cu mine". Întinzîndu-mi foaia de hîrtie, mi-a spus: „Puteţi s-o publicaţi".

Curînd după aceea boala lui Herriot se agravă şi el nu se mai putu mişca. În august 1954 Adunarea Naţională urma să ratifice convenţia „Societăţii europene de apărare" sau vorbind mai limpede acordul Franţei în ce priveşte remilitarizarea Germaniei apusene. Herriot a venit la şedinţă. Şi pentru că nu putea să urce la tribună, a vorbit stînd în fotoliu. A condamnat cu asprime politica externă a Franţei, a spus că alianţa franco-sovietică este chezăşia securităţii europene şi i-a prevenit pe deputaţi: „Dragii mei colegi, nu veţi afla pacea, dacă o veţi căuta pe drumurile războiului".

În 1956 la Lyon a avut loc o consfătuire a reprezentanţilor diferitelor organizaţii ce militau pentru pace, care urma să discute problema pericolului reînvierii militarismului german. Şedinţa am ţinut-o în biroul de lucru al lui Herriot. Starea sănătăţii lui se înrăutăţea cu fiecare lună. Totuşi a ţinut să vină să ne salute. Mergea cu greu, trebuia să fie susţinut. A spus că datoria noastră este să luptăm pentru pace, că în mîna guvernului de la Bonn armele sînt o ameninţare pentru Europa întreagă, arăta slab, îmbătrînit, dar ca şi altădată în ochii lui ardea o lumină blîndă şi vocea lui suna puternică, tînără. A fost ultima oară cînd l-am mai văzut.

La Moscova, în 1945, Herriot îşi exprimase dorinţa de a sta de vorbă cu unul din conducătorii politicii sovietice. Relaţiile dintre aliaţi erau mai curînd încordate. Componenţa ambasadei franceze se schimbase între timp. Diplomaţii francezi i-au spus lui Herriot: „Ruşii s-au interesat cînd aveţi intenţia să plecaţi. E mai mult decît o aluzie..." Se vede că cineva avea interes să strice bunele relaţii dintre Herriot şi prietenii săi sovietici.

La data aceea el ducea lipsă de tutun pentru pipă. Am căutat mult pînă am găsit în sfîrşit cîteva pachete de „Zolotoe runo". I-am telefonat lui Herriot, dar mi s-a răspuns că „a plecat pe neaşteptate". I-am trimis tutunul şi curînd am primit o scrisoare: „Tutunul dumitale l-am căpătat la Teheran. După socotelile mele, are să-mi ajungă pînă la sfîrşitul vieţii. Îmi pare foarte rău că a trebuit să plec, fără să-mi fi luat rămas bun de la dumneata, că nu am avut posibilitatea să petrecem împreună ziua istorică a victoriei, că nu mi-am putut îndeplini vizita plănuită la Moscova. Dar la ora zece seara am fost anunţat că trebuie să plec a doua zi dimineaţa la patru".

A trăit pînă la optzeci şi cinci de ani şi a murit cu un an înainte de sfîrşitul celei de a patra Republici. Simpatiile şi antipatiile sale rămăseseră aceleaşi. Nu-i plăceau militarismul, clerul, spiritul prusac, şovinismul, antisemitismul, intrigile, muzic-hal-urile şi dieta severă. Îi plăceau tradiţiile iacobine, Lyon, Descartes, ruşii, Beethoven, elocinţa, popularitatea şi vinul Beaujolais.

Cînd l-am vizitat în 1954, a început să discute pe neaşteptate despre poezie şi mi-a povestit cum l-a întîlnit în tinereţe pe Verlaine, bătrîn, alcoolizat, care venise să-i ceară o subvenţie în bani. „Îl iubeşti pe Villon, îmi spuse. Dar cunoşti versurile poetei lyoneze din sec. XVI Louise Labé". Şi mi-a recitat începutul unuia din sonetele ei:

Trăiesc şi mor, mă mistui scrum,
Şi mă prefac adesea-n sloi de gheaţă,
De fericire plîng, nu pot altcum, —
E bolovan şi fulg această viaţă.

Poate că aceste versuri sînt încheierea cea mai nimerită pentru paginile închinate lui Herriot. Dar ca să revin la firul povestirii, am să amintesc că în ziua de 2 mai Herriot mi-a spus: „Curînd am să ciocnesc cu dumneata, cu toţi prietenii mei ruşi, un pahar pentru victorie". Iar în ajunul victoriei a fost urcat în avion şi obligat să plece.

26

MI-AMINTESC perfect de ultimele zile ale războiului. Din cauza articolului lui Alexandrov, n-am reuşit să plec la Berlin. Şedeam lîngă aparatul de radio şi prindeam Londra, Paris, Brazzaville. Aşteptam deznodămîntul.

Aproape totdeauna războaiele încep pe neaşteptate şi se termină foarte greu. După ce sfîrşitul este demult lămurit, oamenii tot mai continuă să moară.

În aprilie scrisesem: „În Germania nu are cine capitula". Al treilea Reich murea aşa cum trăise — neomeneşte. Nu mai existau marinarii de la Kiel, nu mai era nici măcar prinţul Max de Baden. Nu s-a găsit nici un regiment, nici un oraş care cel puţin în ultima clipă să se răscoale împotriva conducătorilor nazişti. Un neamţ spiritual spunea mai tîrziu că draperiile roşii au rămas pretutindeni intacte, în schimb n-au mai existat cearşafuri. La

fiecare geam atîrnau cîrpe albe. Aliaţii înaintau rapid, oraşele germane se predau unul după altul. Dar la Berlin luptele continuau, la Berlin se ceda numai casă după casă. Veteranii care mai ţineau minte imperiul Hohenzollernilor, elevii induşi în eroare de un romantism ieftin, SS-iştii care se temeau de pedeapsă, trăgeau în ostaşii sovietici din ferestre, de pe acoperişurile caselor. Între timp căpeteniile faciste se zbăteau în isterie prin adăposturi antiaeriene sau o ştergeau pe furiş spre apus, travestiţi şi grimaţi.

În ziua de 1 mai, radioul german anunţă că Hitler a murit ca un erou la Berlin. O zi sau două mai tîrziu Londra a comunicat că Führer-ul s-a sinucis împreună cu Goebbels, iar Goering şi Himmler au dispărut. Amiralul Döenitz a declarat că preia conducerea noului guvern. Dar nu i-a fost uşor să formeze acest guvern, în Germania nu mai exista de mult nici o opoziţie, iar oamenii care pînă mai ieri îl sprijiniseră pe Hitler aspirau mai curînd la un paşaport elveţian decît la un portofoliu ministerial.

În seara zilei de 7 mai ascultam postul de radio Brazzaville care anunţase că la Reims reprezentanţii lui Döenitz şi ai comandamentului german au semnat actul de capitulare. Din partea Uniunii Sovietice actul a fost semnat de colonelul... De trei ori la rînd am ascultat comunicatul, dar n-am reuşit să înţeleg despre ce colonel e vorba, căci crainicul nu putea rosti numele rusesc. (Am aflat mai tîrziu că a fost colonelul Susloparov pe care îl cunoşteam, fusese ataşat militar în Franţa). Tot Brazzaville a comunicat că ziua de 8 mai este

declarată sărbătoare. Emoţionat am telefonat la redacţie. Mi s-a răspuns că nu trebuie să am încredere în diferite zvonuri, poate că e chiar o provocare, o încercare de pace separată. Oricum, operaţiile militare continuă.

În ziua de 8 mai radio Londra şi Paris transmiteau larma mulţimii vesele, cîntece, descriau manifestaţiile, dădeau discursul lui Churchill. Seara la Moscova au fost două saluturi : pentru cucerirea Dresdenului şi a cîtorva oraşe din Cehoslovacia. Dar pe la ora două telefonul nu mai tăcea, prieteni şi cunoştinţe mă întrebau mereu : „N-aţi auzit nimic ? sau mă preveneau în chip misterios : „Nu închideţi aparatul de radio..." Dar radio Moscova povestea de luptele ce se dau pentru Libava, de succesul cu care se desfăşoară împrumutul de stat, despre conferinţa de la San-Francisco.

În sfîrşit, noaptea tîrziu, s-a anunţat că actul de capitulare a fost semnat la Berlin. După cît mi-aduc aminte, era ora două noaptea. M-am uitat pe geam şi am văzut că aproape toate ferestrele sînt luminate : nimeni nu dormea.

Oamenii au început să iasă din apartamente, pe scară, unii chiar dezbrăcaţi, treziţi din somn de vecini. Se îmbrăţişau, cîte unii plîngeau cu hohote. La ora patru dimineaţa strada Gorki era înţesată de lume : unii rămăseseră în dreptul caselor lor, alţii se îndreptau spre Piaţa Roşie. După cîteva zile de ploaie, cerul se înseninase şi razele soarelui scăldau oraşul.

Aşa a început ziua pe care am aşteptat-o atîţia ani. Mergeam fără să mă gîndesc, ca un firicel de

nisip purtat de vînt. Era o zi neobişnuită şi prin bucuriile şi prin tristeţile sale: e greu s-o descrii. Nu se întîmpla nimic, şi totuşi totul era plin de semnificaţie. Orice chip pe care-l întîlneai, orice cuvînt rostit de un trecător.

O femeie în vîrstă arăta tuturor fotografia unui tînăr în bluză soldăţească, spunea că este băiatul ei care murise toamna trecută. Plîngea şi zîmbea. Cîteva fete mergeau la braţ şi cîntau. Alături de mine mergea o femeie cu un băiat care repeta mereu: „Asta e maior. Ura! Locotenent-major. Ordinul Războiului de Apărare a Patriei Ura!" Femeia avea un chip drăgălaş, dar obosit. Mi-am amintit pe neaşteptate că într-una din primele zile ale războiului văzusem pe Bulevardul Strastnîi o femeie cu un băieţel, copilul se juca, iar ea plîngea. Am avut impresia că e aceeaşi femeie. Dar probabil că nici măcar nu semănau, pur şi simplu cele două chipuri se contopiseră într-unul singur. O fetiţă i-a întins unui marinar un buchetel de ghiocei, marinarul a vrut s-o îmbrăţişeze, dar ea a pufnit în rîs şi a fugit. Un bătrîn a spus cu voce tare: „Veşnică amintire celor morţi". Un maior sprijinit în cîrje duse mîna la chipiu, iar bătrînul spuse: „Nevasta m-a rugat: du-te şi povesteşte. Ea nu poate. E răcită şi zace în pat... Plutonier de gardă Berezovski... Are două scrisori personale de mulţumire de la tovarăşul Stalin..." Cineva i-a răspuns: „Ei acum are să vină curînd acasă". Bătrînul, clătină din cap: „A murit moarte de erou la 18 aprilie. Ne-a scris comandantul lui... Nevasta m-a rugat: du-te şi povesteşte".

Am mai spus-o şi altă dată: era multă durere. Toţi îşi aminteau de cei morţi. Eu mă gîndeam la Boris Matveevici Lapin şi aveam impresia că în noaptea aceea cînd citisem împreună romanul lui Hemingway el ar fi vrut să-mi povestească ceva, dar amîndoi eram grăbiţi şi n-am reuşit să stăm de vorbă de la suflet la suflet. Mă gîndeam că am trăit în acelaşi apartament şi ce puţin am discutat. Adică de vorbit am vorbit mult, dar nu despre lucrurile esenţiale, ci despre altele. Mă gîndeam la bunul Evgheni Petrov şi mi-l aminteam rîzînd şi spunînd: „Uite are să se termine războiul şi am să scriu un roman clasic în şapte volume despre eroismul unui comisar de rangul III din Ministerul Securităţii pe numele Iustinian Innokentievici Căcăilă Turnătorilă". Mi-amintesc cum mă sfătuia să-mi pun lenjerie groasă: „Dumneata nu eşti un filfizon şi Mojaisk nu e Nisa". Mi-am adus aminte de tovarăşii mei de muncă de la „Krasnaia Zvezda", de tinerii poeţi Mihail Kulciţki, Pavel Kogan, de tanchişti, de Cerneahovski, de Iuri Sevruk de la revista „Znamia", de artileristul Mişa care-mi citise la Rjev versurile sale. Nu ştiu de ce, tot timpul aveam în faţa ochilor Rjevul, ploaia, cele două case „colonelul" şi „locotenent-colonelul", de parcă nu ar mai fi existat după aceea nici Kastornaia, nici Vilnius, nici Elbing. Rjev şi numai Rjev...

Cred că nu a existat în ţara noastră masă la care oamenii, strîngîndu-se în seara aceea, să nu fi simţit un loc gol. Mai tîrziu Tvardovski a scris despre aceasta.

...Sub rostogolul focului vrăjmaş
Ne despărţeam de-acei cu-amarii sorţi,
Cum viii se despart de morţi.

Ziua, în Piaţa Roşie, tineretul se bucurase şi veselia lui contaminase şi pe ceilalţi. Şi de altfel cum ar fi putut să nu se bucure? Războiul luase sfîrşit. Pe militari îi legănau şi îi aruncau în aer. Un ofiţer protesta: „Dar pe mine pentru ce?" Drept răspuns au răsunat urale. Cîţiva militari m-au recunoscut şi au strigat: „Ehrenburg". M-au legănat şi pe mine. Ai o senzaţie foarte neplăcută cînd te aruncă în aer şi pe deasupra mă simţeam şi stînjenit. Îi imploram, spuneam „Ajunge" dar asta nu făcea decît să-i întărîte pe soldaţi, şi ei mă aruncau şi mai sus.

„S-a terminat", erau cuvintele pe care le repetam Liubei, Irinei, lui Savici şi nevestei sale, tuturor cunoştinţelor, ca şi oamenilor străini. Nu găsesc cuvinte să spun cît mi-a fost de urît războiul. Dintre toate iniţiativele umane, uneori crude şi lipsite de sens, aceasta este cea mai odioasă. Războiul nu poate avea justificare şi nici un fel de teorii precum că războiul ar fi în firea oamenilor, că ar fi o şcoală a curajului, nici un Kipling sau adepţii acestuia, nici un fel de romantism al „discuţiilor purtate între bărbaţi lîngă foc", nu pot ascunde grozăvia crimelor comise în masă sau al destinului generaţiilor smulse din viaţă. Seara s-a transmis prin radio discursul lui Stalin. A vorbit scurt, sigur pe el. Glasul nu mai exprima nici o emoţie, şi nu ni s-a mai adresat ca la 3 iunie 1941 cu cuvintele „Fraţi şi surori", ci ne-a spus „Compatrioţi şi compatrioate". A răsunat apoi un salut cum nu mai fusese pînă atunci: salve din 1 000 de tunuri. Toate geamurile zdrăngăneau, iar eu în timpul acesta mă gîndeam la discursul lui Stalin. Absenţa unei note mai calde m-a amărît, dar nu m-a mirat. E generalissimul, e învingătorul. Ce nevoie are de sentimentalisme! Oamenii care îi ascultaseră discursul strigară cu pietate: „Lui Stalin, ura!" Aceste exclamaţii încetaseră de mult să mă mai mire, mă obişnuisem cu gîndul că există oameni cu bucuriile şi durerile lor, iar undeva deasupra lor Stalin. De două ori pe an puteai să-l vezi din depărtare, stînd la tribuna mausoleului. Scopul pe care-l urmăreşte este progresul omenirii. El conduce oamenii, hotărăşte destinele lor. Eu însumi am scris despre Stalin învingătorul. Mă gîndeam la soldaţii care crezuseră în el, la partizani, la cei ucişi în captivitate, la scrisorile scrise înainte de moarte, care se terminau cu cuvintele: „Trăiască Stalin". Aducîndu-mi aminte de seara zilei de 9 mai, aş fi putut să-mi trec la socoteală alte gînduri mai juste, căci doar nu uitasem destinul lui Gorev, al lui Stern, al lui Smuşkievici, al lui Pavlov, ştiam prea bine că nu fuseseră trădători, ci nişte oameni din cei mai cinstiţi şi mai puri, că represaliile împotriva lor ca şi a altor ofiţeri ai Armatei roşii, împotriva inginerilor, a intelectualilor, au costat scump poporul nostru. Dar mărturisesc sincer că în seara aceea nu mă gîndeam la toate acestea. În cuvintele rostite (mai bine zis declarate) de Stalin, totul era convingător, iar salvele celor o mie de tunuri răsunară ca un „amin".

Desigur, toţi oamenii au simţit în ziua aceea că a mai fost trecut un hotar, poate cel mai important, că începe o epocă nouă. Ştiam că viaţa nouă, de după război, va fi grea. Ţara era ruinată şi sărăcită, în război pieriseră cei tineri şi puternici, poate şi cei mai buni, dar cunoşteam tot atît de bine şi condiţiile în care a fost crescut poporul nostru, ţineam minte cuvintele înţelepte şi nobile despre viitor, pe care le auzisem nu o dată rostite în blindaje şi bordeie. Şi dacă cineva mi-ar fi spus în seara aceea că ne aşteaptă în viitor procesul de la Leningrad, acuzaţiile aduse medicilor, într-un cuvînt tot ceea ce a fost demascat şi condamnat 10 ani mai tîrziu la Congresul al XX-lea, l-aş fi socotit un nebun. Nu, proroc eu nu eram.

De pe la mijlocul lui aprilie începusem să dispun de timp liber şi mă gîndeam mereu la viitor. Uneori mă simţeam cuprins de îngrijorare. Deşi în ultimele săptămîni din ziarele noastre dispăruseră ştirile cu privire la neînţelegerile dintre aliaţi, îmi dădeam seama că înţelegere cu adevărat nu există şi probabil nici nu va exista. Mă mira bunăvoinţa cu care vorbeau americanii şi englezii despre Franco, despre Salazar. Mi-era teamă că aliaţii din vest vor căuta să aranjeze în aşa fel pacea, încît militarismul german să se poată reface curînd. În agenda mea am găsit notată o emisiune a radioului francez: un interviu luat unui general neamţ care se predase americanilor. El a fost primit cu amabilitate la Cartierul general; răspunzînd la întrebările ziariştilor a spus: „Hitler a făcut o greşeală de neiertat cînd a atacat apusul. Acum plătim pentru ea. Sper că guvernele dumneavoastră

vor proceda mai raţional, oricum peste 10 ani va trebui să recurgeţi la sprijinul Germaniei în războiul împotriva ruşilor". Reporterul adăuga indignat că asemenea declaraţii nu pot trezi decît un zîmbet de dispreţ. Dar eu unul ascultam şi nu zîmbeam de loc. Posturile de radio comunicau că americanii duc tratative cu amiralul Doenitz care în sfîrşit şi-a găsit miniştri, şi şi-a fixat reşedinţa în orăşelul Flensburg de lîngă graniţa cu Danemarca. Toţi adresau felicitări lui Stalin, glorificau Armata roşie, şi totuşi nu-mi simţeam sufletul împăcat.

Dar ce se va întîmpla în interiorul ţării noastre după război? Era o problemă care mă preocupa şi mai mult. Se cereau noi metode de educaţie. Nu educaţie făcută pe ton de comandă, buchind pe de rost, organizînd campanii, se cerea adevărata inspiraţie. Trebuia să insuflăm tineretului principiile de bine, de încredere, acea flacără care exclude indiferenţa faţă de destinul tovarăşului, al vecinului. Dar principala întrebare era: ce va face de acum înainte Stalin? În martie, Irina a fost trimisă din partea ziarului „Krasnaia Zvezda" la Odessa. Urmau să se repatrieze englezii, francezii şi belgienii eliberaţi de Armata roşie. Tot atunci sosi din Marsilia un vas aducînd pe prizonierii de război sovietici, printre care se aflau evadaţi din captivitate, care luptaseră în detaşamentele de partizani din Franţa. Irina mi-a povestit că au fost primiţi ca nişte criminali, izolaţi, se auzea că vor fi deportaţi în lagăre. Erau clipe în care mă întrebam: nu cumva se va repeta anul 1937? Dar şi de astă dată logica îmi făcea feste.

Căutam să mă conving că în 1937 existase teama de Germania fascistă şi de aceea ne-am apucat să tragem în ai noştri. Acum însă fascismul fusese distrus. Armata roşie îşi arătase forţa. Poporul trecuse prin prea multe încercări... Trecutul nu se mai putea repeta. Şi de astă dată luam dorinţele mele drept realitate, iar logica drept disciplină obligatorie în şcoala istoriei.

Spun aceste lucruri pentru că vreau să înţeleg de ce seara tîrziu, în ziua aceea neobişnuită am scris o poezie intitulată „Victoria". E scurtă, de aceea am s-o citez în întregime :

Ades, poetu-i deplîngea-n trecut :
S-au aşteptat atîta, în tăcere !
Dar întîlnindu-se, nu s-au recunoscut
În cerul unde nu mai e durere...
Şi nu în rai, ci pe acest pămînt
Unde atîtea suferinţe sînt
Am aşteptat-o eu, cum nici se poate,
Căci o ştiam cum mă ştiam, în toate.
O tot chemam prin mări de sînge, mut...
Războiul se sfîrşi, cu prohodiri şi jale.
Mergeam spre casă. Ea-mi ieşi în cale.
Dar întîlnindu-ne, nu ne-am recunoscut.

Într-o zi Fadeev m-a întrebat cînd au fost scrise aceste versuri. I-am răspuns că de Ziua Victoriei. El s-a mirat : „De ce ?" I-am mărturisit cinstit : „nu ştiu". De altfel şi acum amintindu-mi de ziua aceea, nu-mi dau seama de ce victoria mult aşteptată mi-a apărut în această ipostază. Se vede că e în firea poeziei să simtă mai acut şi mai profund. În versuri nu încercam să fiu logic, nu căutam să mă consolez — exprimam pur şi simplu nedumerirea, anxietatea, ascunse undeva în adîncul sufletului meu.

Încerc să reconstitui cît se poate mai exact ziua aceea îndepărtată. Am recitit cele scrise şi am avut un moment de îndoială. Cititorul poate să creadă că n-am făcut decît să gîndesc şi să mă îngrijorez. De fapt şi eu m-am bucurat laolaltă cu toţi ceilalţi, am zîmbit, i-am felicitat pe cei din jur. Victoria ! Mi-am amintit de nopţile Madridului, de SS-işti pe străzile Parisului, de Kiev. Doamne ! ce fericire ! Orice s-ar zice, începe o epocă nouă. Poporul nostru şi-a demonstrat puterea. Prost pregătit, surprins pe neaşteptate, a rezistat pînă la moarte la Moscova, la Volga, s-a întors împotriva cotropitorului şi l-a aruncat la pămînt. Mi-am adus aminte de un articol publicat în *The Christian Science Monitor :* „Poate că epoca ce se deschide va purta numele de „veac rusesc".

Toate acestea erau gînduri despre viitor. Aş vrea totuşi să închei amintirea lui 9 Mai într-un alt plan : a fost o zi în care toţi oamenii s-au simţit neobişnuit de apropiaţi unii de alţii. Nu numai pentru că necunoscuţii se sărutau pe stradă, lucrul se simţea şi în zîmbete, în ochi, în acea adiere de dragoste, de duioşie care învăluise noaptea oraşul.

Ultima zi a războiului... Niciodată nu m-am simţit atît de legat de ceilalţi oameni, ca în anii războiului. În această perioadă unii scriitori au realizat romane valoroase, nuvele, poeme. Dar ce

mi-a rămas mie de pe urma acestor ani ? Mii de articole, toate semănînd între ele, pe care acum le va putea citi numai un istoric deosebit de conștiincios și cîteva zeci de poezii scurte ; cu toate acestea anii aceștia sînt cei mai prețioși pentru mine, căci în timpul lor am suferit împreună cu toți ceilalți, am disperat împreună cu ei, am urît, am iubit. Am învățat să cunosc oamenii mai bine decît pe parcursul unor decenii lungi, i-am îndrăgit mult. Au fost atîtea suferințe, atîta putere spirituală. Cu cît curaj au știut oamenii să-și ia rămas bun de la viață, și cu cît curaj au știut să reziste !

Noaptea, după ce s-au stins focurile de artificii, au amuțit cîntecele și femeile plîngeau cu capul în pernă, de teamă să nu-și trezească vecinii, m-am gîndit la toate acestea : la durere, la bărbăție, la dragoste, la credință.

Sfîrșitul cărții a cincea

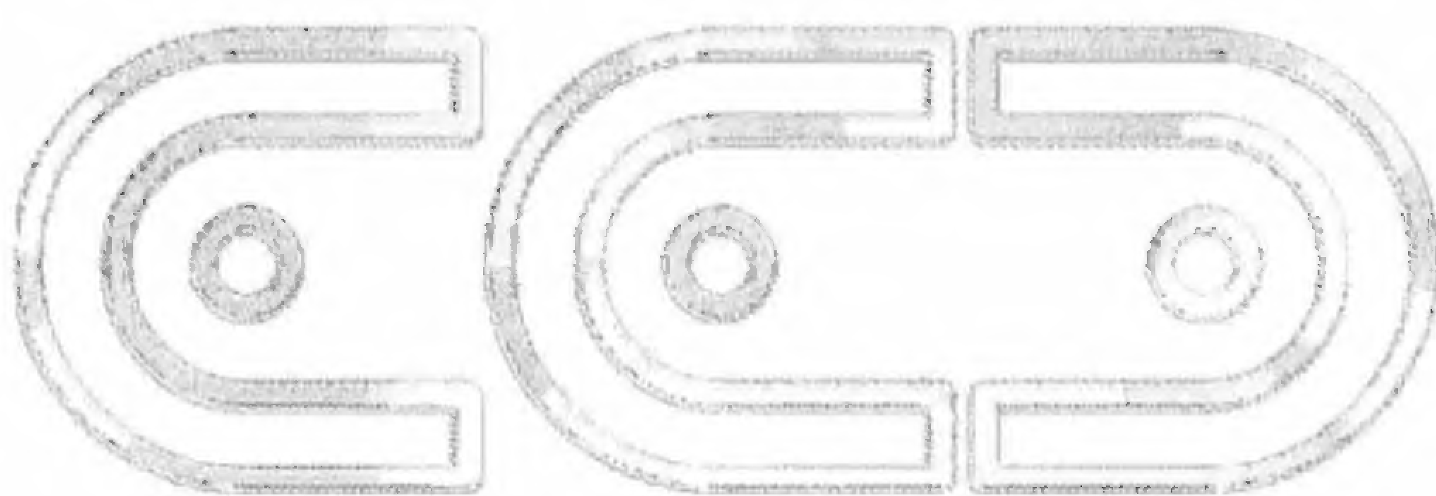

TIPARUL EXECUTAT LA:

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „13 DECEMBRIE 1918"

Coli tipar 10,25; comanda nr. 3237

Scanare și prelucrare digitală

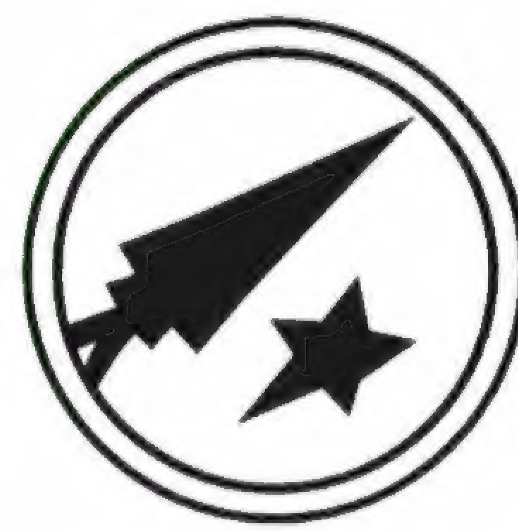
de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

